

**Н. У. БИКБАЕВА, Э. ЯНГАБАЕВА,
К. М. ГИРФАНОВА**

МАТЕМАТИКА

**Жалпы орто билим берүүчү
мектептердин 4-классы үчүн
окуу китеби**

Кайра иштелген жана толукталган
4-басылышы

*Өзбекстан Республикасынын
Элге билим берүү министрлиги
бекиткен*

„О‘QITUVCHI“ БАСМА-ПОЛИГРАФИЯЛЫК ЧЫГАРМАЧЫЛЫК ҮЙҮ
ТАШКЕНТ — 2017

УЎК: 51.(075.2)
КБК 22.1я71
Б53

Рецензенттер:

- Нилуфар Хамедова** — Низамий атындагы ТМПУнинг доценти, педагогика илимдеринин кандидаты;
Назира Ахмедова — РББ башталгыч билим берүү бөлүмүнүн башчысы;
Нилуфар Аслонова — Ташкент шаарындагы 160-мектептин башталгыч класс мугалими.

Шарттуу белгилер:

1, 2, ... — оозеки аткаруу үчүн көнүгүүлөр

1, 2, ... — жазма аткаруу үчүн көнүгүүлөр

— теориялык материал

— туюнтма туура болушу үчүн коюлушу керек болгон белгилер

— туюнтма туура болушу үчүн коюлушу керек болгон кашаалар

— логикалык тапшырмалар, кызыктуу маселелер

— үйдө аткаруу үчүн көнүгүүлөр

— бир сабактын материалын экинчи сабактын материалынан ажыраткан белги

Окуу китебиндеги акча мамилеси боюнча көнүгүүлөрдө баалар шарттуу кабыл алынган.

Республикалык максаттуу китеп фондунун каражаттары эсебинен басылды.

ISBN 978-9943-22-073-7

© Н.У. Бикбаева жана в.

© “O‘qituvchi” БПЧУ, кайра иштелген
жана толукталган басылышы 2017

3-класста өтүлгөн материалдарды кайталоо жана жалпылаштыруу

-

- — 100
 — 10
 — 1

- 3

5. Жадыбалды толтур:

Кошулуучу	124	337	
Кошулуучу	536		200
Сумма		897	1000

Кемүүчү	578		690
Кемитүүчү	263	440	
Айырма		248	320

6. Эс алуу жерине 48 түп чынар, андан 2 эсе көп арча, арчадан 12 түпкө көп тал эгилди. Канча түп тал эгилген?

7. Эсептөөлөрдү ыңгайлуу усул менен аткар:

$$\begin{array}{|l|l|l|} \hline 208 + 435 + 92 & 324 - 154 - 24 & 716 + 24 + 176 \\ \hline 4 \cdot 8 \cdot 25 & 35 \cdot 5 \cdot 2 & 2 \cdot 71 \cdot 5 \\ \hline \end{array}$$

8. Туюнтмалардын маанисин тап:

$$\begin{array}{lll} 80 : 16 \cdot 17 & 120 : 6 \cdot 4 & 16 \cdot 6 : 2 \\ 48 : 2 \cdot 3 & 800 : 4 \cdot 5 & 25 \cdot 4 : 5 \end{array}$$

9. Жашылчалар складына 600 банка туздалган бадыраң, андан 2 эсе аз туздалган помидор алып келишти.

Төмөнкү туюнтмалар эмнени билдирет:

$$600 : 2; \quad 600 + 600 : 2; \quad 600 - 600 : 2?$$

10. 50 дм ... 10 м

3 км ... 300 м

603 см ... 63 дм

10 км ... 1000 м

40 см ... 4 м

2 км 900 м ... 3 км

11. Жадыбалды толтур:

Көбөйтүүчү	6	9	
Көбөйтүүчү	8		7
Көбөйтүндү		45	21

Бөлүнүүчү	42		63
Бөлүүчү	6	7	
Тийинди		8	9

12.

$$\begin{array}{|l|l|l|l|} \hline 460 - 180 & 940 - 390 & 270 + 270 & 110 - 20 \\ \hline 730 - 270 & 260 + 350 & 190 + 40 & 150 - 90 \\ \hline \end{array}$$

13. 1) Оюнчуктар дүкөнүндө 849 арча оюнчугу сатылды. Бул канча жүздүк, ондук жана өз алдынча бирдиктерден турат?

2) Дүкөндө 6 жүздүк жана 8 ондук арча оюнчуктары сатылды. Канча оюнчук сатылган?

14. Ар бир барабарсыздыкта a тамгасынын маанисин тандаганыңда, барабарсыздык туура болсун:

$$200 - a > 198$$

$$a \cdot 9 < 54$$

$$a : 8 > 9$$

15. $15 \cdot 4 + 4 \cdot 23$

$$84 : 3 - 36 : 3$$

$$11 \cdot 9 - 32 : 4$$

$$46 : 2 + 51 : 3$$

16. Дүкөнгө 100 китеп алып келишти. Күн бою алардын бештен бир бөлүгү сатылды. Ошол күнү канча китеп сатылган?

17.

$$200 - 4 \cdot 25 + 8$$

$$80 : 2 \cdot 3$$

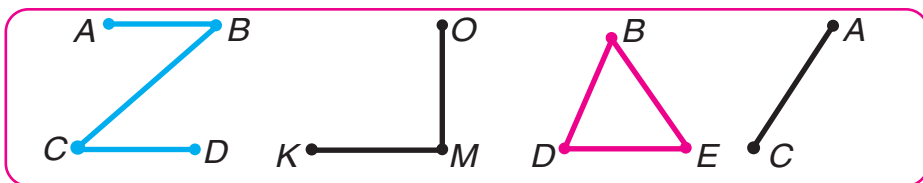
$$62 + 8 \cdot 2 - 54$$

$$67 - 38 + 46$$

18. Август айында мектеп он класстык бөлмө үчүн жаңы парта алды. Ар бир бөлмөгө бирдей санда парта коюлду. Эгерде алты бөлмөгө 90 парта коюлган болсо, мектепке канча парта алып келишкен?

19. Сандарды оку: 865, 907, 520, 700. Бул сандардын жазылышында ар бир цифра эмнени билдиришин түшүндүр.

20. Төмөнкү сүрөттө көрсөтүлгөн чекит, кесинди жана фигуралардын аттарын айт.

- 21.** Бирдей чоңдуктагы 10 пакетке 20 кг ун салынган. 60 кг унду салуу үчүн ошондой пакеттен канча керек болот?

22. $803 \text{ см} = \square \text{ м } \square \text{ см}$

$560 \text{ тый.} = \square \text{ сом } \square \text{ тый.}$

$16 \text{ дм } 5 \text{ см} = \square \text{ см}$

$1 \text{ м } 4 \text{ дм} = \square \text{ дм}$

- 23.** 1) 580; 390; 700 дө канча ондук бар?
2) 18 ондукта; 56 ондукта канча бирдик бар?

- 24.** Сол мамычадагы ар бир туюнтма үчүн оң мамычадан мааниси ошол туюнтманын маанисине барабар туюнтма тап:

$7 \cdot (16 + 4)$

$100 - 88 : 2$

$5 \cdot (100 : 25)$

$72 : (12 \cdot 6)$

$4 \cdot (72 - 58)$

$92 : 4 : 23$

$80 : (48 : 12)$

$200 - 12 \cdot 5$

- 25.** Бир түп бий алма дарагынан 12 кг, экинчисинен 18 кг бий алма терип алынды. Бардык бий алма 6 кг дан кылып ящиктерге жайланды. Ал үчүн канча ящик керек болгон? (Маселени эки усул менен чыгар.)

- 26.** Жадыбалды толтур:

a	16	9	400	320
b	6	12	1	3
$a \cdot b$				

c	38	56	840	99
d	2	14	7	33
$c : d$				

27. $60 + 80$

$120 - 90$

$430 \cdot 2$

$180 : 2$

$545 + 268$

$381 - 126$

$126 \cdot 5$

$565 : 5$

- 28.** 1) Жадыбалда ар бир катардагы таякчалардын оң жагында сандар жазылган. Бул сандарды оку.

	Жүз.	Онд.	Бирд.
	4	3	2
	2	6	0
	3	0	9

- 2) Сандардын ар биринде канча бирдик, канча ондук жана канча жүздүк бар экендигин эсепте. 3) Сандардын ар биринде бардыгы болуп канча бирдик; бардыгы болуп канча ондук бар экендигин эсепте. 4) Сандардын ар бирин жазуу үчүн нече түрдүү цифрадан пайдаланылган?

- 29.** Эсепте. Кандай эсептегениңди түшүндүр:

$500 + 4$	$488 - 80 - 8$	$364 - 4 - 40$
$500 + 40$	$488 - 400 - 8$	$574 - 500 - 70$

- 30.** Класс китепканасында 95 китеп бар. 9 окуучу 4 төн китеп алды. Китепканада канча китеп калды?

- 31.** Тик бурчтук формасындагы аянтчанын айланасын зым-тор менен курчап алуу керек. Эгерде аянтчанын узуну 8 м, туурасы 7 м болсо, анда канча метр зым-тор керек болот?

32. $(480 - 400) : 4$ | $64 : 8 \cdot 7 - 9$ | $(680 + 20) : 7$
 $720 : 9 - 270 : 9$ | $91 - 4 \cdot 11 \cdot 2$ | $513 + 60 : 12$

- 33.** Тигүүчү 8 пальтого 5 тен жана 7 пальтого 4 төн топчу кадады. Тигүүчү бардыгы болуп канча топчу кадаган?

$429 < 479$
 $8536 > 7741$

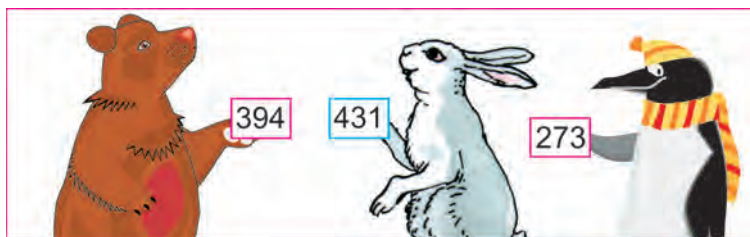
$367 + 429$
 $2568 - 1456$

$7165 \square 9655$
 $<, >, =$

КӨП ОРУНДУУ САНДАР

Ондук эсептөө системасы

- 34.** Ар бир сандын жазылышында 3 цифрасы эмнени билдирет?

Сандарда цифра, кайсы разрядда турганына карай, түрдүүчө маани алат. Мисалы, 273 төгү 3 цифрасы бирдиктер разрядында турат, ошондуктан ал 3 бирдикти билдирет.

431 санында 3 цифрасы ондуктар разрядында турат, ошондуктан ал 3 ондукту билдирет.

Анын бул разряддагы мааниси бирдиктер разрядындагы маанисинен 10 эсе көп.

394 санында 3 цифрасы жүздүктөр разрядында турат, ошондуктан ал 3 жүздүктү билдирет. Анын бул разряддагы мааниси ондуктар разрядындагы маанисинен 10 эсе көп. Сандардын биз пайдаланган жазуу системасы **ондук эсептөө системасы** деп аталат.

Ондук система позициялык система саналат, анткени ар бир цифра, ал сандын жазылышында кайсы разрядда (позицияда) турганына карай, түрдүү мааниге ээ болот.

35.

Жүздүктөр	Ондуктар	Бирдиктер
3	2	6
III разряд бирд.	II разряд бирд.	I разряд бирд.

Жадыбалда сан жазылган. Бул санды оку. Жаңы сөздөрдү эстеп кал. 326 саны төмөнкүлөрдөн түзүлгөн:

6 бирдик же **биринчи разряддын** 6 бирдиги;
2 ондук же **экинчи разряддын** 2 бирдиги;
3 жүздүк же **үчүнчү разряддын** 3 бирдиги.

36. Жадыбалда жазылган сандарды оку. Оңдон солго карай окуганда бирдиктер кайсы орунда жазылат? Ондуктарчы? Жүздүктөрчү?

Жүздүктөр	Ондуктар	Бирдиктер
III разряд бирд.	II разряд бирд.	I разряд бирд.
3	4	8
5	0	9
2	7	0

348 санынын ар бир разрядында канча бирдик бар? 509 санындачы? 270 санындачы?

37. Төмөнкү сандарды жаз жана оку:

1) үчүнчү разряддын 6 бирдиги, экинчи разряддын 0 бирдиги, биринчи разряддын 1 бирдиги;
2) үчүнчү разряддын 2 бирдиги, биринчи жана экинчи разряддардын бирдиктери жок.

- 38.** Басмаканада 318 эркек жана алардан 42ге аз аял эмгектенет. Басмаканада бардыгы болуп канча адам эмгектенет?

39. $9 \cdot 6$ | $63 : 7$ | $720 + 30$ | $640 + 200 - 300$

- 40.** 6 см узундуктагы бир кесинди жана андан 2 см ге кыска башка бир кесинди чий.

- 41.** Сандарды разряд кошулуучуларынын суммасы көрүнүшүндө жаз:

үч жүз он сегиз

жети жүз жыйырма

- 42.** 8, 0 жана 5 цифраларынан пайдаланып, бардык үч орундуу сандарды жаз, мында ар бир сандын жазылышында цифралар:

а) кайталанбасын; б) кайталансын.

- 43.** Бирдиктери ондуктарынан 2 эсе кичине болгон бардык эки орундуу сандарды жаз.

- 44.** Турмушта ондук эсептөө системасынан тышкары сандардын рим цифралары менен жазылышы да көп кездешет.

Мисалы, рим цифраларын сааттардын циферблаттарында, эски имараттарда көрүүгө болот; китептин главалары, айлар, кылымдар рим цифралары менен белгиленет. Сандарды рим цифралары менен жазганда болгону жети гана цифрадан пайдаланылат.

Рим цифралары

I = 1

V = 5

X = 10

L = 50

C = 100

D = 500

M = 1000

45. Рим эсеп системасында 1 ден 20 га чейинки сандар кандай мыйзам ченемдүүлүк боюнча жазылат?

I	1	VIII	8	XV	15
II	2	IX	9	XVI	16
III	3	X	10	XVII	17
IV	4	XI	11	XVIII	18
V	5	XII	12	XIX	19
VI	6	XIII	13	XX	20
VII	7	XIV	14		

46. Натыйжаларды рим цифралары менен жаз:

$V + I$	$XX - X$	$XVI : II$
$XI - I$	$XIX - I$	$V \cdot III$
$XVIII - VIII$	$XI - V$	$XII : VI$
$X + V$	$VII + VIII$	$IV \cdot V$

Ар кандай сандын жазылышында андагы рим цифрасы кай жерде турушуна карабастан, бирдей мааниге ээ болот. Ошондуктан сандын рим эсеп системасы позициялык эмес система эсептелет.

47. Эсепте:

$125 + 168$	$40 \cdot 6$	$84 : 2$
$430 - 207$	$120 : 30$	$15 \cdot 4$
$12 \cdot 4$	$681 - 666$	$230 + 170$
$51 : 17$	$640 + 360$	$700 - 475$

48. Бочкада 85 л суу бар болчу. Ага дагы суу куюлгандан кийин андагы суу 192 л болду. Бочкага канча суу куюлган?

Көп орундуу сандарды цифалароо

49.

Үч орундуу 328 санынын жазылышында үч разрядды — бирдиктер, ондуктар, жүздүктөр разрядын түзгөн үч цифра бар. Бул разряддар бириктирилет жана **класс** деп аталат. Каалагандай сандагы цифралардан турган — төрт орундуу, беш орундуу, алты орундуу, жети орундуу жана ушул сыяктуу сандарды жазууга болот.

625 347 саны — алты орундуу сан.

Оңдогу баштапкы үч цифра бирдиктер классын түзөт. Алардын классынан кийин миңдиктер классы келет. Миңдиктер классында үч разряд бар, алар: *бир миңдиктер, он миңдиктер, жүз миңдиктер*. 5 цифрасы беш миңдикти, 2 цифрасы эки он миңдикти, ал эми 6 цифрасы болсо алты жүз миңдикти билдирет. Бардыгы болуп, бул санда 625 миңдик жана 347 бирдик бар. Ошондуктан 625 347 санын минтип окуу кабыл алынган: *алты жүз жыйырма беш миң үч жүз кырк жети* («бирдик» сөзү айтылбайт).

Миңдиктер классынан кийин болсо миллиондор классы келет. Анын разряддары мындайча аталат: *бир миллиондор, он миллиондор, жүз миллиондор*.

50. Жадыбалды көрүп чык:

II класс – миңд. классы			I класс – бирд. классы		
Жүз миңд.	Он миңд.	Бир миңд.	Жүзд.	Онд.	Бирд.

Кайсы разряд бирдиктери I классты, кайсылары II классты түзөт? Ар бир класс канча разряддан турат?

51. 358 миң; 702 миң; 40 миң; 56 миң сандарында ар бир разряддын канча бирдиги бар?

Жооптун үлгүсү: 358 миң санында 3 жүз миңдик, 5 он миңдик, 8 бир миңдик же алтынчы разряддын 3 бирдиги, бешинчи разряддын 5 бирдиги, төртүнчү разряддын 8 бирдиги бар.

52. Дүкөндө 200 чакмактуу жана андан 3 эсе көп сызыктуу дептер бар. Дүкөндө бардыгы болуп канча дептер бар?

53. Кароого 48 ак-кара жана андан 4 эсе аз түстүү фотосүрөт жиберилди. Кароого бардыгы болуп канча фотосүрөт жиберилген?

54.

$27 + 39$	$7 \cdot 7$	$73 - 6 \cdot 5$	$9 \cdot 6 - 6 \cdot 3$
$81 - 38$	$8 \cdot 7$	$39 - 9 \cdot 3$	$6 \cdot 6 + 4 \cdot 4$

55. Төмөнкү кыска жазуу боюнча маселе түз жана аны чыгар:

Дарбыздар – 420 кг ← ?
Коондор – ?, 135 кг га аз ?

56. Жадыбалды карап чык:

II класс – миңд. классы			I класс – бирд. классы		
Жүз миңд.	Он миңд.	Бир миңд.	Жүзд.	Онд.	Бирд.
	4	5	0	0	0
1	9	8	0	0	0
5	0	0	0	0	0
	7	0	0	0	0

Биринчи санда экинчи класстын 45 бирдиги бар. Ал 45 миң деп окулат. Бирдиктер классындагы нөлдөр бул класста бирдиктердин жоктугун билдирет.

Жадыбалда жазылган кийинки сандардын ар биринде экинчи класстын канча бирдиги бар? Ошол сандарды оку.

57. Сандарды оку. Ар бир жуптагы сандардын жазылышындагы бирдей цифралар эмнени билдирет?

6	18	30	209	777
6 000	18 000	30 000	209 000	777 000

58. Складга 54 ящик алма жана 36 ящик алмурут алып келишти. Эртең менен дүкөндөргө 45 ящик мөмө жөнөтүлдү. Складда дагы канча ящикте мөмө калган?

59. $300 \text{ миң} + 26 \text{ миң}$ | $905 \text{ миң} - 5 \text{ миң}$
 $21 \text{ миң} \cdot 3$ | $36 \text{ миң} : 4$

61. Огороддо 12 кг массалуу ашкабак жана 6 кг массалуу коон өстүрүштү. Ашкабак коондон канчага оор? Коондун массасы ашкабактын массасынан канча эсе аз?

62. Сандардын жазылышындагы ар бир цифра эмнени билдирет?

Миллиондор			Миңдиктер			Бирдиктер		
Жуз мил-лион-дор	Он мил-лион-дор	Бир мил-лион-дор	Жуз миң-дер	Он миң-дер	Бир миң-дер	Жүз-дүк-төр	Он-дүк-төр	Бирдик-тер
						3	2	8
			6	2	5	3	4	7
1	2	6	2	8	1	5	3	9
						6	0	5
					1	0	0	0
				3	9	0	1	8
			1	3	9	0	1	8
		1	0	0	0	0	0	0
	4	6	5	3	0	9	6	0

Көп орундуу санды окуу үчүн анын жазылышы оңдон солго карай ар биринде үчтөн цифрасы болгон класстарга ажыратылат. Акыркы (солдогу) класста 3, 2 же 1 цифра болушу мүмкүн.

Мисал. 3 000 624 санын оку. Жазууну оңдон солго карай 3 цифралуу класстарга ажыратабыз. Ар бир класс бирдиктеринин санын жана ага кошуп класстын атын айтабыз.

Миңдиктер классы нөлдөрдөн түзүлгөн, ошондуктан анын аты айтылбайт.

3 000 624 саны мындайча окулат: *үч миллион алты жүз жыйырма төрт*.

- 63.** 7 жүз миңдиктен, 3 он миңдик жана 4 миңдиктен турган; 5 он миңдик жана 1 миңдиктен турган; 4 жүз миңдик жана 8 миңдиктен турган; 9 жүз миңдиктен турган; 3 жүз миңдик жана 5 бирдиктен турган сандарды жаз.

Каалагандай санды анын разряд кошулуучуларынын суммасы менен алмаштырууга болот. Мисалы: $804 = 800 + 4$

$$804\,000 = 800\,000 + 4\,000$$

- 64.** Ар бир санды разряд кошулуучуларынын суммасы менен алмаштыр:

$$402 = \square + \square$$

$$570 = \square + \square$$

$$402\,000 = \square + \square$$

$$570\,000 = \square + \square$$

- 65.** $300\,000 + 60\,000 + 6\,000$

$$588\,000 - 500\,000$$

$$99\,000 - 9\,000$$

$$800\,000 + 5\,000$$

$$209\,000 - 200\,000$$

$$206\,000 - 6\,000$$

- 66.** Бир тооктун 15, экинчисинин ага караганда 6 га көп, ал эми үчүнчүсүнүн болсо экинчисине караганда 3 эсе аз жөжөсү бар. Үчүнчү тооктун канча жөжөсү бар?

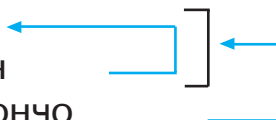
67. $480 + 70$ | $340 - 30$ | $754 + 246$ | $90 \cdot 3$ | $360 : 3$

$690 + 80$ | $720 - 50$ | $540 - 297$ | $30 \cdot 8$ | $720 : 6$

- 68.** Төмөнкү кыска жазуулар боюнча маселе түз, аны чыгар:

Кол чатыр — 4 260 сум
 Мээлей — ?, 690 сумга арзан
 Плащ — ?, канча болсо, ошончо

69. Амалдарды аткар:

$$630 : 9 + 70 \cdot 3 \qquad 400 : 100 \cdot 23$$

$$560 : 8 + 30 \cdot 6 \qquad 490 : 70 \cdot 14$$

$$400 \cdot 2 - 40 \cdot 9 \qquad 810 : 90 \cdot 11$$

70. 4 жүздүк жана 8 бирдик, 4 жүз миңдик жана 8 миңдик, 3 жүздүк жана 9 бирдик, 3 жүз миңдик жана 9 он миңдиктен турган сандарды жаз жана оку.

71. Жадыбалда жазылган сандарды оку:

II класс – миңд. классы			I класс – бирд. классы		
Жүз миңд.	Он миңд.	Бир миңд.	Жүзд.	Онд.	Бирд.
2	4	3	6	1	5
7	9	4	5	8	3
4	8	7	3	6	2

Сандарды окуу үчүн 62-тапшырмада айтылгандай иш жаса.

1) Санды класстарга ажырат. Ар бир класста үчтөн разряд болууга тийиш.

2) Экинчи класс бирдиктеринен кийин класстын атын кошуп оку (243 миң).

3) Биринчи класстын бирдиктерин оку (615). Мисалы, биринчи саптагы сан төмөнкүдөй окулат: эки жүз кырк үч миң алты жүз он беш.

Жадыбалдагы башка сандарды өзүң оку.

- 72.** 1) Ар бир санды класстарга ажырат жана анда ар бир класстын канча бирдиги бар экендигин айт жана сандарды оку:

375 000	58 630	236 070	1 100
375 402	58 603	236 700	99 999
375 042	58 600	236 007	400 099

Эсте сакта! Эгерде кандайдыр разрядда нөл турган болсо, санды окуганда ошол разряддын аты түшүп калат.

- 2) Биринчи (экинчи, үчүнчү) мамычадагы сандардын эмнеси бири-бирине окшойт жана алар эмнеси менен айырмаланат?

- 73.** Гүл дүкөнүнө гүл алып келишти. Бардык гүлдөрдүн үчтөн бир бөлүгү – гвоздика. Алар 30 даана болчу. Дүкөнгө бардыгы болуп канча гүл алып келишкен?

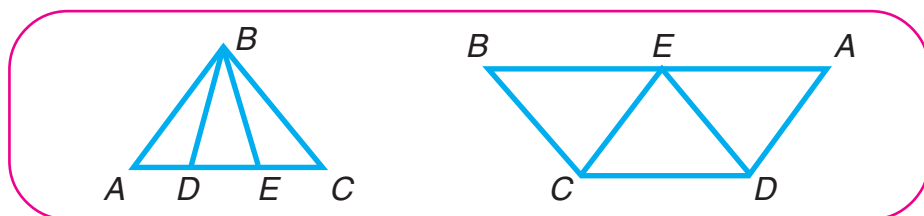

74. $809 - (243 + 127)$ $566 - (681 - 524)$

- 75.** Чарбага 120 окуучу мөмө-жемиш тергенге, андан 3 эсе аз окуучу жашылча жыйнаганга жардамга чыкты. Чарбага бардыгы болуп канча окуучу жардамга чыккан?

- 76.** Сүрөттө берилген фигуралардын аттарын айт:

- Ар бир фигурада канчадан үч бурчтук бар?

77. Көп орундуу санды жазуу жогорку класстын цифраларынан баштап жазылат. Мисалы, үч жүз алты миң алты жүз он үчтү жазуу үчүн төмөнкүдөй ой жүгүрт:

1) Бул санда экинчи класстын бирдиги канча экендигин жазамын (306).

2) Биринчи класстын бирдиктерин жазамын (613).

Класстардын ортосунда бир аз жай калтырылат. Жазылышы: 306 613.

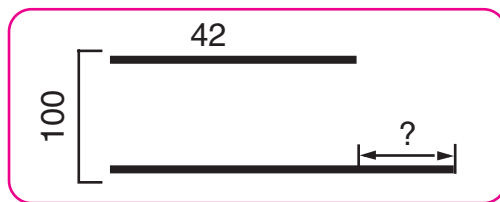
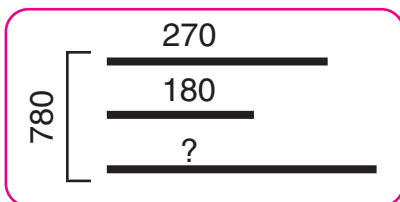
78. Сандарды оку жана жаз:

1) экинчи класстын 40 бирдиги жана биринчи класстын 650 бирдиги;

2) экинчи класстын 3 бирдиги жана биринчи класстын 400 бирдиги;

3) экинчи класстын 4 бирдиги жана биринчи класстын 100 бирдиги.

79. Төмөнкү сүрөттөргө карап маселелер түз жана аларды чыгар:

80. Туюнтмалардын маанилерин тап:

$$1000 - (685 + 129) \quad | \quad 280 : 4 \cdot 6 \quad | \quad 810 : 9 + 1000 : 2$$

$$819 + (356 - 175) \quad | \quad 350 : 7 \cdot 9 \quad | \quad 640 : 8 + 600 : 100$$

81. Тасманын төрттөн бир бөлүгү 20 смге барабар болсо, анда тасманын узундугу канча сантиметр болот?

82. $57 : 19 + 84 : 3$ | $(19 + 69) : 22$ | $4 \cdot (45 - 29)$
 $18 \cdot 3 : 9 + 44$ | $(76 - 68) \cdot 11$ | $2 \cdot (56 - 38)$

83. 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 цифраларынын жардамында каалагандай санды жазууга болот.

Сандын жазылышындагы цифранын мааниси жазууда ээлеген ордунан көз каранды болот.

309 451, 697 038, 173 006 сандарын оку.

Биринчи сандын жазылышында 3 цифрасы 3 жүз миңди, экинчи санда 3 ондукту, үчүнчү санда 3 миңди билдирет.

84. 183 654, 700 412, 90 030 сандарынын жазылышында ар бир цифра эмнени билдирет?

85. Сандарды жаз жана алардын жазылышында нөл эмнени билдиришин түшүндүрүп бер:

- 1) беш жүз жыйырма жети миң;
- 2) беш жүз жыйырма жети миң сегиз;
- 3) беш жүз жыйырма жети миң сексен төрт.

86. Мектептин багынан окуучулар 64 кг алма, алмадан 2 эсе аз алмурут, алмуруттан 16 кг га аз анжир терип алышты. Окуучулар анжирге караганда канча килограммга көп алма терип алышкан?

87. $45 : 5 \cdot 4$ | $34 : 17 \cdot 28$ | $230 + (487 - 248)$

88.

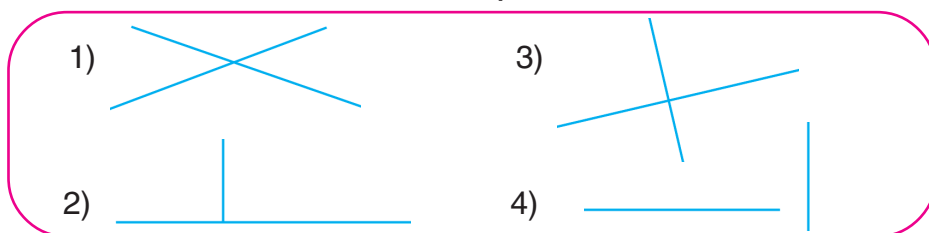
Курулушка 150 т цемент, андан 4 эсе көп кум алып келишти. Цементтен канча тоннага көп кум алып келишкен?

89. $40 \cdot 9$ | $540 : 9$ | $80 \cdot 3 : 4$ | $800 - 613 + 276$

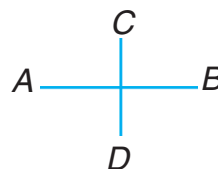
Тўз сызыктардын перпендикулярдуулугу

90. Эки тўз сызыктын кандай учурларда тик бурч менен кесилишин текшер:

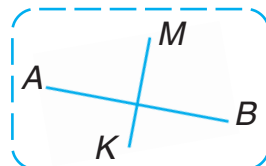
Тик бурч менен кесилишкен AB жана CD тўз сызыктар **перпендикуляр тўз сызыктар** деп аталат.

Бул төмөнкүдөй жазылат:
 $AB \perp CD$ же $CD \perp AB$

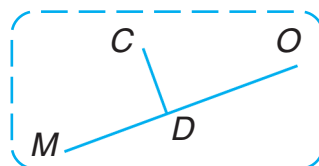

91. Төмөнкү ар бир пикирди оку жана маанисин түшүндүр:

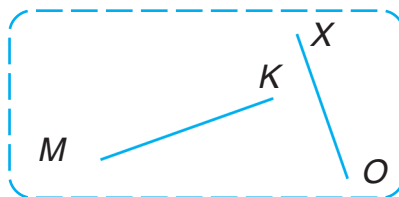
1) AB тўз сызык MK тўз сызыкка перпендикуляр;

2) MO жана CD тўз сызыктар перпендикуляр;

3) $MK \perp XO$.

92. Каалагандай эки перпендикуляр тўз сызык чий.

- 93.** Берилген пикир туурабы:
эгерде $AB \perp CP$ болсо, анда $CP \perp AB$ болот?
Чийме чийип, өзүңдү текшер.

- 94.** Сандарды салыштырып жатканда минтип ой жүгүртүлөт:

1) Эки сандан санаганда кайсы бири мурда айтылса, ошону су кичине, кайсынысы кийин айтылса, ошону су чоң болот.

Мисалы: $9 < 10$ жана $10 > 9$; $88 < 90$ жана $90 > 88$.

2) Көп орундуу сандарды жогорку разряддан баштап разряддар боюнча салыштырса да болот.

Мисалы: $843 > 798$, анткени 8 жүздүк > 7 жүздүк;

$7\,462 < 7\,832$, миңдиктер бирдей болгону менен жүздүктөр биринчи санда экинчидегиден кичине.

- 95.** 37 824 жана 37 871 99 999 жана 100 000
400 050 жана 400 005 10 000 жана 9 999

- 96.** Сүрөт ийрими үчүн ар биринде 6 дан калем болгон 8 куту жана ар биринде 12 ден калем болгон 3 куту түстүү калем сатып алынды. Бардыгы болуп канча калем сатып алынган?

- 97.** $70 \cdot 7$ | $480 : 8$ | $30 \cdot 4 : 2$ | $607 + 236 - 799$
 $40 \cdot 9$ | $540 : 9$ | $80 \cdot 3 : 4$ | $800 - 613 + 276$

- 98.** 1) 1, 10, 100, 1 000 сандарынын жазылышында 1 цифрасы эмнени билдирет?
2) 1 ондук 1 бирдиктен канча эсе көп?
1 жүздүк 1 бирдиктен канча эсе көп?

99. 1) Ар бир мамычадагы сандарды өз ара салыштырып чык:

1	5	30	46
10	50	300	460
100	500	3 000	4 600
1 000	5 000	30 000	46 000

Биринчи мамычадагы сандардын жазылышында 1 цифрасы эмнени билдирет? Экинчи мамычадагы 5 цифрасычы? Сандардын жазылышында анын оң жагына бир нөл жазганда бул сан канча эсе чоңоёт? Эки нөл жазгандачы? Үч нөл жазгандачы?

2) 1 000; 5 000; 30 000; 46 000 сандарынын оң жагынан бир нөл түшүрүп калтырылса, бул сандар кандайча өзгөрөт? Эки нөл түшүрүп калтырылсачы? Үч нөл түшүрүп калтырылсачы?

100. 1) 63; 80; 900 сандарын 10 эсе, 100 эсе, 1 000 эсе чоңойт;

2) 4 000; 70 000; 285 000 сандарын 10 эсе, 100 эсе, 1 000 эсе азайт.

Эсте сакта! 1) Көңүл бур, эгерде сандын оң жагына бир нөл жазылса, сан 10 эсе, эки нөл жазылса, 100 эсе, үч нөл жазылса, 1 000 эсе чоңоёт.

2) Оң жагынан бир нөл түшүрүп калтырылса, сан 10 эсе, эки нөл түшүрүп калтырылса, 100 эсе жана үч нөл түшүрүп калтырылса, 1 000 эсе азаят.

101. $38\,000 : 1\,000$ | $45\,000 \cdot 10$ | $709\,000 : 10$
 $6\,000 : 100$ | $2\,100 \cdot 100$ | $709\,000 : 100$

102. Жадыбалдар боюнча маселе түз жана аларды чыгар:

1)	1 пакеттин массасы	Пакеттердин саны	Бардык пакеттердин массасы
	Бирдей	6 10	18 кг ?

2)	Бир барактын баасы	Барактардын саны	Бардык барактардын баасы
	Бирдей	10 ?	800 сум 400 сум

103. Тик бурчтуктун узундугу 9 см, ал эми туурасы болсо андан 3 эсе кыска. Тик бурчтуктун периметрин тап. Дептериңе ошондой тик бурчтук чий.

104. $890 - (520 - 270)$	$510 - 3 \cdot 8$	$62 + 81 : 9$
$710 - (190 + 330)$	$7 \cdot 7 + 346$	$42 - 56 : 8$
$(14 + 8) \cdot 4$	$7 \cdot 14 - 65$	$70 - 64 : 2$

105. 1) Чакмактардын ордуна ылайыктуу сандарды коюп көчүр:

7 жүзд. = онд. = бирд.

3 миңд. = жүзд. = онд. = бирд.

25 миңд. = жүзд. = онд. = бирд.

2) 3 745 санын жаз:

а) Бул санда **бардыгы болуп канча бирдик** бар экендигин табабыз?

Бирдиктер разрядында **5** бирдик бар.

Ондуктар разрядында 4 ондук бар.

1 онд. = 10 бирд.; 4 онд. = **40 бирд.**

Жүздүктөр разрядында 7 жүздүк бар.

1 жүзд. = 10 онд. = 100 бирд.; 7 жүзд. = **700 бирд.**

Миңдиктер разрядында 3 миңдик бар.

1 миңд. = 10 жүзд. = 100 онд. = 1 000 бирд.

3 миңд. = **3 000 бирд.**

Демек, **3 000 бирд. + 700 бирд. + 40 бирд. + 5 бирд. = 3 745 бирд.**

б) Бул санда **бардыгы болуп канча ондук** бар экендигин табабыз?

Бирдиктер разрядында ондук жок. Ондуктар разрядында **4 ондук** бар.

Жүздүктөр разрядында 7 жүздүк бар.

1 жүзд. = 10 онд.; 7 жүзд. = **70 онд.**

Миңдиктер разрядында 3 миңдик бар.

1 миңд. = 10 жүзд. = **100 онд.**

3 миңд. = **300 онд.**

Демек, **300 онд. + 70 онд. + 4 онд. = 374 онд.**

в) 3 745 санында бардыгы болуп канча жүздүк бар экендигин аныктайбыз?

г) 5 619, 78 042 жана 910 537 сандарын көрүп чык.

Астына сызылган сандардан кайсы бири санда бардыгы болуп канча ондук; жүздүк; миңдик бар экендигин көрсөтөт?

- 106.** b менен c нын төмөнкү маанилеринде $b \cdot c$ жана $b : c$ туюнтмалардын маанилерин эсепте:

b	8 000	1 000	15 000	600
c	10	100	10	100

- 107.** Бир кап кум шекердин массасы 50 кг. Дүкөндө түшкө чейин 3 кап жана түштөн кийин

- 109.** Жоопторун гана жаз:

$$66 : 33 \cdot 8$$

74 : 1

19 · 1

19.0

- 110.** 1) 9 жүз миң санын жаз. Ага дагы 1 жүз миңди кош. 10 жүз миң кийинки (жетинчи) разряд бирдиги – миллионду түзөт.
2) 999 миң санын жаз. Ага 1 миңди кош. 1 000 миң кийинки (үчүнчү) класстын бирдиги — миллионду түзөт.

1 миллион саны ушундай жазылат.

1 000 000 санында канча нөл бар? Бул жазуудагы нөлдөр эмнени билдирет?

- 111.** Дептериңе төмөнкү жадыбалды чий жана анда 6 сапты бош калтыр.

[illegible]

Ушул жадыбалга төмөнкү сандарды жаз: алты миң; кырк миң; бир миң тогуз жүз токсон сегиз; отуз тогуз миң эки жүз жети; алты жүз он төрт миң сегиз жүз алтымыш беш; тогуз жүз сегиз миң алты жүз жыйырма.

112. $34\,000 \square 340 \cdot 100$

$76\,000 \square 76 \cdot 10$

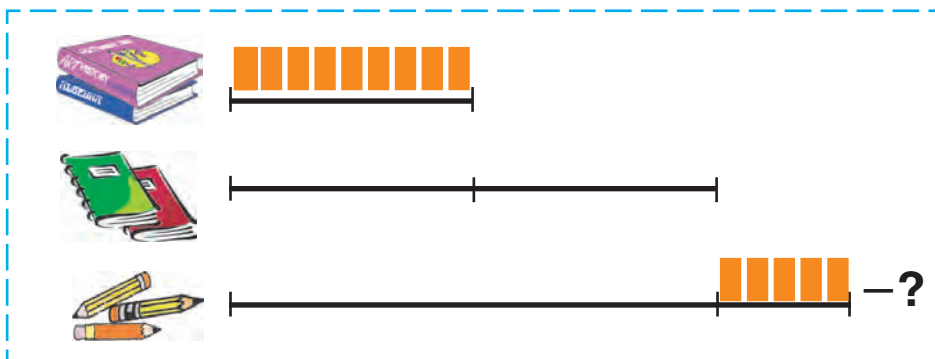
$9\,000 : 100 \square 90$

$50\,000 \square 500\,000 : 100$

113. Бирдей болгон 3 топчу үчүн 120 сум акча төлөндү. Ошондой 100 топчу үчүн канча сум акча төлөө керек?

114. Китепканага биринчи күнү 4 таңгакта 56, ал эми экинчи күнү болсо ошондой таңгакта 42 китеп алып келишти. Экинчи күнү канча таңгак китеп алып келишкен?

115. Сүрөткө карап маселе түз жана аны чыгар:

116. $800 \cdot 10 : 1\,000$

$(780 - 90) \cdot 10$

$(340 + 60) : 100$

$(704 - 700) \cdot 1\,000$

Төрт арифметикалык амал жана алардын аткарылуу тартиби

117. 1) Сандарды кошуу, кемитүү, көбөйтүү, бөлүү — булар арифметикалык амалдар болуп саналат. Аларды туюнтуу үчүн атайын белгилерден пайдаланылат (+, −, ·, :).

Эгерде эки сан ушул белгилердин бири менен бириктирилсе, анда сандуу туюнтма алынат. Сандуу туюнтманын маанисин билүү үчүн анда берилген амалды аткаруу керек болот.

2) Окуу китебинин 190-бетиндеги амал белгисин, туюнтманы жана сандарды оку.

3) Төмөнкү туюнтмалардын маанилери кандайча эсептелгенин түшүндүр:

$$24\,000 + 6\,000 = 30\,000 \quad | \quad 140\,000 \cdot 2 = 280\,000$$

$$85\,000 - 50\,000 = 35\,000 \quad | \quad 42\,000 : 6 = 7\,000$$

4) 42 000 жана 2 сандарынын суммасын, айырмасын, көбөйтүндүсүн жана тийиндисин эсепте.

118. 18 м кездемеден бирдей 9 эркек балдар костюму тигилди. 34 м кездемеден канча эркек балдар костюмун тигүүгө болот?

119. 118-маселени оку жана төмүнкүдөй суроолуу маселе түз: «Ошондой 17 костюм тигүү үчүн канча метр кездеме керек болот?»

120. 1) Узундук бирдиктеринин жадыбалын кайтала:

$$\begin{aligned} 1 \text{ см} &= 10 \text{ мм} \\ 1 \text{ дм} &= 10 \text{ см} = 100 \text{ мм} \\ 1 \text{ м} &= 10 \text{ дм} = 100 \text{ см} \\ 1 \text{ км} &= 1000 \text{ м} \end{aligned}$$

2) 4 м, 600 мм, 2 м 15 см ди сантиметрлерде;
3 м, 500 см, 1 м 3 дм ди дециметрлерде туюнт;

3) жагы 1 дм болгон квадрат чий.

121.

$534 + 389$	$707 - 619$	$356 \cdot 2$	$804 : 3$
$945 - 624$	$216 + 423$	$940 : 4$	$195 \cdot 5$

122.

$4 \text{ м } 56 \text{ см} = \square \text{ см}$	$6 \text{ м } 09 \text{ см} = \square \text{ см}$
$9 \text{ см } 8 \text{ мм} = \square \text{ мм}$	$5 \text{ дм } 7 \text{ см} = \square \text{ см}$

123. 3, 7, 8 цифраларынан 6 үч разряддуу сан түз (сандарды жазганда цифралар кайталанбасын). Түзүлгөн эң чоң жана эң кичине сандардын айырмасын тап. Эң чоң санда 8 цифрасы эмнени билдирет? Эң кичине сандачы? 3 цифрасы 3 ондукту билдирген бардык сандардын астына сыз.

124. **Эсте сакта!** Эгерде туюнтма кошуу жана кетирүү амалдарынан гана турган болсо, анда амалдар берилген тартипте (солдон оңго) аткарылат.

Мисалы, $380 \overset{1}{-} 250 \overset{2}{+} 200 \overset{3}{-} 100 = 230$.

Туюнтмалардын маанисин тап:

$$96 - 45 + 43 - 69 \quad | \quad 78 + 12 - 56 + 40$$

125. Эсте сакта! Эгерде туюнтма көбөйтүү жана бөлүү амалдарынан гана турган болсо, анда амалдар удаалаш (солдон оңго) аткарылат.

Мисалы, $240 \overset{1}{:} 60 \overset{2}{\cdot} 12 \overset{3}{:} 8 = 6$.

Туюнтмалардын маанисин тап:

$$72 : 8 \cdot 4 : 3 \quad | \quad 5 \cdot 14 : 10 \cdot 7 \quad | \quad 2 \cdot 14 \cdot 3 : 4$$

126. Эсте сакта! Эгерде туюнтма ар түрдүү арифметикалык амалдардан турса, баштап удаалаш көбөйтүү же бөлүү (солдон оңго), андан кийин кошуу жана кемитүү амалдары (солдон оңго) аткарылат.

Мисалы, $520 \overset{3}{-} 400 \overset{1}{:} 80 \overset{2}{\cdot} 20 = 420$.

Амалдарды кичине цифралардын тартиби боюнча аткарып, туюнтмалардын маанисин тап:

$$\begin{array}{l} \overset{2}{200} - \overset{3}{130} + \overset{1}{70} \cdot 3 \qquad \qquad \overset{1}{810} : \overset{3}{9} + \overset{4}{40} - \overset{2}{5} \cdot 20 \\ 640 \overset{1}{:} 80 - \overset{3}{80} \overset{2}{:} 40 \end{array}$$

127. Чакмактардын ордуна түшүрүп калтырылган сандарды жаз:

$$\begin{array}{l} 7 \text{ дм} = \square \text{ см} \quad | \quad 3 \text{ м} = \square \text{ см} \quad | \quad 60 \text{ дм} = \square \text{ м} \\ 2 \text{ м} = \square \text{ дм} \quad | \quad 50 \text{ дм} = \square \text{ см} \quad | \quad 90 \text{ см} = \square \text{ дм} \end{array}$$

128. Биринчи кесиндинин узундугу 15 см, экинчи кесиндинин узундугу 5 см. Биринчи кесинди экинчи кесиндиден канча сантиметрге узун? Экинчи кесинди биринчи кесиндиден канча эсе кыска?

129. $400 - 640 : 8 + 70 \cdot 4$ $700 - 150 \cdot 4$
 $180 \cdot 3 + 230 \cdot 2 - 200$ $270 + 420 : 6$

130. Амалдардын аткарылуу тартиби жөнүндөгү эрежелерди (191-бетке кара) эсте жана туюнтмалардын маанилерин эсепте:

$74 - 50 + 16 - 11$	$56 : 7 \cdot 2 : 4$	$40 - 5 \cdot 5 + 12$
$88 + 12 - 45 + 10$	$64 : 8 : 4 \cdot 9$	$90 - 27 : 9 \cdot 3$

131. Эсте сакта! Эгерде туюнтмада бир же бир нече кашаа болсо, баштап кашаалардын ичиндеги, андан кийин калган амалдар аткарылат.

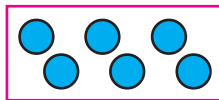
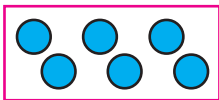
1 3 2

Мисалы, $(340 + 60) - (420 - 90) = 400 - 330 = 70$.

132. Амалдардын аткарылуу тартибин аныкта. Сандарды мамычага жазып, туюнтмалардын маанилерин тап:

$583 + 167 - (900 - 623 + 184)$
 $(900 - 381 - 239) + (600 - 261)$

133. Калдыктуу бөлүү амалы кандай аткарылышын эсте:

$15 : 6 = 2$ (калд. 3)

15, 18, 20, 25, 28, 29 сандарынын ар бирин 3 кө бөл. 3 кө бөлгөндө калдык кала турган сандарды жаз.

134. Тийинди менен калдыкты тап жана үлгү боюнча текшер:

Үлгү: $385 : 6 = 64$ (1 калд.)

Чыгаруу:

$$\begin{array}{r} - 385 \overline{) 6} \\ \underline{36} \\ - 25 \\ \underline{24} \\ 1 \end{array}$$

Текшерүү:

$$\begin{aligned} 1) & 1 < 6 \\ 2) & 64 \cdot 6 = 384 \\ 3) & 64 \cdot 6 + 1 = 385 \end{aligned}$$

$544 : 5$

$207 : 7$

$409 : 9$

135.

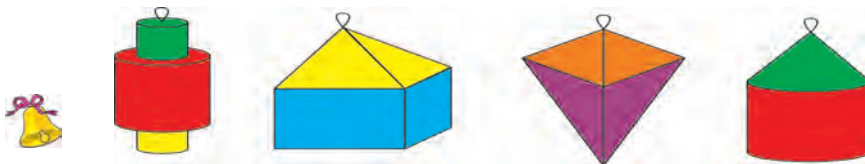
$900 - (72 + 28) \cdot 4$

$(2\,000 - 1860) + (23 + 77) \cdot 5$

$810 : 9 + (48 - 32)$

$6 \cdot (450 - 430) - (760 - 750)$

136. Ар бир кагаз фонарча кандай фигуралардан чапталган?

137. Чекиллердин ордуна амал белгилери +, -, ·, : нү койгонунда, барабардыктар туура болсун:

$350 \dots 7 = 700 \dots 650$

$370 \dots 80 = 9 \dots 50$

$66 \dots 6 = 3 \dots 8$

$60 \dots 8 = 900 \dots 420$

138. 1) Масса бирдиктери жадыбалын кайтала:

$1\text{ кг} = 1000\text{ г}$

$1\text{ ц} = 100\text{ кг}$

$1\text{ т} = 10\text{ ц} = 1000\text{ кг}$

2) 6 кг; 2 кг 650 г ды граммдарда;
8 ц; 6 ц 15 кг; 1 т 003 кг ды килограммдарда туюнт.

139. Амалдарды аткар жана түшүндүр. Эмне үчүн амалдар көк түстө көрсөтүлгөн цифралар тартибинде аткарылган?

$$\begin{array}{ccc} 3 & 2 & 1 \\ 490 - (250 + 80 : 4) & & (810 + 18 \cdot 5) : 100 \end{array}$$

140. Туюнтмалардын маанисин эсепте:

$$\begin{array}{l|l} 100 - (75 - 55) + 80 & (420 - 300) : (90 : 30) + 15 \\ 600 + (20 + 20) \cdot 4 & (55 + 45) - (890 - 870) : 2 \end{array}$$

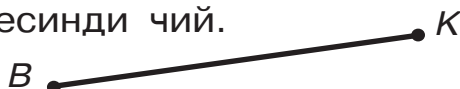
141. Ўзбекстанда биринчи планетарий 1963-жылы Ташкент шаарында курулган. Быйыл планетарий иш баштаганына канча жыл толот? Планетарий канчанчы жылы өзүнүн 100 жылдыгын белгилейт?

142. Кышында уйга бир күндө 4 кг кызылча берилет. Беш күндө 3 уйга канча килограмм кызылча берүү керек?

$$\begin{array}{l|l} \text{143. } 67 + 80 : 4 \cdot 2 & 900 - (36 + 64) \cdot 5 \\ 180 : 2 + (98 - 34) & 87 + 56 : 8 \cdot 3 \end{array}$$

144. *ВК* кесиндинин узундугун чене жана жаз. Узундугу *ВК* кесиндинин узундугунан 4 см ге көп болгон кесинди чий.

145. Төмөнкү жазуулардын туура экендигин далилде:

$$3 \text{ км} > 980 \text{ м}$$

$$60 \text{ дм} > 550 \text{ см}$$

146. Эгин талаасына 60 кг буудай, буудайга караганда 3 эсе аз шалы, буудай менен шалыны чогуу алганда канча болсо, ошондон 2 эсе көп жүгөрү үрөнү эгилди. Эгин талаасына канча килограмм жүгөрү үрөнү эгилген?

147. Сүрөттөргө кара.

1) Столдун үстүндө пирамида, шар, параллелепипед, куб, цилиндр жана конус турат.

Булар – геометриялык телолор.

2) Төмөндө тегерек, квадрат, тик бурчтук, үч бурчтук, каалагандай төрт бурчтук, беш бурчтук, алты бурчтук берилген.

Булар – жалпак фигуралар.

3) Геометриялык телолордун арасынан жалпак фигураларды тап. Тегеректи кайсы геометриялык телодон көрдүң? Квадраттычы? Тик бурчтуктучу? Үч бурчтуктучу?

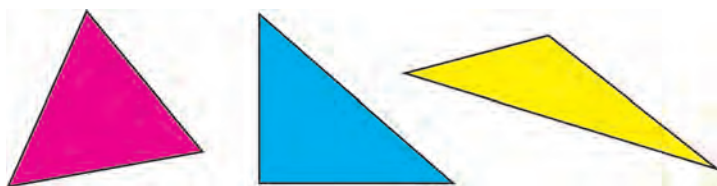
148.

Окуучулар бир жөөктөн 110 кг, ал эми экинчи жөөктөн болсо андан 62 кг га көп капуста

чогултуп алышты. Окуучулар бардыгы болуп канча капуста чогултушкан?

- 149.** 4 т; 7 ц; 5 ц 16 кг ды килограммдарда;
5 000 кг; 300 000 кг; 715 000 кг ды тонна-
ларда;
 2 кг; 3 кг 500 г; 11 кг 040 г ды граммдарда туюнт.

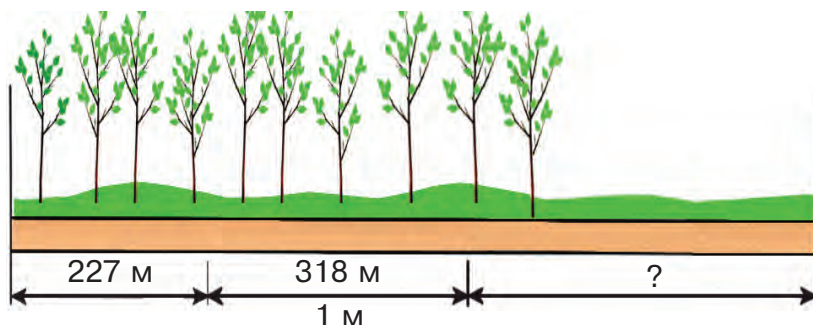
- 150.** Төмөнкү ар бир үч бурчтуктагы бурчтардын түрлөрүн аныкта. Эмне үчүн кызыл түстүү үч бурчтук тар бурчтуу үч бурчтук деп, көк түстүү үч бурчтук тик бурчтуу үч бурчтук деп, ал эми сары түстүү үч бурчтук болсо кең бурчтуу үч бурчтук деп аталат?

Бардык бурчтары тар бурч болгон үч бурчтук **тар бурчтуу үч бурчтук** деп аталат. Бурчтарынан бири тик бурч болгон үч бурчтук **тик бурчтуу үч бурчтук** деп аталат. Бурчтарынан бири кең бурч болгон үч бурчтук **кең бурчтуу үч бурчтук** деп аталат.

- 151.** Жумушчуларга 3 күндө 1 км узундуктагы жолдун боюна дарак көчөттөрүн отургузуу милдети жүктөтүлдү. Биринчи күнү алар 227 м узун

дуктагы жолдун боюнаб, экинчи күнү 318 м узундуктагы жолдун боюна көчөт отургузушту. Үчүнчү күнү көчөт отургузулган жолдун узундугу экинчи күндөгүдөн 97 м ге көп эле. Жумушчулар тапшырманы аткара алышканбы?

152. Туюнтмалардын маанилерин тап:

$$15 \cdot 3 : 9 + 361 - 954 : 3 \quad | \quad 64 \cdot (8 + 2) - 549 + 36 \cdot 9$$

153. «Эгерде эки сандын суммасы 5 ке бөлүнсө, анда ар бир кошулуучу да 5 ке бөлүнөт», – деди Дилшат.

Дилшат туура эмес айтканын далилде. Буга өзүң мисал келтир.

154. 1) Квадраттын жактарынын узундугу 6 дм ге барабар. Квадраттын периметрин тап.

2) Квадраттын периметри 24 см ге барабар. Квадраттын жактарынын узундугу кандай?

155. Туюнтмалардын маанилерин тап:

а) $(236 + 398 + 102) : 4 - 79$;

б) $2 \cdot (197 + 186 + 114) - 895$.

156. Ар бир үч бурчтуктун жактарынын узундуктарын чене. Үч бурчтуктарда узундуктары бо-

юнча барабар болгон жактар барбы? Алар канча?

Эмне үчүн кызыл түстүү үч бурчтук — түрдүү жактуу үч бурчтук, жашыл түстүү үч бурчтук — тең жактуу үч бурчтук, көк түстүү үч бурчтук — тең капталдуу үч бурчтук деп аталат?

Жактарынын узундуктары өз ара тең болбогон үч бурчтук **түрдүү жактуу үч бурчтук** деп аталат.

Эки жагынын узундуктары боюнча тең болгон үч бурчтук **тең капталдуу үч бурчтук** деп аталат.

Жактары узундугу боюнча өз ара тең болгон үч бурчтук **тең жактуу үч бурчтук** деп аталат.

157. Түрдүү жактуу үч бурчтукту тең капталдуу үч бурчтук деп атоого болобу? Эмне үчүн?

158. Эки курулушка бирдей 10 ящикте мык жөнөтүлдү. Курулуштарда 60 кг мык иштетилгенден кийин, биринчи курулушта 5 ящик, экинчисинде 2 ящик мык калды. Ар бир ящикте канча килограммдан мык болгон?

159. $120 + 180 : 2 \cdot 5$ $750 - (450 - 250) : 5$
 $120 + 180 : (2 \cdot 5)$ $750 - 450 - 250 : 5$
 $(120 + 180) : 2 \cdot 5$ $(750 - 450 - 250) : 5$

160. Кашааларды ордуларына кой, натыйжада туура барабардыктар алынсын:

$$100 - 24 : 2 = 38$$

$$300 + 20 \cdot 3 : 10 = 36$$

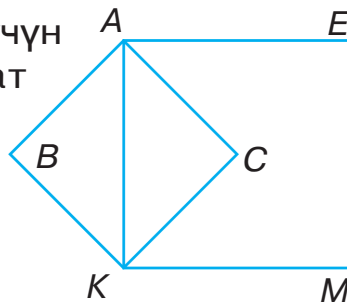
$$360 : 6 + 3 = 40$$

$$420 : 10 - 4 : 2 = 35$$

$$3 \cdot 2 - 2 = 0$$

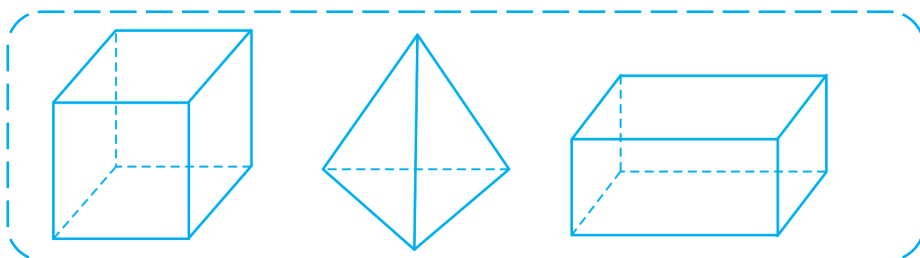
$$4 \cdot 120 - 120 : 6 = 0$$

161. АК кесинди АВКС квадрат үчүн эмне болот? КАЕМ квадрат үчүнчү?

Көп кырдык

162. Фигуралардын моделдерин көрүп чик.

Ар бир моделдин сырты кандай көп бурчтуктардан турат?

Сырты көп бурчтуктардан турган фигура **көп кырдык** деп аталат.

Көп бурчтуктардын ар бири көп кырдыктын **жактары** деп аталат.

Көп бурчтуктун жактары көп кырдыктын **кырлары**, көп бурчтуктун чокулары көп кырдыктын **чокулары** деп аталат.

Ар бир көп кырдык моделинин канча:

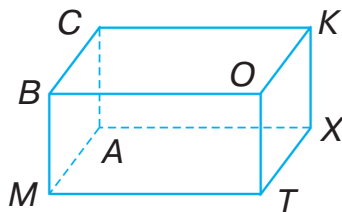
а) чокусу; б) кыры; в) капталы бар?

Сага тааныш болгон кайсы фигураларды көп кырдык деп атоого болот?

- 163.** Берилген нерселердин арасынан көп кырдыкка окшош буюмдарды тап жана атын айт:

- 164.** Көп кырдыктын ар бир чокусун, кырын жана капталын айт.

- 165.** Жайкы эс алуу лагеринде 250 адам эс алып жатат. Жекшенба күнү үч жетекчи менен 35 окуучу саякатка, ал эми 16 окуучу тарбиячынын башчылыгында сүзүү боюнча мелдешке кетишти. Жекшенби күнү лагердин ашканасында канча эс алуучу тамактанган?
- 166.** Складда бардыгы болуп 260 кг чие бар болчу. Андан мектептин ашканасына ар биринде 6 кг дан 8 ящик, балдар бакчасына ар биринде 5 кг дан 7 ящик, кафеге 8 кг дан 9 ящик чие жөнөтүлдү.
- 1) Складдан канча килограмм чие жөнөтүлдү?
 - 2) Складдан канча килограмм чие калды?

Ар бир суроого жооп берүү үчүн туюнтмалар түз жана алардын мааниелрин тап.

167. Кемелде 9 дептер бар болчу. Бул Надырдын дептерлеринен 2 эсе аз, Бирок Сабырдын дептерлеринен 3 эсе көп. Надыр менен Сабырда бардыгы болуп канча дептер бар?

168. Амалдарды аткар.

$$358 + 264 - (42 + 63 : 7)$$

$$(166 - 134) : (64 : 8) \cdot (926 - 917)$$

Тик бурчтуу параллелепипед. Куб

169. Бир топ көп кырдыктын моделдерин көрүп чык жана канттын кутусуна окшош фигураны танда.

Канттын кутусу, кыш, ящиктин фигурасына окшош көп кырдык

тик бурчтуу параллелепипед деп аталат.

170. Тандап алынган моделдердин бирин көр жана суроолорго жооп бер.

Тик бурчтуу параллелепипеддин ар бир капталы кандай фигурага ээ?

Ал канча капталга ээ?

Анын өз ара тең капталдары, кырлары барбы?

Алар кайсылар?

Тик бурчтуу параллелепипеддин канча чокусу жана кыры бар?

Ар бир чокусунан канча кыр чыгат?

Эмне үчүн тик бурчтуу параллелепипедге тик бурчтуу дейилет?

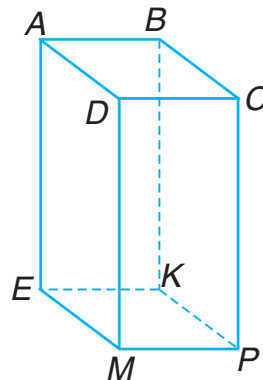
Тик бурчтуу параллелепипеддин бардык капталдары тик бурчтуктардан турат.

- 171.** Кубду тик бурчтуу параллелепипед деп айтууга болобу? Түшүндүрүп бер.

Бардык капталдары квадраттан турган тик бурчтуу параллелепипед **куб** деп аталат.

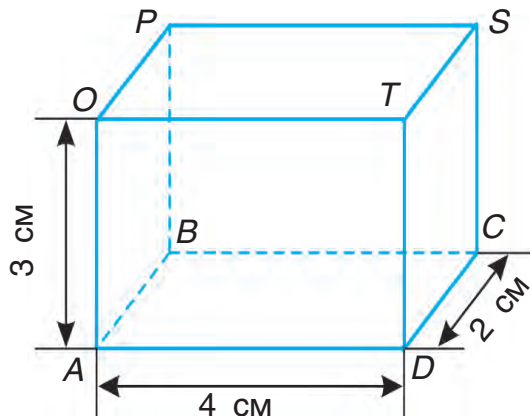
- 172.** Тик бурчтуу параллелепипеддин A жана K чокуларынан чыккан кырларын айт.

Ар бир көрүнө турган жана көрүнбөй турган кырларын айт. Төмөнкү сүрөттө кайсы капталдары көрүнөт, ал эми кайсы капталдары көрүнбөйт. Тең капталдардын жуптарын айт.

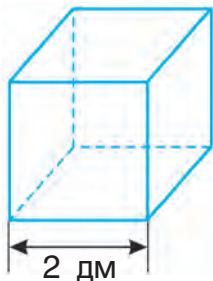

- 173.** Тик бурчтуу параллелепипеддин ар бир кырынын узундугун айт.

а) ар бир капталдын аянтын; б) тик бурчтуу параллелепипеддин бардык капталдары аянтынын суммасын эсепте.

174. Зымдан кубдун фигурасы жасалган. Бардыгы болуп канча зым иштетилген?

175. Кырынын узундугу: а) 1 см; б) 5 см; в) 4 см болгон кубдун сыртынын аянтын (бардык капталдарынын аянтын) эсепте.

176. Кыз бала кагаздын 26 барагынан бирдей 3 блокнот жасады. Ошондон кийин анда дагы кагаздын 2 барагы калды. Ар бир блокнотко канча кагаз барагы иштетилди?

177. Туюнтмалардын маанисин тап:

$$376 : (168 - 82 \cdot 2)$$

$$620 : 5 + 261 : 3$$

$$42 : 3 \cdot 8 + 160 - 296 : 8$$

$$7 \cdot (281 - 156) - 6 \cdot 135 : 5$$

Күндө иштетилчү 1 ден 9 га чейинки цифраларды, алар менен аткарылган амалдар эрежелерин, арифметикалык мыйзамдарды илимге биринчилерден болуп мекендешибиз ал-Харезмий (783–850-ж.) киргизген. Анын математика боюнча чыгармалары которулуп, көп убакытка чейин Европа университеттеринде эсеп илиминен окуу китеби милдетин аткарып келген. Ал-Харезмий математика илими боюнча аябай көп китеп жазган. Кеменгер бабабыз математика, астрономия, география илимдеринин өнүгүшүнө чоң салым кошкон.

КОШУУ ЖАНА КЕМИТҮҮ

Кошуу жана кемитүүнүн жазма усулдары

178. Кошуу жана кемитүүнүн өзүңө белгилүү болгон касиеттерин эске ал (191-бетке кара).

Эсте сакта! Бир нече сандын суммасын эсептөөдө алардын ордуларын түрдүү усулдар менен алмаштырууга, топтоштурууга болот.

Мисалы: $74 + 43 + 57 + 6 = 74 + (43 + 57) + 6 = 74 + 100 + 6 = 100 + (74 + 6) = 180$.

Кошулуучуларды төмөнкүдөй топтоштурууга да болот, анда жазуу кыска көрүнүштө болот:

$74 + 43 + 57 + 6 = (74 + 6) + (43 + 57) = 80 + 100 = 180$.

179. Бир нече сандын суммасын эсептөө үчүн аларды мамыча түрүндө жазган ыңгайлуу.

Сумманын маанисин үлгү боюнча

$$316 + 408 + 150$$

$$436 + 188 + 168$$

$$317 + 208 + 193 + 150$$

$$299 + 102 + 185 + 384$$

	2	1	
	3	6	4
+	2	9	5
	2	8	3
	9	4	2

- 180.** Барабарсыздыктар туура болушу үчүн чакмалардын ордуна кандай цифраларды коюуга болот:

$$\begin{aligned} 1\,436 &> 14\square\square; \\ 37\square\square &< 37\,210; \\ 41\,620 &< 4\square\,620; \\ 900\,138 &> \square\,00\,804? \end{aligned}$$

- 181.** Бир күндө 5 тоокко 15 г кошумча жем берилет. 27 тоокко канча кошумча жем берүү керек?

- 182.** Үн абада бир секунддун ичинде 330 м аралыкка таралат. 3 секундда үн канча метр аралыкка таралат?

183.

$800 - 640 : 8$	$89 - 9 \cdot 6 + 8$	$210 + 90 \cdot 7$
$54 + 27 : 9 - 6$	$480 - 80 \cdot 5$	$75 - 5 + 9 \cdot 2$

- 184.** Үлгүгө карап туюнтмалардын маанилерин эсепте:

Үлгү:

1. $(384 \overset{1}{+} 529) - (617 \overset{3}{-} 458) = 754$

1) $\begin{array}{r} + 384 \\ 529 \\ \hline 913 \end{array}$	2) $\begin{array}{r} 617 \\ - 458 \\ \hline 159 \end{array}$	3) $\begin{array}{r} 913 \\ - 159 \\ \hline 754 \end{array}$
--	--	--

2. $(333 \overset{1}{-} 189) \cdot (813 \overset{2}{-} 807) = 864$

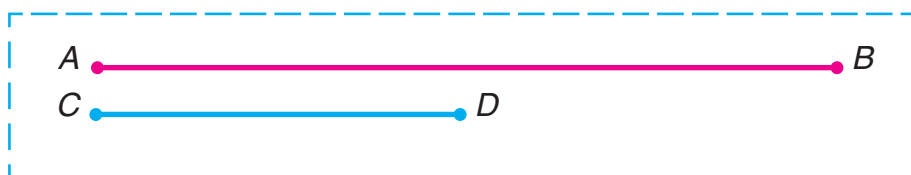
1) $\begin{array}{r} 333 \\ - 189 \\ \hline 144 \end{array}$	2) $813 - 807 = 6$	3) $\begin{array}{r} \times 144 \\ 6 \\ \hline 864 \end{array}$
--	--------------------	---

$379 + 94 \cdot 4$	$50 \cdot 100 : 10$
$499 + 208 \cdot 2$	$90 : 10 \cdot 100$
$(539 + 285) - (451 - 196)$	$(734 - 389) : (509 - 506)$

189. $(528 + 642) - (743 - 587) \mid (500 - 720 : 8) - 844 : 4$

190. CD кесинди AB кесиндиден канча эсе кыска?
 AB кесинди CD дан канча сантиметрге узун?

191. Ыңгайлуу усул менен эсепте:

$$\begin{array}{l|l} 3 + 91 + 9 + 97 + 9 & 58 + 220 + 80 + 42 \\ 334 + 41 + 19 + 6 + 50 & 41 + 44 + 49 + 46 + 22 \end{array}$$

Кошуу жана кемитүүнү текшерүүнүн түрдүү усулдарын эске ал (193-бетке кара).

192. $534 + 2\,749 + 301\,815$ көрүнүшүндөгү мисалдарды түрдүүчө усулдар менен чыгарууга болот:

I усул		II усул
$\begin{array}{r} 2\,749 \\ + 534 \\ \hline 3\,283 \end{array}$	$\begin{array}{r} 301\,815 \\ + 3\,283 \\ \hline 305\,098 \end{array}$	$\begin{array}{r} 301\,815 \\ + 2\,749 \\ + 534 \\ \hline 305\,098 \end{array}$

193. Эсепте жана эсептөөлөрдү кошуу амалы аркылуу текшер:

$$3\,805 + 24 + 8\,195 \mid 802\,904 + 23\,050 + 50\,749$$

194. Дүкөндөн ар бири 200 сумдан 7 кашык жана 150 сумдан 10 вилка сатып алынды. Төмөнкү туюнтмаларды эсептеп эмнени билүүгө болот:

$$\begin{array}{l|l|l} 200 \cdot 7 & 10 - 7 & 200 \cdot 7 + 150 \cdot 10 \\ 150 \cdot 10 & 200 - 150 & 150 \cdot 10 - 200 \cdot 7 \end{array}$$

195. 1) Убакыт бирдиктери жадыбалын кайтала:

1 саат = 60 мин | 1 мин = 60 с | 1 сутка = 24 саат

2) 2 саат; 3 саат 20 мин; 480 с ду минуттарда;
4 сутка; 2 сутка 2 саатты сааттарда туюнт.

196. Маселелерди сааттан пайдаланып чыгар:

1) Тыныгуу саат 9 дан 15 минут өткөндө башталды жана 9 дан 25 минут өткөндө аяктады. Тыныгуу канча минутка созулган?

2) Тыныгуу саат 10 дон 10 минут өткөндө башталды жана 20 минутка созулду. Тыныгуу качан аяктады?

3) Сабак 45 минутка созулду. Сабак саат 11 ден 25 минут өткөндө аяктады. Сабак качан башталган?

197. 84 389 + 527 697	84 : 6	96 : 32 · 27
581 427 + 269 658	91 : 7	32 · 3 : 8
7 046 – 639	57 : 3	66 : 33 · 46

198. Талаага 120 кг буудай үрөнү чачылды жана андан 8 эсе көп түшүм алынды. Канча килограмм буудай жыйнап алынган?

199. Чыгарылышын түшүндүр:

• 910	• 9910	• 99910
400	1000	60003
47	521	284
353	479	59719

200. 700 – 64	2 000 – 796	50 003 – 534
7 000 – 748	20 000 – 846	64 004 – 25 069

201. Кардар килограммы 400 сумдан 2 кг картошка жана 160 сумга кызылча сатып алды. Ал сатуучуга 1000 сум берди. Кардар канча кайрым алат?

202. Складда 4 т кум шекер бар болчу. Бир дүкөнгө 1 265 кг, экинчисине андан 375 кг га көп кум шекер жөнөттү. Складда канча килограмм кум шекер калды? (Тоннаны килограмм менен туюнт.)

203. $24\,894 - (12\,504 + 9\,847)$ $480 : 8 \cdot 6$

204. Бир эркектер топусун тигүү үчүн 3 дм кара сатин сарпталды. Ушундай 12 м сатинден канча топу тигүүгө болот?

205. Тийинди менен калдыкты тап, натыйжаны текшер:

$85 : 7$

$567 : 4$

$813 : 7$

Түз сызыктардын параллелдиги

206. Мисалдарда амалдардын аткарылуу тартибин түшүндүр:

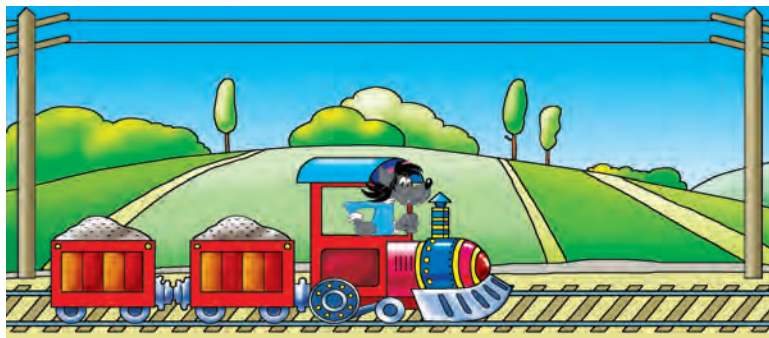
$60 - 42 + 50 - 8$

$64 : 8 \cdot 5 : 4$

$60 - 36 : 6 + 30$

$70 + 30 - 8 \cdot 4$

207.

Кандай ойлойсуң, электр зымдар, темир жолдун рельстери бири-бири менен кесилишеби?

- 208.** Канча улантылса да бири-бири менен кесилишпеген AB жана CD түз сызыктары **параллель түз сызыктар** деп аталат жана төмөнкүдөй белгиленет: $AB \parallel CD$ же $CD \parallel AB$.

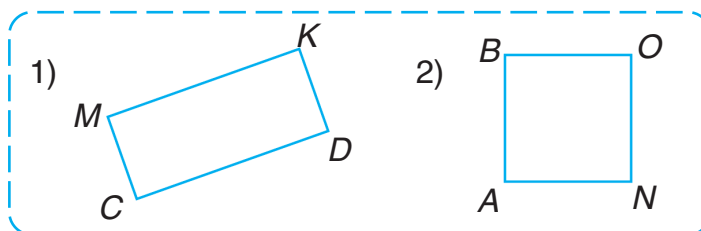
- 209.** Сенин оюңча, сүрөттөгү кайсы сызыктар параллель?

- 210.** Дептердин чакмагынан пайдаланып: 1) кызыл калем менен; 2) көк калем менен каалагандай эки параллель түз сызык чий.

- 211.** Дептерде бири-биринен 3 см аралыкта жайлашкан эки параллель түз сызык чий. Параллель түз сызыктарда жаткан кесиндилер **параллель кесиндилер** деп аталат.

- 212.** Тик бурчтуктун кайсы жактары параллель экендигин жаз.

213. Курулушка 60 ц кум жана андан 5 эсе аз цемент алып келишти. Кумдан канча центнерге аз цемент алып келишкен?

214. $35 \cdot 100 : 10$ | $70\,004 + (63\,001 - 54\,735)$
 $812 \cdot 1\,000 : 100$ | $40\,704 - (9\,358 + 8\,247)$

215. 1) 192-беттен кошууда сандар өз ара кандайча байланышканын оку жана жадыбалды толтур:

Кошулуучу	24	45			2 997	3 071
Кошулуучу			127	408		
Сумма	99	200	427	909	8 999	7 102

2) Теңдеменин чыгарылышы менен текшерилишин түшүндүр:

$$x + 240 = 360$$

$$x = 360 - 240$$

$$x = 120$$

Текшириш:

$$120 + 240 = 360$$

$$360 = 360$$

216. Теңдемелерди үлгү боюнча чыгар:

1) $(42 + x) + 30 = 100$

2) $16 + (x + 25) = 80$

Үлгү: $(x + 186) + 127 = 542$

$$x + 186 = 542 - 127$$

$$x + 186 = 415$$

$$x = 415 - 186$$

$$x = 229$$

$$\begin{array}{r} 542 \\ - 127 \\ \hline 415 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 415 \\ - 186 \\ \hline 229 \end{array}$$

Текшерүү:

$$(229 + 186) + 127 = 415 + 127 = 542$$

$$\begin{array}{r} + 229 \\ 186 \\ \hline 415 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} + 415 \\ 127 \\ \hline 542 \end{array}$$

$$542 = 542$$

217. Маселени теңдеме түзүп чыгар.

Эгерде белгисиз санга 420 саны кошулса, 600 алынат. Ошол белгисиз санды тап.

Мына минтип ой жүгүрт: белгисиз санды x тамгасы менен белгилейбиз. x санга 420 ны кошсок, 600 алынат:

$$x + 420 = 600$$

Чыгарууну аякта.

218. Трактордун бакында 60 л күйүүчү май бар. Трактор бир саатта 6 л күйүүчү май сарптайт. Эгерде трактордо 24 л күйүүчү май калган болсо, анда ал канча саат иштеген?

219. Саат канча убакытты көрсөтүп жатат?

Бир жарым саат мурда канча убакытты көрсөткөн? Чейрек сааттан кийин кайсы убакытты көрсөтөт?

220.

$800 - 80 : 4 \cdot 5$	$42 : 6 \cdot (385 - 285)$	$7\,500 + 0$
$600 - 200 \cdot 2 : 4$	$84 : 7 \cdot (932 - 922)$	$9\,100 - 0$

221. Тийинди менен калдыкты тап, натыйжаны текшер:

$$317 : 9$$

$$806 : 8$$

$$911 : 7$$

222. 1) 193-беттен кемитүүдө сандар өз ара кандайча байланышканын оку жана жадыбалды толтур:

Кемүүчү						
Кемитүүчү	123	234	143	507	401	306
Айырма	411	564	237	402	472	404

2) Теңдеменин чыгарылышын жана текшерилишин түшүндүр:

$$x - 240 = 510$$

$$x = 510 + 240$$

$$x = 750$$

Текшерүү:

$$750 - 240 = 510$$

$$510 = 510$$

223. Теңдемелерди үлгү боюнча чыгар:

1) $(x - 11) - 10 = 40$

2) $(x - 20) - 30 = 50$

Үлгү: $(x - 35) - 64 = 72$

$$x - 35 = 72 + 64$$

$$x - 35 = 136$$

$$x = 136 + 35$$

$$x = 171$$

$$\begin{array}{r} 72 \\ + 64 \\ \hline 136 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 136 \\ + 35 \\ \hline 171 \end{array}$$

Текшерүү: $(171 - 35) - 64 = 136 - 64 = 72$

$$\begin{array}{r} 171 \\ - 35 \\ \hline 136 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 136 \\ - 64 \\ \hline 72 \end{array}$$

$$72 = 72$$

224. Эсептөөлөрдү аткар, кемитүүнү кошуу менен, кошууну болсо кемитүү менен текшер:

$$706 + 839\,119$$

$$620\,001 - 472\,536$$

$$2\,013 + 442\,726$$

$$800\,211 - 56\,724$$

225. Эгерде $a = 58\,072$; $a = 64\,404$; $a = 50\,207$ болсо, анда $100\,000 - a$ туюнтманын маанисин тап.

226. 2 аш кашык 480 сум, ал эми 3 чай кашык болсо 240 сум турат. Аш кашык чай кашыктан канча эсе кымбат турат?

227. $80 + 630 : 9 \cdot (10 + 990) \mid 2\,700 : (4 + 5) + (240 - 90)$

- 228.** Айдоочу чиркемелүү жүк машинасында 12 т дан алып келди. Чиркемеде 8 т дан бар болчу. Жүк машинасынын өзүндө канча тонна дан болгон?

Берилген маселеге тескери болгон эки маселе түз (оозеки).

- 229.** 1) 192-бетке кара. Кемитүүдө сандар өз ара кандайча байланышканын оку жана жадыбалды толтур:

Кемүүчү	100	350	462	7 820	67 531
Кемитүүчү					
Айырма	30	220	108	935	10 432

2) Теңдеменин чыгарылышын жана текшерилишин түшүндүр:

$$500 - x = 350$$

$$x = 500 - 350$$

$$x = 150$$

Текшерүү:

$$500 - 150 = 350$$

$$350 = 350$$

- 230.** Теңдемелерди үлгү боюнча чыгар:

$$1) 90 - (x + 20) = 60$$

$$2) 100 - (x - 10) = 80$$

$$\text{Үлгү: } 750 - (x + 130) = 90$$

$$x + 130 = 750 - 90$$

$$x + 130 = 660$$

$$x = 660 - 130$$

$$x = 530$$

$$\begin{array}{r} 750 \\ - 90 \\ \hline 660 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 660 \\ - 130 \\ \hline 530 \end{array}$$

Текшерүү: $750 - (530 + 130) = 750 - 660 = 90$.

- 231.** 1) Убакыт бирдиктери жадыбалын кайтала:

$$1 \text{ жыл} = 12 \text{ ай}$$

$$1 \text{ кылым} = 100 \text{ жыл}$$

2) 2 жылды; 5 жыл 6 айды айларда;

300 жыл; 900 жылды кылымдарда туюнт.

232. Маселелерди салыштыр жана амалдар боюнча аткар

1) Бир капта 27 кг, экинчи капта болсо андан 24 кг га көп картошка бар болчу. Экинчи каптагы картошка 3 кг дан кылып пакеттерге салынды. Канча пакет керек болгон?

2) Бир капта 27 кг, экинчисинде болсо андан 24 кг га көп картошка бар болчу. Бардык картошка 3 кг дан кылып пакеттерге салынды. Канча пакет керек болгон?

233. Имараттардын ар бири канчанчы жылда курулган?

234. Кат ташуучу 35 катты таратууга тийиш эле. Ал бир нече катты таратып болгондон кийин анда дагы 20 кат калды. Кат ташуучу канча катты таратып болгон?

235. $70\,002 - (253 + 16\,309)$

$875\,131 + 34\,915 - 680\,173$

$100 - 68 : 17 \cdot 20$

$(54 + 46) : 50 \cdot 12$

236. 1) Убакыт бирдиктеринин жадыбалын кайтала:

1 кылым = 100 жыл	1 саат = 60 мин	Бир жыл 365 же 366 сутка
1 жыл = 12 ай	1 мин = 60 с	Бир ай 30 же 31 сутка
1 сутка = 24 саат		(февраль 28 же 29 сутка)

2) 4 000 см; 14 км; 8 900 см ди метрлерде;
63 ц; 32 т; 357 т ны килограммдарда;
3 саат; 2 саат 42 мин ту минуттарда туюнт.

237. Жактарынын узундуктары 13 мм жана 37 мм болгон тик бурчтуктун периметрин тап. Жообун сантиметрлерде туюнт.

238. Түшүрүп калтырылган кашааларды ордуна кой:

$$500 - 720 : 8 + 210 = 200 \quad | \quad 350 : 7 \cdot 2 + 36 = 7$$

239. Куруучулар көп кабаттуу үйлөрдөгү 1 638 батирди куруп тапшырышты. Алардан бир бөлмөлүү батирлер 125, эки бөлмөлүү батирлер бир бөлмөлүү батирлерден 6 эсе көп, калгандары болсо үч бөлмөлүү батирлер эле. Куруучулар канча үч бөлмөлүү батир куруп тапшырышкан?

$$\begin{array}{l|l} \mathbf{240.} & 14\,826 + 7\,007 + 32\,509 \quad | \quad 7\,200 - 315 \cdot 3 + 526 \\ & 50\,945 - 3\,874 - 22\,085 \quad | \quad 3\,405 + 489 \cdot 4 - 4\,078 \end{array}$$

241. Түшүрүп калтырылган сандарды жаз:

$$\begin{array}{l|l} 8 \text{ т } 2 \text{ ц} = \square \text{ ц} & 726 \text{ см} = \square \text{ м } \square \text{ см} \\ 2 \text{ саат } 30 \text{ мин} = \square \text{ мин} & 65 \text{ мин} = \square \text{ саат } \square \text{ мин} \end{array}$$

242. Көптөгөн маселелерди чыгарууда маанилери ар түрдүү чен бирдиктери менен туюнтулган чоңдуктар менен амал аткарууга туура келет. Эгерде эсептөөлөр оңой болсо, анда алар оозеки аткарылат.

$$\begin{array}{l} 5 \text{ саат } 37 \text{ мин} + 21 \text{ мин} = 5 \text{ саат } 58 \text{ мин}, \\ 5 \text{ кг} + 650 \text{ г} = 5 \text{ кг } 650 \text{ г}. \end{array}$$

Жазма эсептөөлөрдө чоңдуктардын мааниси бирдей чен бирдиктеринде туюнтулат жана алар менен амалдарды аткаруу сандар менен аткарылган сыяктуу аткарылат. Мисалы:

$$136 \text{ м } 45 \text{ см} + 28 \text{ м } 95 \text{ см} = 165 \text{ м } 40 \text{ см}$$

136 м 45 см = 13 645 см	+ 13 645
28 м 95 см = 2 895 см	+ 2 895
16 540 см = 165 м 40 см	16 540
же	
24 т 805 кг - 7 т 926 кг =	- 24 805
= 16 т 879 кг	7 926
16 879 кг = 16 т 879 кг	16 879

243. Эсептөөлөрдү оозеки аткарып, натыйжаны жаз:

95 км 090 м - 70 км	6 м 84 см - 3 см
24 км 057 м + 30 м	4 м 16 см + 80 см

244. Мисалдарды мамыча түрүндө чыгар:

326 м 47 см + 19 м 84 см
118 м 06 см - 92 м 32 см

245. Чарба мамлекетке келишим боюнча 4 860 т пахта берүүгө тийиш. Баштап 4 500 т, андан кийин анын тогуздан бир бөлүгүнчө пахта тапшырды. Чарба мамлекетке келишимдегиден канча тонна көп пахта берген?

246. Текшер, амалдар туура аткарылганбы? Эгерде туура эмес болсо, анда кашааларды кой, натыйжада барабардык туура болсун:

$40 \cdot 8 - 6 : 2 = 200$	$40 \cdot 8 - 6 : 2 = 317$
$40 \cdot 8 - 6 : 2 = 157$	$40 \cdot 8 - 6 : 2 = 40$

247. $88 : 44 \cdot 32$
 $55 : 11 \cdot 12$

$30\,091 - (8\,008 - 952)$
 $82\,002 - (24\,382 + 9\,634)$

248. Тийинди менен калдыкты тап, натыйжаны текшер:

$216 : 7$	$586 : 4$	$185 : 3$
-----------	-----------	-----------

249. Эсертөөлөрдү оозеки аткар.

$$6 \text{ кг } 400 \text{ г} + 300 \text{ г}$$

$$7 \text{ кг } 500 \text{ г} - 230 \text{ г}$$

$$4 \text{ м } 30 \text{ см} - 3 \text{ м}$$

$$8 \text{ км } 020 \text{ м} - 6 \text{ км}$$

250. Мисалдарды мамыча түрүндө жаз жана амалдарды аткар.

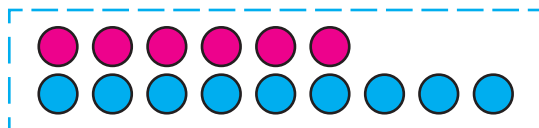
$$28 \text{ км } 250 \text{ м} - 13 \text{ км } 140 \text{ м}$$

$$3 \text{ саат } 50 \text{ мин} - 45 \text{ мин}$$

$$2 \text{ сат } 18 \text{ мин} + 3 \text{ саат } 32 \text{ мин}$$

$$14 \text{ т } 360 \text{ кг} + 620 \text{ кг}$$

251. Кызыл тегерекчелер алтоо болуп, көк тегерекчелерден 3 кө аз. Көк тегерекчелер кызыл тегерекчелерден 3 кө ...

252. Маселенин шартын жана чыгарылышын салыштыр:

7 китеп

?, 4 кө аз

7 китеп, 4 кө аз

?

1) Текчеде 7, портфелде андан 4 кө аз китеп бар. Портфелдеги китептер канча?

2) Текчеде 7 китеп болуп, портфелдегиден 4 кө көп. Портфелдеги китептер канча?

253. Эки тигүүчү 96 дан көйнөк тигүү үчүн буюртма алды. Алардан бири бир жумада 12, ал эми экинчиси болсо 16 көйнөк тикти. Тигүүчүлөрдөн кайсы бири жумушту мурда жана канча жумага мурда аяктайт?

254. Жагынын узундугу 5 см болгон квадраттын пери метрин тап.

255. $3\ 004 + (40\ 011 - 38\ 092)$

$72\ 001 - (14\ 008 + 7\ 807)$

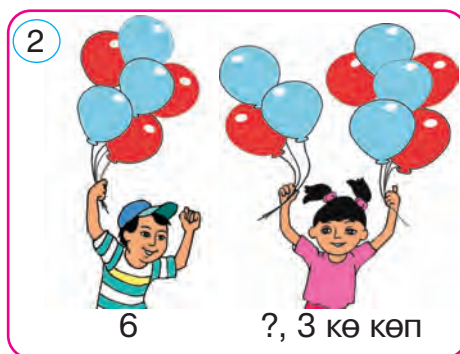
$80\ 042 - (58\ 315 - 33\ 099)$

$630 + 700 : 100 \cdot 4$

$400 - 30 \cdot 3 + 110$

$640 : 8 + 25 \cdot 4$

256. Маселелер жуптуктарынын шарттарын салыштыр. Ар бир маселеде чоң же кичине санды табуу керектигин түшүндүр жана чыгар.

1) 1) Вазадагы бир гүлдестеде 9 ромашка, экинчисинде болсо андан 4 кө аз ромашка бар. Экинчи гүлдестеде канча ромашка бар?

2) Вазадагы бир гүлдестеде 9 ромашка бар, бул экинчидегиден 4 кө көп. Экинчи гүлдестеде канча ромашка бар?

2) 1) Керимде 6, Вазирада болсо андан 3 кө көп шар бар. Вазирада канча шар бар?

2) Керимде 6 шар бар, бул Вазирадагыдан 3 кө аз. Вазирада канча шар бар?

257. Туюнт:

- 1) тонна жана центнерлерде: 85 ц, 134 ц, 4 090 ц;
- 2) дециметр жана сантиметрлерде: 96 см, 88 см, 31 см;
- 3) саат жана минуттарда: 65 мин, 126 мин, 248 мин;
- 4) килограмм жана граммдарда: 4 024 г, 8 050 г.

258. Теңдеме түзүп чыгар:

- 1) 300 санын бир нече бирдикке чоңойтуп, 670 алынды. Белгисиз санды тап.
- 2) 1 000 санын бир нече бирдикке азайтып, 790 алынды. Белгисиз санды тап.

259. Бир трактор үчүн бир күнгө 24 л күйүүчү май ажыратылат. Эгерде бир күндө 19 л күйүүчү май сарпталса, 14 күндө канча күйүүчү май үнөмдөлөт?

260. Чыгарууну мамыча түрүндө жазып, амалдарды аткар:

$$\begin{array}{l} 5 \text{ км } 635 \text{ м} + 9 \text{ км } 038 \text{ м} \\ 75 \text{ м } 06 \text{ см} - 14 \text{ м } 32 \text{ см} \end{array} \quad \begin{array}{l} 6 \text{ т } 1 \text{ ц} - 2 \text{ т } 3 \text{ ц} \\ 5 \text{ кг } 068 \text{ г} - 4 \text{ кг } 524 \text{ г} \end{array}$$

Үлгү:

8 км	675 м	11 кг	075 г
+ 9 км	794 м	- 4 кг	986 г
17 км	1469 м	6 кг	089 г
18 км	469 м		

261. Эгерде $a = 489\,004$ жана $b = 356\,749$ болсо, $a + b$ жана $a - b$ туюнтмаларынын маанилерин эсепте.

262. 6 ящик ак канттын массасы 48 кг. Эгерде 1 ящик конфет 1 ящик ак канттан 3 кг га оор болсо, анда 8 ящик конфеттин массасы канча?

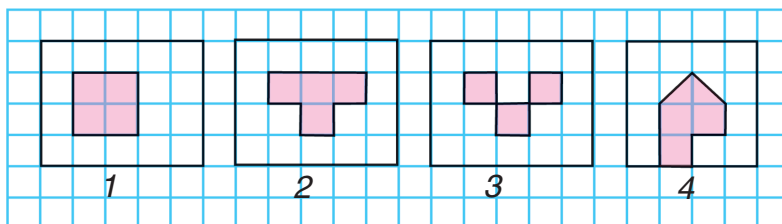
263. Жадыбалдан пайдаланып, туюнтмалар түз жана алардын маанилерин эсепте:

a	b	c	$a : c + b$	$a : b \cdot c$
64	16	8	$64 : 8 + 16$	
90	18	3		

264. Теңдемелерди чыгар:

$$(2\,000 + x) - 972 = 3\,564 \quad | \quad (7\,002 - x) - 160 = 5\,348$$

265. Фигуралардагы жалпылыкты көрсөт. 3-фигуранын башка фигуралардан кандай айырмасы бар?

266.

$$16 \cdot 4 + 92$$

$$55\,709 + 315 + 4\,482$$

$$100 - 17 \cdot 5$$

$$61\,001 - 48\,564 - 10\,565$$

267. Маселелерди теңдеме түзүп чыгар:

1) Эгерде 184 саны белгисиз санга азайтырылса, 125 алынат. Ошол белгисиз санды тап.

2) Эгерде белгисиз сан 184 кө азайтырылса, 125 алынат. Ошол белгисиз санды тап.

268. 8 куурчак үчүн 4000 сум төлөндү. Ушундай 3 куурчак канча турат?

269. 1) 5 пальто жана 4 плащка бирдейден бардыгы болуп 54 топчу кадалды. Ар бир кийимге канчадан топчу кадалган?

2) 5 пальто жана 4 плащка 54 топчу бир-дейден кадалды. Бардык пальтолорго жана бардык плащтарга канчадан топчу кадалган?

270. Каталыкты тап жана туура чыгарылышты жаз:
 $84 : 21 = 3$ (калд. 21) | $71 : 8 = 7$ (калд. 15)

271. $200\ 500 - 43 \cdot 5$ | $23 \cdot 9 + 15\ 008$ | $95 : 5$

272. Жол курулушуна биринчи күнү 620 т, экинчи күнү биринчи күндөгүдөн 197 т га аз, үчүнчү күнү экинчи күндөгүдөн 86 т га аз кум алып келишти. Үчүнчү күнү канча тонна кум алып келишкен?

273. Туюнт:

минуттарда: 2 саат, 8 саат, 60 с, 4 саат 40 мин;

секунддарда: 3 мин, 9 мин, 1 мин 10 с.

274. Түшүрүп калтырылган сандарды коюп чык:

5 м = мм

4 м 3 dm = дм

5 м = см

4 м 03 см = см

5 м = дм

4 м 030 мм = мм

2 000 см = м

37 000 м = км

275. Складдан ар биринде 3 т дан 15 машина буудай алып кетишти. Ошондон кийин складда 60 т буудай калды.

Төмөнкү амалдарды аткарып эмнени билүүгө болот:

$$\begin{array}{lll} 3 \cdot 15; & 60 : 3; & 3 \cdot 15 + 60; \\ 60 - 3 \cdot 15; & 15 + 60 : 3? & \end{array}$$

276. Үйдүн ээси огороддон түшкө чейин 4 чака, түштөн кийин 2 чака помидор терди. Анын терген бардык помидорлору 60 кг чыкты. Үйдүн ээси түшкө чейин канча килограмм помидор терген? Түштөн кийинчи?

277. План боюнча фабрика 350 пальтону 10 күндө тигүүгө тийиш эле. Фабриканын жумушчулары күндө нормадагыдан 2 ге көп пальто тигүү менен пландык тапшырманы ашыгы менен аткарышты. 10 күндө фабрикада канча пальто тигилген?

278. $248\,906 + 30\,812 + 127\,854$

$$305\,061 - (216\,714 - 19\,369)$$

$$4\text{ т } 064\text{ кг} - 990\text{ кг}$$

$$(2\text{ ц} - 50\text{ кг}) : 2$$

279. Бирдей 5 кутунун массасы 30 кг. Ошондой 30 кутунун массасы канча?

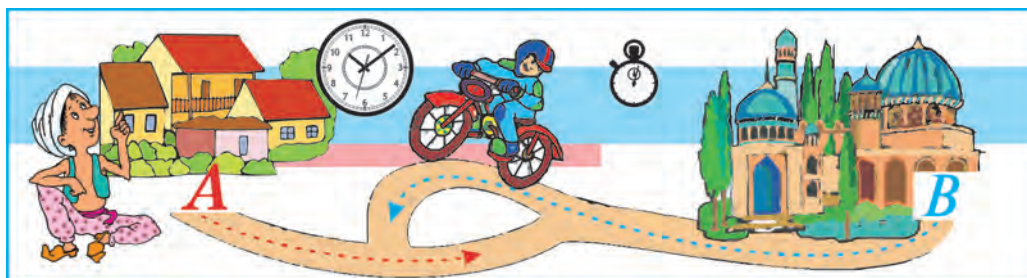
280. $10\text{ ц } 08\text{ кг} - 4\text{ ц } 12\text{ кг}$

$$12\text{ км } 750\text{ м} + 4\text{ км } 075\text{ м}$$

$$47\,650 - 857 - 6\,599$$

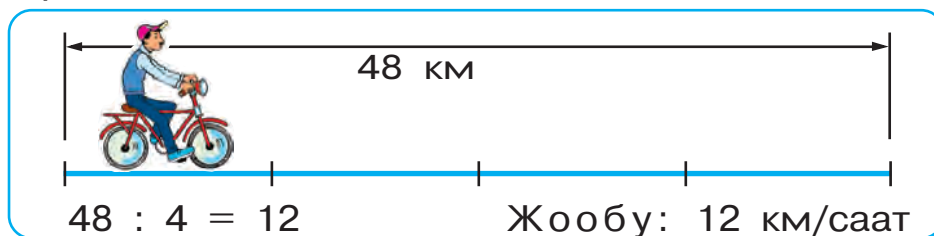
$$5\,538 - (14 + 778)$$

Ылдамдык. Убакыт. Аралык

281.1) Велосипедчи 48 км аралыкты саатына бир-дей ылдамдык менен жүрүп, 4 саатта басып өттү. Ал бир саатта канча километр жол жүргөн?

Саатына 12 км – бул велосипедчинин ылдамдыгы. Кыскача жазылышы: **12 км/саат**.
 4 саат – велосипедчинин сарптаган убакыты.
 48 км – велосипедчи басып өткөн аралык.
 Кыймыл ылдамдыгынын кыскартып жазылышы: км/саат, км/мин, км/с, м/мин, м/с.

2) Самолёт 10 минутта 110 км аралыкты учуп өтөт. Самолёт ар бир минутта канча километр аралыкты учуп өтөт?

3) Төмөнкү туюнтмалар эмнени билдиришин түшүндүр:

а) жөө адамдын ылдамдыгы 5 км/саат;

- б) поезддин ылдамдыгы 60 км/саат;
 в) мотоциклчинин ылдамдыгы 45 км/саат;
 г) ракета 7 260 м/с ылдамдык менен учат.

282. 1) Вертолёт ар бир саатта бирдей аралыкты учуп, 2 саатта 460 км аралыкты өттү. Ал кандай ылдамдык менен учкан?

2) Велосипедчи бирдей ылдамдык менен жүрүп, 39 км аралыкты 3 саатта басып өттү. Ал кандай ылдамдык менен аракеттенген?

3) Вертолёттун, велосипедчинин ылдамдыгы менен кыймыл убакыты жана алардан ар биринин басып өткөн жолу жазылган жадыбалды көрүп чык:

	Ылдамдык	Убакыт	Аралык
	230 км/саат	2 саат	460 км
	13 км/саат	3 саат	39 км

Эгерде убакыт менен аралык белгилүү болсо, анда ылдамдыкты кантип табууга болот?

Кыймыл ылдамдыгын табуу үчүн аралыкты убакытка бөлүү керек.

283. Үч цистернада 10 427 л бензин бар болчу. Биринчи цистернада 4 574 л, экинчисинде биринчисиндегиге караганда 1 696 л аз бензин бар. Үчүнчү цистернада канча литр бензин бар?

284. $320 \cdot 3 + 810 : 9$	$658 \cdot 9$	$32\,700 - 24\,713$
$5\,000 - 410 \cdot 2$	$907 \cdot 5$	$11\,004 - 9\,376$

285. Жадыбалды толтур:

a		16	28	35
b	4	5	3	
$a \cdot b$	40			70

a	64	64	64	
b	8		4	16
$a : b$		32		6

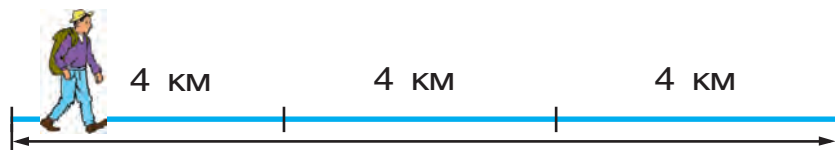

Үлгү: $40 : 4 = 10$

$64 : 8 = 8$

286. Жеңил автомобиль 4 саатта 240 км аралыкты басып өттү. Жүк машинасы 3 саатта 120 км аралыкты басып өттү. Жеңил автомобилдин ылдамдыгы жүк машинасынын ылдамдыгынан канчага көп?

287. Жөө адам 4 км/саат ылдамдык менен 3 саат жүрдү. Жөө адам канча аралыкты басып өттү?

Эгерде кыймыл ылдамдыгы жана убакыт белгилүү болсо, анда аралык кандай табылат?

Аралыкты табуу үчүн ылдамдыкты убакытка көбөйтүү керек.

288. Маселелерди жадыбалга жаз жана чыгар:

1) Мотоциклчи 40 км/саат ылдамдык менен жүрдү. Ал 2 саатта канча аралыкты басып өтөт?

	Ылдамдык	Убакыт	Аралык

2) Ташбака 4 м/мин ылдамдык менен аракеттенди. Ал 3 минутта канча аралыкты басып өтөт?

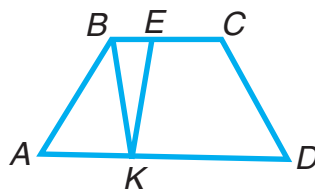
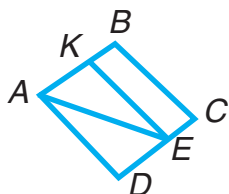
3) Тай 20 м/мин ылдамдык менен жүрдү. Тай 10 минутта канча аралыкты басып өттү?

289. $210 \cdot 4 - 88 : 44$ | $137 \cdot 4$ | $1\ 809 : 9$
 $140 \cdot 5 + 51 : 17$ | $861 : 3$ | $253 \cdot 6$

290. Ар бир чиймеде $ABCD$ төрт бурчтун:

1) эки төрт бурчтукка; 2) төрт бурчтук менен үч бурчтукка бөлгөн кесиндини тап:

291. $400 - 540 : 6 + 80 \cdot 3$ | $1\ 000 - 190 \cdot 3 - 120 \cdot 2$

292. Жадыбалды толтур:

a	60 817	43 108	80 000
b	14 925	916	9 834
$a + b$			
$a - b$			

293. Вертолёт 4 саат бою 200 км/саат ылдамдык менен, 2 саат 230 км/саат ылдамдык менен учту. Бул убакытта кандай аралыкты учуп өттү? Ал баштапкы ылдамдык менен канча километрге көп аралыкты учуп өттү?

Жүргүнчү автобуста 90 км жол жүрдү. Автобус 45 км/саат ылдамдык менен жүрсө, жүргүнчү канча саат жолдо болгон? Маселени жадыбалга жаз жана чыгар:

Ылдамдык	Аралык	Убакыт

Эгерде ылдамдык менен аралык белгилүү болсо, анда убакыт кандай табылат?

Кыймылдын убактысын табуу үчүн аралыкты ылдамдыкка бөлүү керек.

294. Ташкент менен Самарканд шаарларынын ортосундагы аралык 300 км ге барабар. Эгерде поезд 60 км/саат ылдамдык менен жүрсө, ал бул аралыкты канча убакытта басып өтөт?

295. Кайык 6 саатта 66 км аралыкты сүзүп өтөт. Анын ылдамдыгы 4 км/саатка азайса, ал ошол убакыттын ичинде канча километр аралыкты өтөт?

296. Туюнт:

- 1) километр жана метрлерде: 4 098 м; 45 981 м;
- 2) тонна жана килограммдарда: 28 691 кг; 2 790 кг;
- 3) тыйында: 7 сум 08 тыйын; 469 сум 20 тыйын;
- 4) секунддарда: 5 мин 56 с; 8 мин 20 с.

297.

$$19 \cdot 4 + 77 : 7$$

$$54\,172 - 286 \cdot 3$$

$$39 : 3 + 28 \cdot 3$$

$$28\,001 - 342 \cdot 2$$

298. Төө 4 күндө 80 км жол жүрдү. Төө кандай ылдамдык менен жүргөн?

Берилген маселеге тескери маселе түз, аларды жадыбалга жаз жана чыгар:

Ылдамдык	Убакыт	Аралык
?	4 күн	80 км
☐	?	☐
☐	☐	?

299. Чабандес 3 саатта 36 км «Spark» автомобили болсо 2 саатта 120 км аралыкты басып өттү.

1) «Spark» тын ылдамдыгы чабандестин ылдамдыгынан канчага көп?

2) «Spark» тын ылдамдыгы чабандестин ылдамдыгынан канча эсе көп?

300. Бала 3 күндө 30 беттен, кийин дагы 40 бет китеп окуду. Эгерде китеп 200 беттен турса, бала дагы канча бетти окушу керек?

301. $3 \cdot (16 + 17) \cdot 10$ $732 \cdot 7$ $4\,048 : 8$
 $6\,000 - 34 \cdot 2$ $636 : 6$ $903 \cdot 4$

302. $328 \text{ км } 040 \text{ м} - 179 \text{ км } 825 \text{ м}$
 $3 \text{ кг } 054 \text{ г} + 7 \text{ кг } 820 \text{ г}$

303. Китеп шкафынын 4 текчесине 26 дан, ал эми 3 текчесине болсо 30 дан китеп коюлган. Китеп шкафына бардыгы болуп канча китеп коюлган?

304. $47 \text{ сум } 50 \text{ тыйын} - 18 \text{ сум } 75 \text{ тыйын}$
 $5 \text{ т } 423 \text{ кг} + 2 \text{ т } 908 \text{ кг}$

КӨБӨЙТҮҮ ЖАНА БӨЛҮҮ

Бир орундуу санга көбөйтүү

305. 1) Эки сандын көбөйтүндүсүн бирдей кошулуучуларды кошуу менен эсептөөгө болот. Мисалы: $6 \cdot 5 = 30$, анткени $6 + 6 + 6 + 6 + 6 = 30$.

2) Барабардыктар эмне үчүн туура экендигин түшүндүр:

$$25 \cdot 4 = 25 + 25 + 25 + 25$$

$$a \cdot 7 = a + a + a + a + a + a + a$$

3) Барабардыктардын эмне үчүн туура экендигин түшүндүр:

$$17 \cdot 4 = 4 \cdot 17$$

$$8 \cdot 26 \cdot 3 = 26 \cdot 3 \cdot 8$$

4) Барабардыктардын эмне үчүн туура экендигин түшүндүр:

$$(7 + 4 + 5 + 3) \cdot 2 = 7 \cdot 2 + 4 \cdot 2 + 5 \cdot 2 + 3 \cdot 2$$

(Көбөйтүүнүн сага белгилүү болгон касиеттерин эсте. 192-бетке кара.)

306. Эсептөөлөрдү түшүндүрүү менен аткар:

$$\begin{array}{r} \times 65 \\ 7 \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{r} \times 215 \\ 4 \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{r} \times 196 \\ 5 \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{r} \times 318 \\ 3 \\ \hline \end{array}$$

- 307.** Тигүүчүлүк фирмасында 150 м шайы бар. Андан бирдей 50 көйнөк тигүүгө болот. 90 м шайы иштетилди. Төмөнкү туюнтмаларды эсептеп, эмнени билүүгө болот:

$$\begin{array}{lll} 150 - 90 & 150 : 50 & 90 : (150 : 50) \\ (150 - 90) : (150 : 50) & & 90 - (150 - 90) \end{array}$$

- 308.** Сүрөттөрдү кара жана текстти оку.

Күн космосто жарык нурларын таратат. Алар бардык багыттарда чексиз алыстыкка чейин барат. Дилшат күн менен бир нече шооланын сүрөтүн тартты. Бардык шоолаларды тартууга болобу? Жообунду түшүндүр. Адатта, шоола мындайча сүрөттөлөт:

A чекити — шооланын башаты болуп саналат. B чекити болсо шооладагы ар кандай чекитти туюнтушу мүмкүн. Шооланын чеги жок. Шооланы каалагандай багытта чийсе болот. Ал түрдүү багыттарда чексиз улантыла берет.

- 309.** $275 \cdot 3$ $13 \text{ т } 040 \text{ кг} - 8 \text{ т } 600 \text{ кг}$
 $326 \cdot 2$ $26 \text{ м } 74 \text{ см} + 18 \text{ м } 37 \text{ см}$

	Ылдамдык	Убакыт	Аралык
	15 км/саат		45 км
	12 км/саат		?

$$\begin{aligned} 6\,348 \cdot 4 &= (6\,000 + 300 + 40 + 8) \cdot 4 = \\ &= 6\,000 \cdot 4 + 300 \cdot 4 + 40 \cdot 4 + 8 \cdot 4 = \\ &= 24\,000 + 1\,200 + 160 + 32 = 25\,392 \end{aligned}$$
$$\begin{array}{r} 6348 \\ \times \quad 4 \\ \hline 25392 \end{array}$$

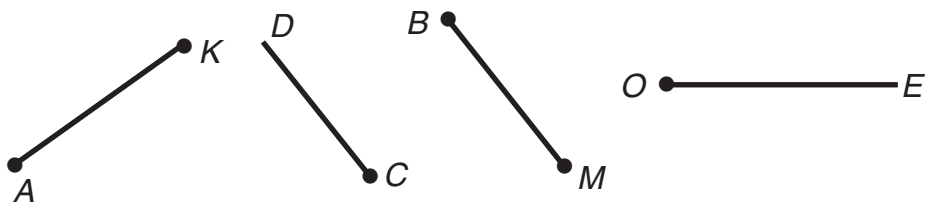
312. Эсептөөлөр кандай аткарылганын түшүндүр:

$$\begin{array}{r} 5214 \\ \times \quad 6 \\ \hline 31284 \end{array} \quad \begin{array}{r} 31546 \\ \times \quad 7 \\ \hline 220822 \end{array} \quad \begin{array}{r} 123567 \\ \times \quad 4 \\ \hline 494268 \end{array}$$

Маселенин суроосун өзгөрт, натыйжада ал төмөнкү туюнтма боюнча чыгарылсын:

$$1200 : 100 - 900 : 90$$

314. Сүрөттөн шоолаларды тап жана аларды айт:

Шоола кесиндиден эмнеси менен айырмаланат?

315.

$$(10 \text{ т} - 6 \text{ ц}) : 2$$

$$8\,234 \cdot 5$$

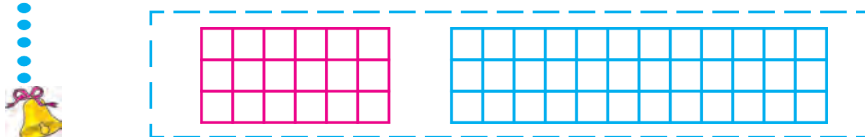
$$1\,000 \cdot 8 : 4$$

$$(2 \text{ м} - 80 \text{ см}) : 4$$

$$62\,758 \cdot 4$$

$$1\,000 \cdot 6 : 100$$

316. Ар бир тик бурчтук канча чакмакка бөлүнгөнүн эки усул менен сана:

317. Чыгарууну түшүндүр:

$$\begin{array}{r} \times 709 \\ 6 \\ \hline 4\,254 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} \times 80\,306 \\ 9 \\ \hline 722\,754 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} \times 60\,038 \\ 7 \\ \hline 420\,266 \end{array}$$

318. Көбөйтүүнү түшүндүрүү менен аткар:

$$3\,048 \cdot 9$$

$$50\,003 \cdot 8$$

$$45\,004 \cdot 7$$

319. 1) Жазууларды карап чык жана көбөйтүү кандай аткарылганын түшүндүр:

$$8 \text{ км } 056 \text{ м} \cdot 4 = 32 \text{ км } 224 \text{ м}$$

$$8 \text{ км } 056 \text{ м} = 8\,056 \text{ м}$$

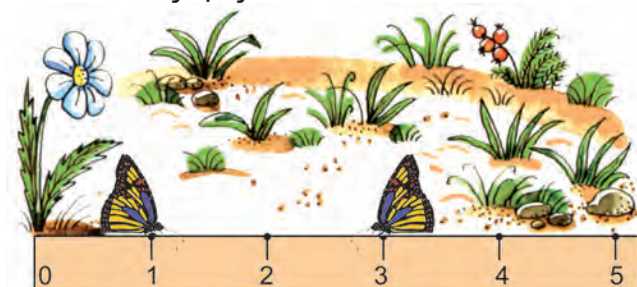
$$32\,224 \text{ м} = 32 \text{ км } 224 \text{ м}$$

$$\begin{array}{r} \times 8\,056 \\ 4 \\ \hline 32\,224 \end{array}$$

2) Чыгар: $2 \text{ т } 074 \text{ кг} \cdot 5$; $14 \text{ ц } 15 \text{ кг} \cdot 7$

320. Сүрөттө эмнени көрүп жатасың?

1) Кайсы көпөлөк гүлдөн алыста конуп отурат? Жообуңду негизде.

2) Алдыңа окуучулар сызгычын кой жана анын шкаласына кара. Эсептин башталышын туюнткан сандын каршысындагы штрихти тап. Штрихтердин каршысындагы сандарды айт. Сызгычтын шкаласында кайсы эң чоң сан жазылган? Шкаланын 0 дөн 1 ге чейин, 1 ден 2 ге чейин, 2 ден 3 кө чейин ж. у. с. шкаланын аягына чейин кесиндилерин көрсөт.

321. Эгерде $a = 3$; $a = 30$; $a = 300$ болсо, $a \cdot 10 + 560$ туюнтманын маанисин тап.

322. $75\,602 \cdot 3 + 14\,856 \cdot 4$ $36\text{ кг } 257\text{ г} \cdot 5$

$2\,007 \cdot 9 - 3\,016 \cdot 2$ $15\text{ ц } 16\text{ кг} \cdot 6$

323. Көбөйтүүчүлөрдүн ордуларын алмаштырып, андан кийин көбөйтүр:

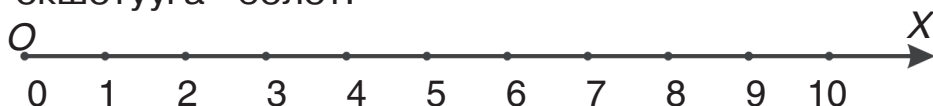
$3 \cdot 368$ | $4 \cdot 8\,012$ | $6 \cdot 12\,005$ | $7 \cdot 8\,009$

324. Машина түшкө чейин 2 саат жүрдү, түштөн кийин болсо ушундай ылдамдык менен дагы 4 саат жүрдү. Ал бардыгы болуп 300 км жол жүрдү. Машина түшкө чейин канча километр жана түштөн кийин канча километр жол жүргөн?

- 325.** Мотоциклчи 4 саатта 240 км аралыкты басып өттү. Эгерде мотоциклчи ылдамдыгын 8 км/саатка чоңойтсо, анда ал ошол убакытта канча аралыкты басып өтөт?

Маселени эки усул менен чыгар.

- 326.** 1) Чексиз узун сызгычтын шкаласын көз алдыңа элестетип көр. Бул шкаланы шоолага окшотууга болот.

Шооланын атын айт. Шооланын (эсептин) башталышын көрсөт. Ал кайсы тамга менен белгиленген?

Каалагандай эки коңшулаш чекиттин ортосундагы кесиндини чене. Ал эмнеге барабар?

OX шооласы сандуу же координата шооласы, ошондой эле, сандар огу деп аталат.

O чекити — шооланын башталышы.

O дөн 1 ге чейин болгон кесинди бирдик кесинди деп аталат.

OX шооласында анын узундугу 1 см ге тең.

2) Бирдик кесиндинин узундугу 2 см, 1 см, дептердин үч чакмагына тең болгон OX шооласын чий.

- 327.** Биринин узундугу 4 см 6 мм, экинчиси биринчисинен 2 эсе узун жана үчүнчүсү экинчисинен 4 см ге кыска болгон үч кесинди чий.

- 328.** $72\ 030 - (3\ 745 + 14\ 075)$ $24\ 005 \cdot 7$
 $86\ 000 - 72\ 419 - 9\ 068$ $6 \cdot 3\ 856$

- 334.** 1) 193-беттен көбөйтүүдө сандар өз ара кандайча байланышканын оку жана жадыбалды толтур:

Көбөйтүүчү	94		42			84
Көбөйтүүчү		23	3	7	15	
Көбөйтүндү	94	46		84	60	0

- 335.** Теңдемелердин чыгарылышын жана текшерилишин түшүндүр:

а) $x \cdot 9 = 45$

$x = 45 : 9$

$x = 5$

Текшерүү:

$5 \cdot 9 = 45$

$45 = 45$

б) $x \cdot 3 + 50 = 170$

$x \cdot 3 = 170 - 50$

$x \cdot 3 = 120$

$x = 120 : 3$

$x = 40$

Текшерүү:

$40 \cdot 3 + 50 = 120 + 50 = 170$

$170 = 170$

- 336.** Теңдемелерди чыгар:

$x \cdot 8 = 48$

$4 \cdot x = 32$

$x \cdot 11 - 30 = 36$

- 337.** Туюнтманы эсептөөнүн тууралыгын текшер:

$\overset{1}{7} \cdot \overset{4}{91\ 203} - \overset{2}{856} : \overset{5}{4} + \overset{3}{708} : \overset{3}{3} = 638\ 443$

1) $\begin{array}{r} \times 91\ 203 \\ 7 \\ \hline 638\ 421 \end{array}$

2) $\begin{array}{r} 856 \overline{) 4} \\ \underline{8} 214 \\ 5 \\ \underline{-4} 16 \\ \underline{-16} 16 \\ \underline{-16} 0 \end{array}$

3) $\begin{array}{r} 708 \overline{) 3} \\ \underline{-6} 236 \\ 10 \\ \underline{-9} 18 \\ \underline{-18} 18 \\ \underline{-18} 0 \end{array}$

$$\begin{array}{r} 4) \quad 638\,421 \\ \quad 214 \\ \hline 638\,207 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 5) \quad 638\,207 \\ \quad 236 \\ \hline 638\,443 \end{array}$$

338.

Периметри 32 см ге барабар квадрат чий. Ошондой периметрлүү тик бурчтук чий.

339.

$$7\,000 - 624 \cdot 3$$

$$50\,403 \cdot 7 + 8\,032 \cdot 9$$

$$924 + 492 \cdot 8$$

$$100\,000 - 4\,564 \cdot 9$$

340. Кыш кыноочу бир күндө 1000 кыш кыноого тийиш. Ал күндүн биринчи жарымында 487 кыш кынады, бул анын күндүн экинчи жарымында кынаганынан 18 ге аз. Кыш кыноочу күндүк планды аткарганбы?

341. Ташкент менен Бекабад шаарларынын ортосундагы аралык 144 км. Автобус бул аралыкты 3 саатта басып өтөт. Жеңил машина болсо бул жолду 72 км/саат ылдамдык менен басып өтөт. Кайсы машинанын ылдамдыгы чоң жана канчага чоң?

342. Маселелерди теңдеме түзүп чыгар:

1) Белгисиз сан 8 эсе чоңойтулса, 1 392 алынат. Белгисиз санды тап.

2) Ойлонгон сан 8 ге азайтырылса, 3 485 алынат. Кандай сан ойлонгон?

343. $(2\,456 + 52) : 4 \cdot 3$

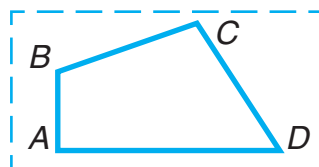
$$12\text{ кг } 067\text{ г} \cdot 4$$

$$861 : 7 + 9 \cdot 3\,092$$

$$5\text{ сутка } 14\text{ саат} \cdot 8$$

344.

$ABCD$ төрт бурчтугунун жактарын миллиметрде чене жана анын периметрин тап.

- 345.** $a + b$ жана $a - b$ туюнтмаларынын маанилерин a жана b лардын берилген маанилеринде эсепте:

$$\begin{array}{lll} 1) & a = 626\,546 & \text{жана} & b = 90\,049 \\ 2) & a = 99\,891 & \text{жана} & b = 46\,059 \end{array}$$

Бир орундуу санга бөлүү

- 346.** Эки сандын тийиндисин көбөйтүү амалынан пайдаланып табууга болот: ал үчүн бөлүүчүгө көбөйтүлгөндө бөлүнүүчү алынган санды табуу керек.

Мисалы: $60 : 5 = 12$, анткени $12 \cdot 5 = 60$.

Барабардыктардын тууралыгын көбөйтүүдөн пайдаланып текшер:

$$75 : 5 = 15 \quad 80 : 20 = 4 \quad 720 : 8 = 90$$

- 347.** Калдыктуу бөлүү кандай аткарылганын түшүндүр.

$$\begin{array}{r|l} 59 & 7 \\ 56 & 8 \\ \hline & 3 \end{array}$$

Текшерүү:

$$3 < 7; \quad 87 = 56$$

$$8 \cdot 7 + 3 = 59$$

Эсте сакта! Калдыктуу бөлүүнүн туура аткарылганын текшерүү үчүн тийинди бөлүүчүгө көбөйтүрүлөт жана натыйжага калдык кошулат.

- 348.** Калдыктуу бөлүүнү текшерүү менен аткар:

$$20 : 3$$

$$83 : 9$$

$$70 : 6$$

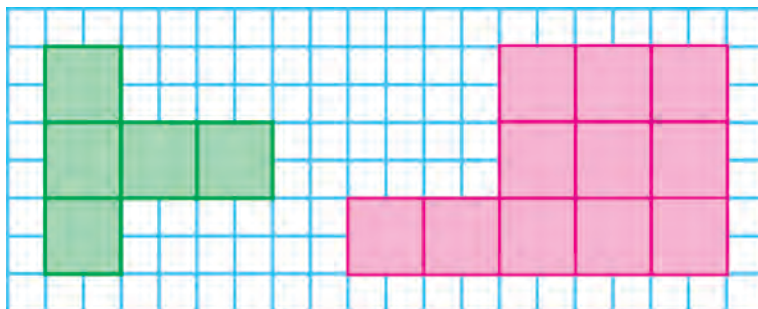

Эсте сакта! Калдык ар дайым бөлүүчүдөн кичине болот.

349. Эгерде помидор 6 кг дык ящиктерге салынса, 5 ящик керек болот. Помидорду 10 кг дык канча ящикке салса болот?

350. Ар бир фигурадагы квадрат сантиметрлерди сана. Алардын аянты канча квадрат сантиметрге барабар?

351. $640 : 8$ | $72 : 18$ | $80 : 5$ | $3\ 083 \cdot 7 + 9\ 806 \cdot 9$
 $270 : 3$ | $95 : 19$ | $55 : 5$ | $50\ 604 \cdot 6 - 274\ 325$

352. Натыйжа кандай алынганын түшүндүр:

$0 : 85$ | $0 : 16$ | $34 : 1$ | $93 : 1$ | $57 : 57$ | $90 : 90$

353. Чыгаруунун туура экендигин түшүндүр:

$$(14 + 49 + 21) : 7 = 14 : 7 + 49 : 7 + 21 : 7 = 12$$

$$(15 + 30 + 18 + 9) : 3 = 15 : 3 + 30 : 3 + 18 : 3 + 9 : 3 = 24$$

354. 1) Бөлүү кандай аткарылганын түшүндүр:

$$684 : 2 = (600 + 80 + 4) : 2 = 600 : 2 + 80 : 2 + 4 : 2 = 300 + 40 + 2 = 342$$

$$825 : 3 = (600 + 210 + 15) : 3 = 600 : 3 + 210 : 3 + 15 : 3 = 200 + 70 + 5 = 275$$

2) Бул мисалдардын чыгарылышын мамыча түрүндө жазып, тийиндини тап.

355. 1) Чыгарылышын мамыча түрүндө жазып, амалды аткар:

$$508 : 2$$

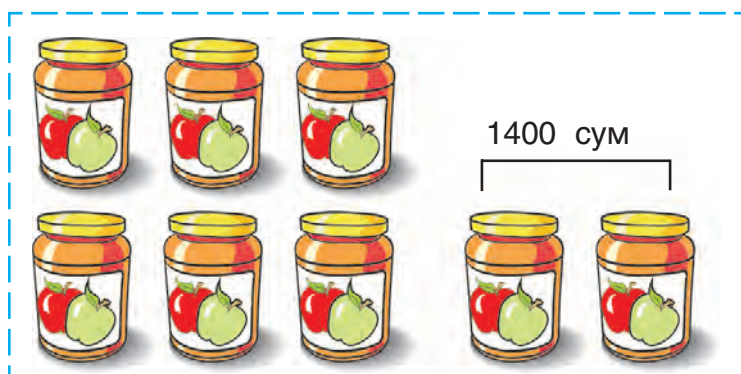
$$852 : 3$$

$$784 : 4$$

$$630 : 5$$

2) Бөлүүнү көбөйтүү менен текшер.

356. Жусуп 3 банка, Салим 5 банка алманын ширесин сатып алды. Сатып алгандары үчүн Салим Жусупка караганда 1400 сумга көп акча төлөдү. 1 банка алманын ширеси канча турат? Жусуп канча акча төлөгөн? Салим канча акча төлөгөн?

Чыгарылышы:

$$1) 5 - 3 = 2 \text{ (банка)}$$

$$2) 1400 : 2 = 700 \text{ (сум)}$$

$$3) 700 \cdot 3 = 2100 \text{ (сум)}$$

$$4) 700 \cdot 5 = 3500 \text{ (сум)}$$

Текшерүү:

$$\begin{array}{r} _ 3500 \\ 2100 \\ \hline 1400 \end{array}$$

Ар бир амалды аткаруу менен эмнени билдирдиңиз?

357.

$$460 : 2$$

$$550 : 5$$

$$0 : 124$$

$$6000 - (500 + 243 \cdot 4)$$

$$930 : 3$$

$$560 : 7$$

$$372 : 1$$

$$2894 + (800 - 94 \cdot 7)$$

Жүздүктөрдү бөлөбүз:

2 миңд. – бул 20 жүзд. жана 5 жүзд., бардыгы 25 жүзд.

Бул **экинчи толуксуз бөлүнүүчү.**

Бөлөбүз: $25 : 3$ – тийиндиде 8 жүз болот.

Түшүндүрүүнү улант. Текшерүү кандайча аткарылганын түшүндүр.

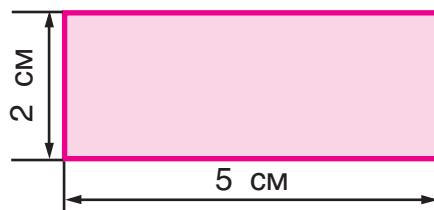
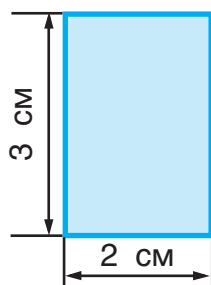
- 360.** Бөлүүнү мамыча түрүндө жазып, түшүндүрүү менен аткар:

$$8\ 635 : 5 \quad | \quad 5\ 032 : 4 \quad | \quad 9\ 042 : 2$$

- 361.** Жаңы жыл арчасы үчүн Насиба бирдей баадагы 7 оюнчук, Карима болсо ошондой 9 оюнчук сатып алды. Сатып алынган оюнчуктар үчүн Карима Насибага караганда 1 060 сумга көп акча төлөдү. Насиба сатып алган оюнчуктар үчүн канча акча төлөгөн? Карима сатып алган нерселери үчүн канча акча төлөгөн?

- 362.** Самолётто 145 жүргүнчү үчүн отургуч бар. Самолёттун 4 рейсине 514 чыпта сатылды. Бул рейстерге дагы канча чыпта сатууга болот?

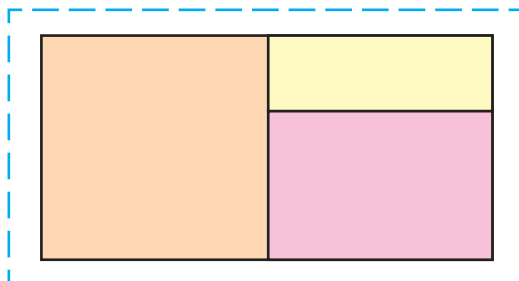
- 363.** Берилген маалыматтар боюнча тик бурчтуктардын периметрлерин жана аянттарын эсепте:

364.	$7\,242 : 3$	$7\,146 : 6$	$9 \cdot 4\,058$	$747 : 747$
	$7\,940 : 4$	$7\,406 : 7$	$6 \cdot 3\,240$	$482 : 1$

365. Тик бурчтук 3 тик бурчтукка бөлүндү. Кектүү ченөөлөрдү аткар жана ар бир тик бурчтуктун аянтын эсепте.

366. 1) Жагы 1 м болгон квадрат бул **квадрат метр** деп аталат. Ал аянтты өлчөөнүн жаңы, кыйла чоң бирдиги саналат. Сандар менен келгенде квадрат метр сөзү кыскартып жазылат: 14 кв м; 14 м².

2) Бөлмөнүн узуну 4 м, туурасы болсо 3 м. Бөлмөнүн аянтын квадрат метрлерде туюнт.

3) Класстык бөлмөнүн узуну менен туурасын чене. Анын аянтын квадрат метрлерде тап.

367. Огороддон ар бири 11 килограммдан 4 ящик бадыраң, бирдей 5 ящикте помидор терип алынды. Бардыгы болуп 89 кг помидор жана бадыраң терип алынды. Ар бир ящикке канча килограммдан помидор салынган?

368. Тең капталдуу жана тең жактуу үч бурчтуктардын периметри бирдей. Тең жактуу үч бурчтуктун жактары 18 см, тең капталдуу үч бурчтуктун негизи болсо 20 см. Тең капталдуу үч бурчтуктун каптал жагын тап.

369. 1) Чыгарылыштарды мамыча түрүндө жаз:
 $5\ 372 : 4$ | $97\ 055 : 7$ | $732\ 415 : 5$

2) Калдыктуу бөлүүнү аткар:

$70 : 9$ | $50 : 8$ | $21 : 13$ | $23 : 17$

370.

Калдыктуу бөлүүнү аткар:

$51 : 6$ | $85 : 9$ | $13 : 5$ | $12 : 7$

371.

Узундугу 7 см, туурасы болсо андан 2 см ге кыска болгон тик бурчтук чий. Куду ушундай периметрлүү квадрат чий.

372.

Үч орундуу сандын бир орундуу санга кандайча бөлүнгөнүн түшүндүр. Төрт орундуу сандын бир орундуу санга бөлүнүшүн көрүп чык.

$\begin{array}{r} 3764 \\ - 36 \\ \hline 16 \\ - 16 \\ \hline 0 \end{array}$	$\begin{array}{r} 57246 \\ - 54 \\ \hline 32 \\ - 30 \\ \hline 24 \\ - 24 \\ \hline 0 \end{array}$
--	--

Түшүндүрүү: 5724 тү 6 га бөлүү керек.

5 миңди 6 га бөлсөк, 0 миң алынат, бирок сандын башталышында 0 жазылбайт.

Жүздүктөрдү бөлөбүз.

57 жүздүк – **биринчи толуксуз бөлүнүүчү.**

Демек, тийиндиде жүздүктөр, ондуктар, бирдиктер болот.

Бөлөбүз: $57 : 6$ — тийиндиде 9 жүздүк болот.

Көбөйтөбүз: $9 \cdot 6 = 54$ — ушунча жүздү бөлбөлдүк.

Кемитебиз: $57 - 54 = 3$ — ушунча үч жүздү бөлбөлдүк.

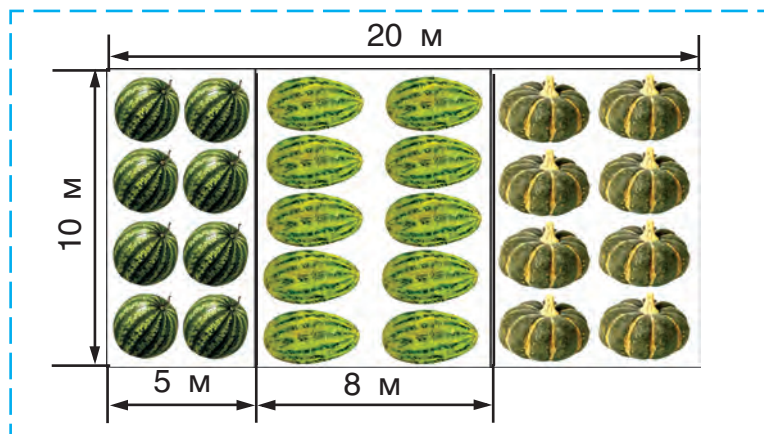
Калдыкты бөлүүчү менен салыштырабыз: калдык (3) бөлүүчү (6) дан кичине. Демек, бөлүүнү улантууга болот. Түшүндүрүүнү улант. Чыгарылышын текшер.

373. Түшүндүрүп чыгар жана текшер:

$1\ 856 : 4$	$38\ 576 : 4$	$134\ 542 : 2$
$3\ 234 : 7$	$61\ 384 : 8$	$247\ 932 : 3$

374. 118 беттүү китепти окуучу кыз баштап ар күнү 16 беттен 4 күн, кийинки күндөрү болсо 18 беттен окуп бүтүрдү. Окуучу кыз китепти канча күндө окуп бүткөн?

375. Берилген маалыматтардан пайдаланып, дарбыз, коон жана ашкабакка канчадан аянт ажыратылганын аныкта:

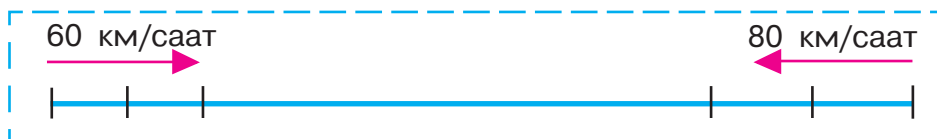

374. 4 000 сумга бирдей 5 стол сатып алынды. Куду ушундай баада 6 китеп шкафын сатып алуу үчүн канча акча керек болот?

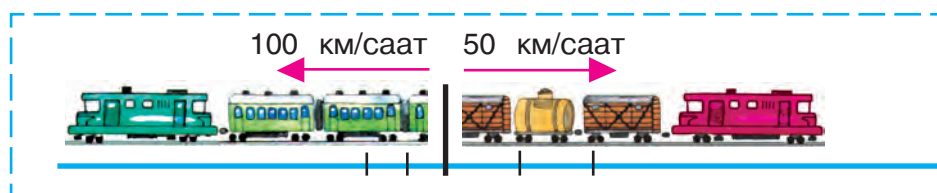
376. $19\ 284 : 6$ | $24\ 948 : 7$ | $(8\ 014 - 7\ 945) \cdot 9$
 $25\ 016 : 4$ | $26\ 120 : 8$ | $8 \cdot (2\ 356 + 6\ 127)$

- 378.** 1) Жүк жана жеңил машиналар 1 саатта канча километрге жакындашат? 2 сааттачы? 6 сааттачы?

- 2) Жүк поезди менен тез жүрчү поезд 1 саатта бири-биринен канча километрге алысташат? 2 сааттачы? 6 сааттачы?

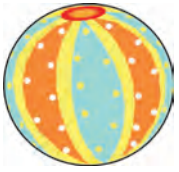
- 379.** Жагы 1 мм болгон квадрат **квадрат миллиметр** деп аталат. Бул аянттын чен бирдиги. Сандар менен келгенде квадрат миллиметр сөзү кыскартып жазылат: 72 кв.мм, 9 мм².

Тасманын узундугу менен туурасын миллиметрлерде чене. Анын аянтын тап.

- 380.** Аялдар көйнөгүнүн жээгине тик бурчтук формасында тасма тигип чыгылды. Тасманын туурасы 20 мм, ал эми узуну болсо 400 мм. Тасманын аянтын тап.

381. Сүрөттөр боюнча маселелер түз жана аларды чыгар. Толук жоопту айт.

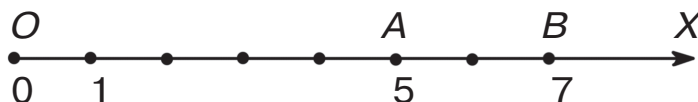
1) ?	 500 сум, 4 эсе арзан	2) 8 кг, 5 кг га оор	 ?
--	---	--	---

382. $894 : 3$ | $5\ 536 : 8$ | $10\ 703 : 7$ | $37\ 284 : 4$
 $980 : 4$ | $4\ 655 : 5$ | $39\ 258 : 6$ | $43\ 668 : 9$

Үч орундуу сандын бир орундуу санга кантип бөлүнгөнүн 372-мисалдан оку. Мисалдардын чыгарылышын төмөнкү план боюнча түшүндүр:

- 1) Биринчи толуксуз бөлүнүүчү ...
- 2) Бөлөбүз: ...
- 3) Көбөйтөбүз: ...
- 4) Кемитебиз: ...
- 5) Калдыкты бөлүүчү менен салыштырабыз: ...
- 6) Экинчи толуксуз бөлүнүүчү ...

383. Сандарды сандуу шооланын жардамында салыштырууга болот.

OA кесиндинин узундугу 5 бирдик кесиндиге барабар, OB кесиндинин узундугу болсо 7 бирдик кесиндинин узундугуна барабар. Шоолада A чекити B чекитинен солураакта жатат. OA кесинди OB кесиндиден кичине, 5 саны 7 санынан кичине.

В чекити *А* чекитинен оңураакта жатат, *ОВ* кесинди *ОА* кесиндиден чоң, 7 саны 5 санынан чоң.

384. 1) Саякатчылар ар биринде 40 кишиден эки автобус жана ар биринде 5 кишиден төрт жеңил машинада жолго чыгышты. Автобуста жеңил машинадагыга караганда канча эсе көп саякатчы жолго чыккан?

2) $40 \cdot 2 + 5 \cdot 4$ туюнтма менен чыгарылгандай кылып маселенин суроосун өзгөрт.

385. Курулган көп кабаттуу үйлөрдүн биринде 48 батир, ал эми экинчисинде болсо 36 батир бар. Жаңы жылда 54 батирдин ээлери көчүп киришти. Дагы канча батир бош турат?

386. $10\,572 : 4$ | $55\,488 : 6$ | $7 \cdot 4\,045$ | $749 : 749$
 $20\,881 : 7$ | $18\,992 : 8$ | $9 \cdot 3\,480$ | $452 : 1$

387. Жадыбалды толтур:

<i>a</i>	80		84	48	1	
<i>b</i>	16	7		1	1	35
<i>a : b</i>		12	12			0

1) Бөлүүчү менен тийинди белгилүү болсо, бөлүнүүчү кандайча табылат?

2) Бөлүнүүчү менен тийинди белгилүү болсо, бөлүүчү кандайча табылат?

3) Теңдемелерди чыгарууну, текшерүүнү түшүндүр:

$$x : 4 = 15$$

$$x = 154$$

$$x = 60$$

$$90 : x = 18$$

$$x = 90 : 18$$

$$x = 5$$

$$x : 4 - 60 = 120$$

$$x : 4 = 120 + 60$$

$$x : 4 = 180$$

$$x = 1804$$

$$x = 720$$

$$\begin{array}{|l|l|l|} \hline 42 : x = 2 & x \cdot 13 = 39 & 90 - 60 : x = 87 \\ \hline x \cdot 16 = 48 & x - 18 = 54 & 80 : x + 4 = 8 \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 27208 \\ - 24 \\ \hline 32 \\ - 32 \\ \hline 0 \\ - 0 \\ \hline 0 \end{array} \quad \begin{array}{r} 35637 \\ - 35 \\ \hline 6 \\ - 0 \\ \hline 63 \\ - 63 \\ \hline 0 \end{array}$$

- 395.** Тийиндини тап, натыйжанын туура экендигин көбөйтүү менен текшер:

$$1\,740 : 6 \quad | \quad 7\,680 : 8 \quad | \quad 2\,745 : 9 \quad | \quad 2\,535 : 5$$

- 396.** Базадан ар биринде 7 кг дан 32 куту печенье жана 9 кг дан бир нече куту конфет жөнөтүлдү. Бардыгы болуп печенье жана конфеттен биргеликте 449 кг жөнөтүлдү. Канча куту конфет жөнөтүлгөн?

- 397.** AB шоолада жаткан чекиттерди жана бул шоолада жатпаган чекиттерди айт.

398. $(5\,000 - 3\,893) : 9$ | $8\,000 - (2\,778 + 439 \cdot 6)$
 $3\,063 + 5\,094 \cdot 8$ | $2\,145 + (7\,070 - 900 : 3)$

- 399.** Теңдемелерди чыгар жана аларды текшер:

$x : 15 = 3$ | $72 : x = 3$ | $18 : x + 16 = 18$

- 400.** Түшүндүрүү менен чыгар жана натыйжаны текшер:

$$142\,800 : 4 \quad | \quad 29\,004 : 6 \quad | \quad 509\,700 : 5$$

- 401.** Токарь 100 тетик даярдады. Баштапкы 3 саатын ар бир саатында 12 ден, кийинки ар бир саатта 16 дан тетик даярдалган. Ал канча саат 16 дан тетик даярдаган?

Чыгарылышы:

1) $12 \cdot 3 = 36$ (тет.)

3) $64 : 16 = 4$ (саат)

2) $100 - 36 = 64$ (тет.)

Ар бир амал менен эмнени билип алганыңды түшүндүр.

402. Жадыбалдан пайдаланып, маселе түз жана чыгарууну аякта.

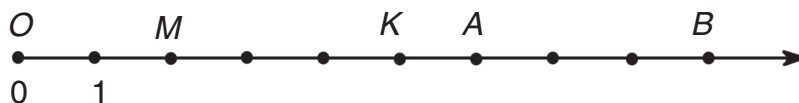
Баасы	Саны	Наркы
25 сум	6 кг	] 270 сум
?	3 кг	

Чыгарылышы:

- 1) $25 \cdot 6 = 150$ (сум)
- 2) $270 - \square = \square$ (сум)
- 3) $\square : \square = \square$ (сум)

403. Бир капта 48 кг, экинчисинде болсо 36 кг кум шекер бар. Бардык кум шекер бирдей 42 пакетке салынды. Ар бир каптагы кум шекерди салуу үчүн канчадан пакет керек болгон?

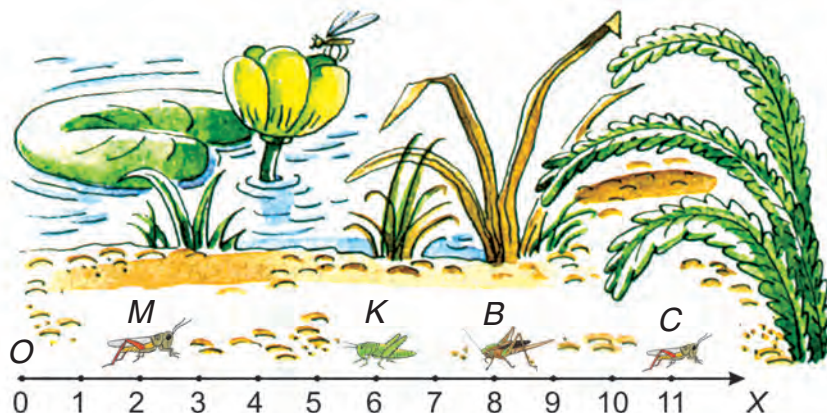
404. M, K, A, B чекиттерине кайсы сандар туура келет?

Сандуу (координата) шооланын чекитине туура келген сан ошол чекиттин **координатасы** болот.

Чекит	Координата	Жазылышы
O	0	$O(0)$
M	2	$M(2)$
A	6	$A(6)$

- 405.** Чегирткелер конгон чекиттердин координаталарын оку.

Кайсы чекит солураакта: $M(2)$ би же $B(8)$ би?

Кайсы чекит оңураакта: $K(6)$ бы же $C(11)$ би?

- 406.** Биринин жагы 3 см 9 мм, экинчисинин жагы 4 см 3 мм болгон эки квадрат чий жана аларды кыркып ал. Ар бир квадраттын периметрин тап.

- 407.**
$74\ 196 : 4$	$29\ 571 : 3$	$172\ 942 : 2$	$748\ 915 : 5$
$80\ 080 : 8$	$15\ 009 : 3$	$27\ 063 : 9$	$96\ 180 : 2$

- 408.** Эгерде сүрөттөгү саат 15 минут илгерилеген болсо, так убакытты эсепте. Эгерде 20 минут артта калсачы?

- 409.** 45 054 санын 9 га бөлүп, бир окуучу тийиндиде 506 санын, экинчи окуучу 5 006 санын, ал эми үчүнчү окуучу болсо 56 санын алды. Алардан кайсы бири мисалды туура аткарганын текшер.

Көп орундуу санды бир орундуу санга бөлүүдө тийиндинин жазылышында канча цифра болушун мурдатан аныктап алган оң. Бул бөлүүдө катага жол коюунун алдын алат.

- 410.** 382-көнүгүүдө көрсөтүлгөн пландан пайдаланып, бөлүүнү түшүндүр:

$\begin{array}{r} 4364 \\ - 4 \\ \hline 3 \\ - 0 \\ \hline 36 \\ - 36 \\ \hline 0 \end{array}$	$\begin{array}{r} 54126 \\ - 54 \\ \hline 1 \\ - 0 \\ \hline 12 \\ - 12 \\ \hline 0 \end{array}$
--	--

- 411.** Адегенде бөлүүдө канча цифра алынышын аныкта. Аны бөлүү менен текшер:

$693 : 3$	$3295 : 5$	$7812 : 6$	$7620 : 4$
$772 : 4$	$4884 : 6$	$8012 : 4$	$10005 : 5$

- 412.** Жагы 1 км болгон квадрат **квадрат километр** деп аталат. Ал аянт өлчөмүнүн жаңы, кыйла чоң бирдиги саналат. Сандар менен келгенде квадрат километр сөзү кыскартып жазылат: 2 кв. км, 7 км².

- 413.** Жагы 5 м болгон квадрат формасындагы бөлмөгө узуну 4 м, туурасы болсо 3 м болгон тик бурчтук формасындагы шырдак салынды. Бул бөлмөнүн канча квадрат метрин шырдак каптабайт?

414. $1792 + 5628 : 7$
 $(1792 + 5628) : 7$

$86886 - 4437 : 9$
 $(86886 - 4437) : 9$

415. 68 000 м = □ км

□ кг = 64 т

92 800 тыйын = □ сум

□ кг = 279 ц

416. 1) 382-көнүгүүдө көрсөтүлгөн пландан пайдаланып, бөлүү кандай аткарылганын түшүндүр:

31507	54246
- 28	- 54
450	904
- 35	- 2
- 35	- 0
0	24
- 0	- 24
0	0

2) Бөлүүнүн кыска жазылышы менен жогорудагы жазууну салыштыр жана айырмасын түшүндүр:

31507	54246
- 28	- 54
450	904
- 35	- 24
- 35	- 24
0	0

417. 1) Чыгарбастан туруп барабардыктардан кайсылары туура эмес экендигин айт:

63 126 : 7 = 9018

50 600 : 8 = 6 325

35 133 : 7 = 519

90 470 : 5 = 1 894

2) Чыгаруудагы каталыкты тап.

418. 1) Жадыбалды көрүп чык:

Ылдамдык	12 км/саат	36 км/саат
Аралык	60 км	216 км

2) Жадыбалдагы маалыматтардан пайдаланып, туюнтмалар эмнени билдиришин түшүндүр:

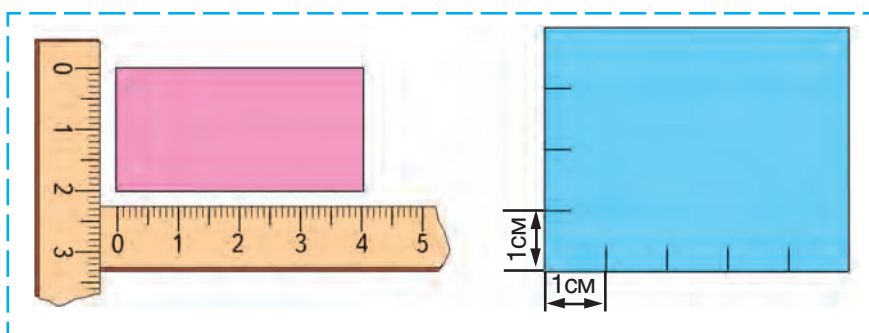
$60 : 12$	$36 : 12$	$60 : 12 + 216 : 36$
$216 : 36$	$36 - 12$	$216 : 36 - 60 : 12$

419. 1) Маселелердин чыгарылыштарын салыштыр:

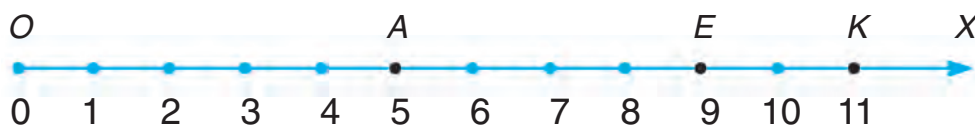
Оператор биринчи күнү 35 бет, экинчи күнү 42 бет текст терди. Ал саатына бирдей өнүм менен иштеп, бул ишке 11 саат сарптады. Оператор ушул эки күндө канча сааттан иштеген?

2) Оператор эки күндүн ичинде 70 бет текст терди. Ал биринчи күнү 4 саат, экинчи күнү 6 саат иштеди. Оператор ар күнү канча беттен текст терген?

420. Сүрөттөрдөн пайдаланып, кайсы тик бурчтуктун аянты чоң жана канча квадрат сантиметрге чоң экендигин аныкта:

421. Кандай чекит 5; 9; 11 координатага ээ?

422. Үч саат бою лотерея чыпталары сатылды. Биринчи саатта 40, экинчи саатта биринчи сааттагыга караганда 4 кө аз, үчүнчү саатта

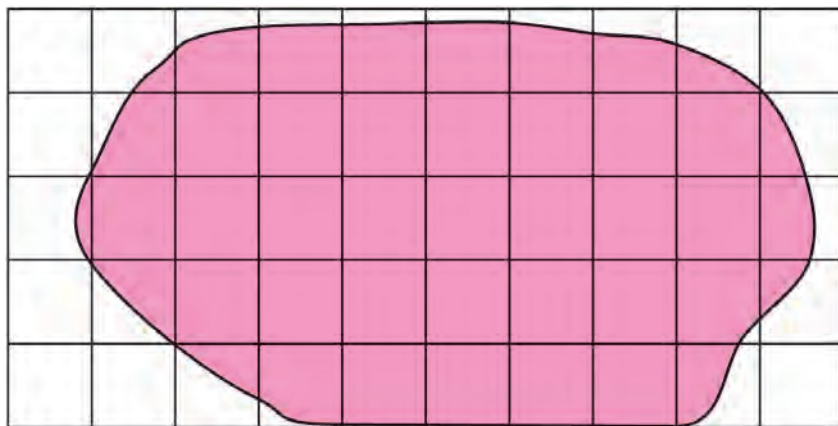
экинчи сааттагыга караганда 4 эсе аз лотерея чыпталары сатылды. Үчүнчү саатта канча лотерея чыптасы сатылган?

423. 3 615 – 2 743	8 435 : 7	523 200 : 5
 872 · 600	104 640 – 96 205	1 205 · 3

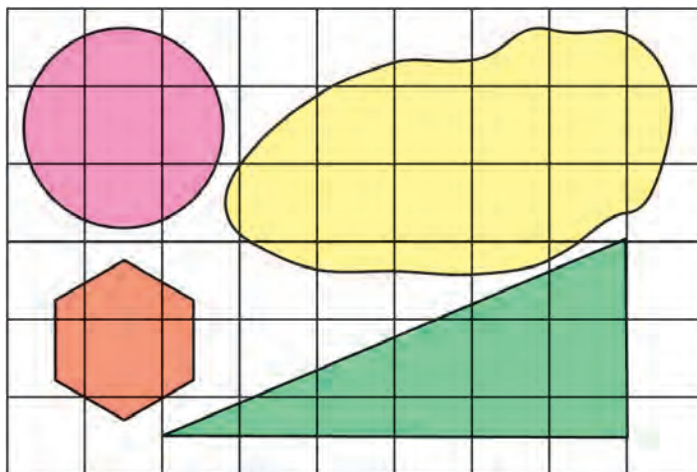
424. Фигуранын аянтын табуу үчүн палеткадан пайдаланылат. Ал квадрат сантиметрлерге бөлүнгөн тунук пластинка. Сүрөттө палетка фигуранын үстүнө коюлган. Фигуранын аянтын табуу үчүн биринчи кезекте ошол фи-гурада канча толук квадрат сантиметрлер жайлашканын аныктайбыз. Алар 25 экен. Андан кийин толук болбогон квадрат сантиметрлерди санайбыз. Алар 18. Бул санды 2 ге бөлөбүз. Болжол менен 9 толук квадрат чыкты. Демек, бул фигуранын аянты төмөнкүдөй болот:

$$25 + 9 = 34.$$

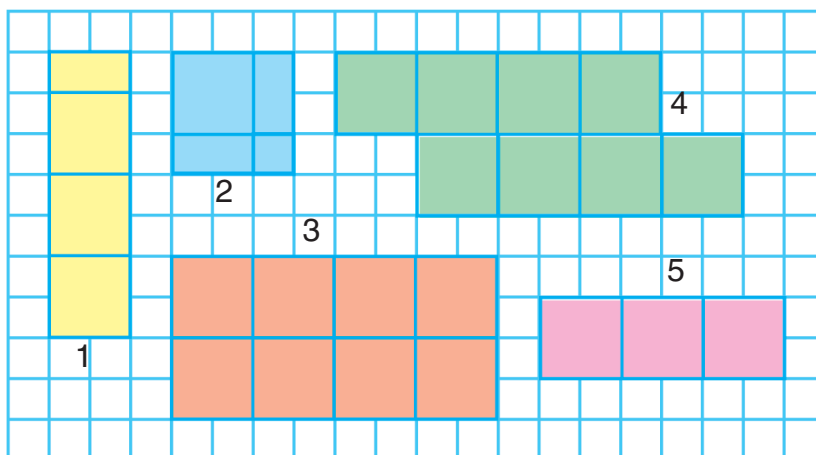
Жообу: фигуранын аянты 34 см² ге барабар.

425. Палеткадан пайдаланып, берилген фигуралардын аянттарын эсепте:

426. Сүрөттө көрсөтүлгөн фигуралардын аянттарын жана периметрлерин тап:

427. Эки кутучада 16 арча оюнчугу бар. Биринчи кутуча 350 сум, экинчи кутуча 450 сум турат. Эгерде оюнчуктардын баасы бирдей болсо, анда ар бир кутучада канчадан оюнчук бар?

428. $4\ 184 : 8 + 1\ 912 : 8$

$(665 - 665) \cdot 7 + 12 \cdot 10$

429.

Теңдемелерди чыгар:

$$50 - 4 \cdot x = 14 \quad | \quad 87 : x = 58 - 55 \quad | \quad 200 - x \cdot 2 = 162$$

430.

$$24\,120 : 8 + 6\,095$$

$$4\,090 : 5 \cdot 7$$

$$10\,980 : 9 - 999$$

$$7\,020 \cdot 3 : 9$$

431.

1) Эки велосипедчи бир убакытта бири-бирин көздөй жолго чыкты. Алардын жолугушканга чейин сарптаган убакыты жөнүндө эмне десе болот?

Эсте сакта! Эгерде телолор бир убакытта бири-бирин көздөй жүрө башташса, алар жолугушканга чейин бирдей убакыт кыймылда болушат.

2) Бухара жана Навоий шаарларынан бир убакытта бири-бирин көздөй эки автобус жолго чыгып, бир сааттан кийин жолугушту. Жолугушканга чейин ар бир автобус канча саат жолдо болгон?

432. Велосипедчи 5 саатта 65 км, мотоциклчи болсо 4 саатта 208 км аралыкты басып өттү. Мотоциклчинин ылдамдыгы велосипедчинин ылдамдыгынан канча километрге көп? Велосипедчинин ылдамдыгы мотоциклчинин ылдамдыгынан канча эсе аз?

433. Аянт чен бирдиктерин эсте!

$$1 \text{ см}^2 = 100 \text{ мм}^2$$

$$1 \text{ м}^2 = 100 \text{ дм}^2$$

$$1 \text{ дм}^2 = 100 \text{ см}^2$$

$$1 \text{ м}^2 = 10\,000 \text{ см}^2$$

$$1 \text{ дм}^2 = 10\,000 \text{ мм}^2$$

$$1 \text{ км}^2 = 1\,000\,000 \text{ м}^2$$

434. «Чакмактарды» толтур:

$$400 \text{ дм}^2 = \square \text{ м}^2$$

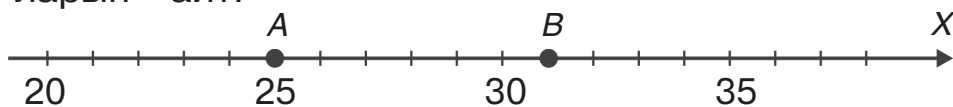
$$3\,000 \text{ см}^2 = \square \text{ дм}^2$$

$$700 \text{ см}^2 = \square \text{ дм}^2$$

$$9 \text{ м}^2 = \square \text{ дм}^2$$

435. 7 кутуда 42 түстүү карандаш бар. Ошондой 9 кутуда канча түстүү карандаш бар?

436. Шоолада $A(25)$; $B(31)$ чекиттеринин ортосунда жайлашкан чекиттердин координаталарын айт.

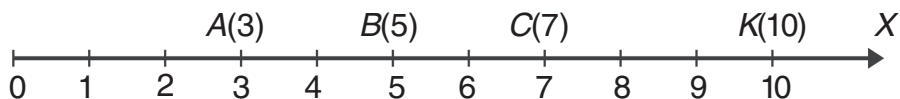

437. Эгерде самолёт 540 км/саат ылдамдык менен учса, ал 3 саатта канча аралыкты басып өтөт?

438. $39\,072 : 4 : 3$ | $350\,647 - 36\,008 \cdot 5$
 $30\,960 : 9 - 2\,891$ | $120\,094 \cdot 7 - 609\,304 : 4$

Координаталар бурчу

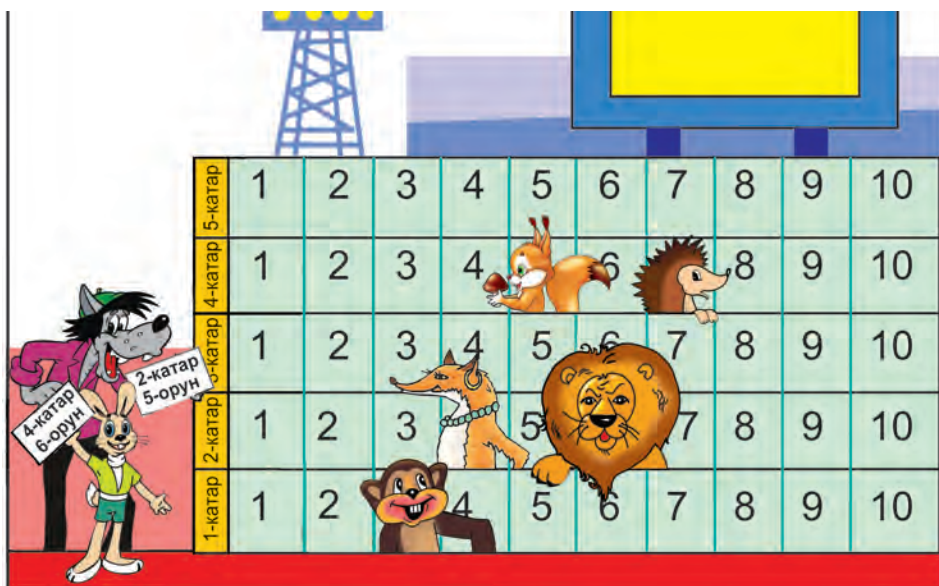
439. 1) Биз силер менен сандар шооласында чекиттердин координаталарын табууну билебиз.

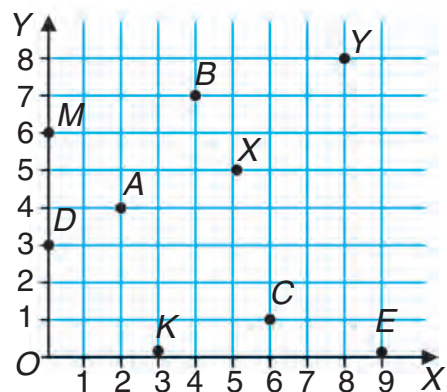
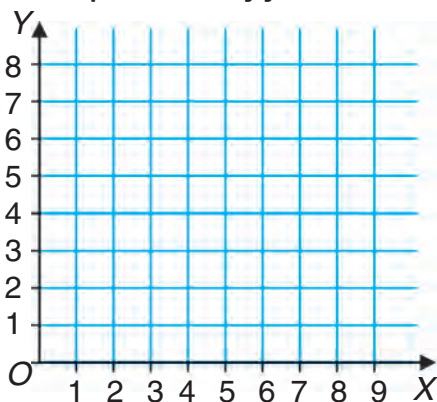
Сандар шооласында координаталары менен белгиленген чекиттерди айт.

2) «Ойлоп тап» оюну. Сүрөткө кара. Коён көрүүчүлөрдөн кайсыларынын ортосунда отурганын көрсөт. Карышкыр кайсы жаныбарлардын ортосунда отурат? Кайсы жаныбар коёндон оңдогу, кайсы жаныбар карышкырдан солдогу орунда отурат? Маймыл жана арстандын чыпталарында кандай цифралар болот?

Кандайдыр нерсенин жайлашкан ордун так айтуу үчүн анын координаталар торундагы координаталары көрсөтүлөт.

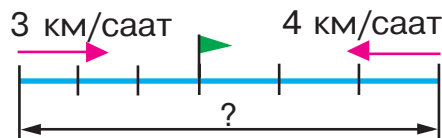

Координаталар тору төмөнкүдөй чийилет. О чекити (координатанын башаты) тандалат жана андан өз ара перпендикуляр эки OX жана OY сандуу шоолалар жүргүзүлөт. Бул шоолалар **координата октору** деп аталат. Ар кандай чекиттин жайлашкан орду эки координата менен аныкталат: биринчи координата OX горизонталдуу ок боюнча, экинчиси OY вертикалдуу ок боюнча.

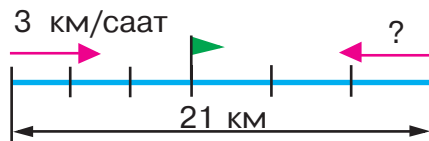

Мисалы, A чекитинин биринчи координатасы 2, экинчи координатасы 4. Бул төмөнкүдөй жазылат: $A(2; 4)$.
 K чекити $(3; 0)$, M чекити $(0; 6)$, координаталар башаты O чекити болсо $(0; 0)$ координаталарга ээ. Калган чекиттердин координаталарын оку.

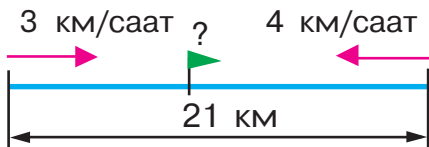
- 440.** 1) Эки айылдан бир убакытта эки жөө адам жолго чыгып, 3 сааттан кийин жолугушту. Алардан бири 3 км/саат ылдамдык менен, экинчиси 4 км/саат ылдамдык менен жүрдү. Айылдардын ортосундагы аралык канча?

- 2) Ортодогу аралык 21 км болгон эки айылдан бир убакытта бири-бирин көздөй эки жөө адам жолго чыкты. Бири 3 км/саат ылдамдык менен, экинчиси 4 км/саат ылдамдык менен жүрдү. Алар канча сааттан кийин жолугушат?

- 3) Ортодогу аралык 21 км болгон эки айылдан бир убакытта бири-бирин көздөй эки жөө адам жолго чыкты жана 3 сааттан кийин жолугушту. Алардан биринин ылдамдыгы 3 км/саат. Экинчисинин ылдамдыгын тап.

- 441.** Жактары 6 дм жана 4 дм болгон тик бурчтук менен жагы 5 дм болгон квадраттын периметри жана аянтын эсепте. Бул фигуралардын периметрлерин, андан кийин аянттарын салыштыр.

442. $20\ 000 - 780 : 3 \cdot 9$
 $3 \cdot 32\ 024 - 47\ 989$

$3\text{ м } 20\text{ см} : 8\text{ см}$
 $14\text{ м } 7\text{ дм} : 7\text{ дм}$

- 443.** Жадыбалды көрүп чык:

Жадыбалда берилген маалыматтардан пайдаланып, төмөнкү туюнтмалар эмнени билдиришин түшүндүр:

1 топчунун баасы	40 сум	80 сум
Сатып алынган наркы	2400 сум	1600 сум

1) $2400 : 40$ | 3) $80 : 40$ | 5) $2400 : 40 + 1600 : 80$
 2) $1600 : 80$ | 4) $80 - 40$ | 6) $2400 : 40 - 1600 : 80$

- 444.** Эки шаардан бир убакытта эки поезд жолго чыкты жана 4 сааттан кийин жолугушту. Биринчи поезддин ылдамдыгы 50 км/саат, экинчисиники 70 км/саат. Эки шаардын ортосундагы аралыкты тап.

Маселенин түрдүү усул менен чыгарылышын көр, ар бир амал менен эмне табылганын түшүндүр.

Чыгарылышы:

1-усул	2-усул
1) $50 \cdot 4 = 200$ (км)	1) $50 + 70 = 120$ (км/саат)
2) $70 \cdot 4 = 280$ (км)	2) $120 \cdot 4 = 480$ (км)
3) $200 + 280 = 480$ (км)	
Жообу: 480 км	Жообу: 480 км

- 445.** Ортодогу аралык 90 км болгон эки шаардан бир убакытта бири-бирин көздөй эки велосипедчи жолго чыкты. Биринчи велосипедчинин ылдамдыгы 8 км/саат, ал эми экинчи велосипедчинин ылдамдыгы 10 км/саат. Велосипедчилер канча сааттан кийин жолугушат?

Чыгаруунун планы:

- 1) 1 саатта велосипедчилер бир-бирине канча аралыкка жакындашат?
- 2) Велосипедчилер канча сааттан кийин жолугушат?

- 446.** Ортодогу аралык 44 км болгон эки айылдан бир убакытта бири-бирин көздөй эки велосипедчи жолго чыкты жана 2 сааттан кийин жолугушту. Алардан биринин ылдамдыгы 12 км/саат.

Экинчисинин ылдамдыгын аныкта.

Мындай эсептөөлөрдү аткарып, эмнени билип алууга болот:

1-усул	2-усул
1) $12 \cdot 2 = \square$	1) $44 : 2 = \square$
2) $44 - 24 = \square$	2) $22 - 12 = \square$
3) $20 : 2 = \square$	

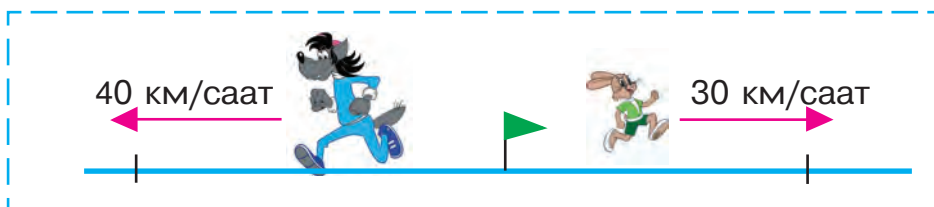
- 447.** Тийиндинин жазылышында канча цифра алынышы керектигин мурдатан аныкта жана бөлүүнү аткар:

2 895 : 3	52 184 : 8	165 578 : 7	180 052 : 2
1 434 : 6	46 185 : 5	368 356 : 4	477 189 : 9

- 448.** Шаарда 240 машина үчүн 2 таксомотор паркы бар. Дагы ошондой 3 парк курулуп жатат. Эгерде бардык парктарда бирдей санда машина боло турган болсо, анда жаңы парктарга канча машина жайгаштырылат?

449. $14\,042 : 7$ | $6 \cdot (2\,001 - 948 + 137)$ | $6 \cdot 9 : 3$
 $27\,522 : 9$ | $9\,800 - (560 - 496) \cdot 8$ | $8 \cdot 8 : 4$

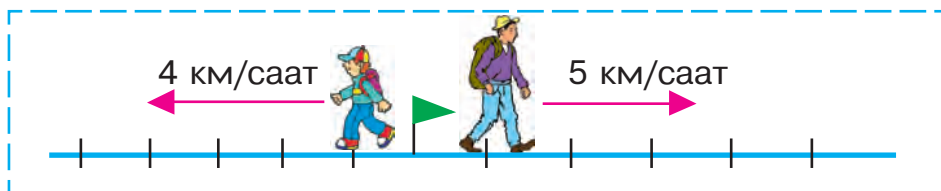
- 450.** 1) Карышкыр менен коён бир убакытта бир чекиттен карама-каршы жактарга чуркап кетишти. Эгерде карышкырдын ылдамдыгы 40 км/саат, ал эми коёндун ылдамдыгы 30 км/саат болсо, анда алар 1 саатта бири-биринен канча километрге алысташат?

- 2) Бир шаардан бир убакытта эки турист карама-каршы жактарга жолго чыкты. Биринчи турист саатына 5 км, экинчиси 4 км ылдамдык менен жүрдү. 5 сааттан кийин алардын ортосундагы аралык канча километрге барабар болот?

Чыгаруунун планы:

- 1 сааттан кийин туристтердин ортосундагы аралык канча километр болот?
- 5 сааттан кийинчи?

- 451.** Станциядан эки электропоезд бир убакытта карама-каршы багытта жолго чыкты. Биринчи электропоездин ылдамдыгы 80 км/саат, ал эми экинчисинин ылдамдыгы андан

5 км/саатка аз. 3 сааттан кийин алардын ортосундагы аралык канча километр болот?

452. $(48\ 096 : 8 + 204) \cdot 7$ | $450\ 918 : (2 + 63 : 9)$

453. Теңдемелерди чыгар:

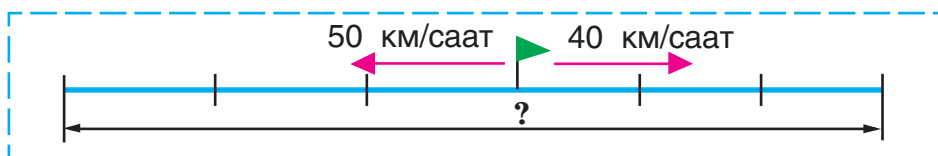
$$\begin{array}{l|l|l} 64 - 16 \cdot x = 32 & x : 15 + 32 = 32 & 720 - x = 630 \\ 90 : x = 2 \cdot 9 & 14 \cdot x + 19 = 47 & x : 12 = 8 \end{array}$$

454. $x \cdot 3 = 480 - 90$ | $x : 2 - 480 = 0$ | $150 : x = 3$

455. Жадыбал боюнча маселе түз жана аны чыгар:

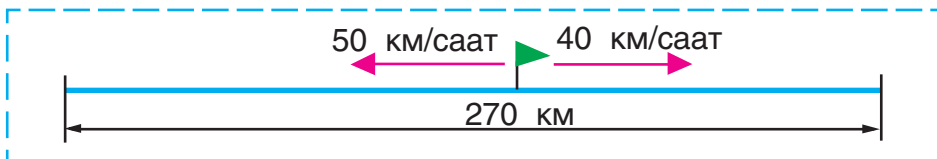
	Ылдамдык	Убакыт	Аралык
	45 км/саат	Бир убакытта	90 км
	13 км/саат		? } ?

456. 1) Темир жол станциясынан бир убакытта карама-каршы багыттарда эки жүк поезди жолго чыкты. Эгерде биринчи поезд 50 км/саат ылдамдык менен, ал эми экинчи поезд 40 км/саат ылдамдык менен аракеттенсе, 3 сааттан кийин алардын ортосундагы аралык канча болот?

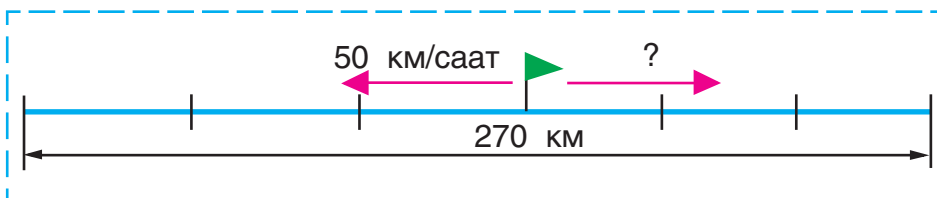

2) Темир жол станциясынан бир убакытта карама-каршы багытта эки жүк поезди жолго чыкты. Эгерде биринчи поезд 50 км/саат жана экинчи поезд 40 км/саат ылдамдык менен аракеттенсе, анда канча сааттан

кийин алардын ортосундагы аралык 270 км болот?

3) Темир жол станциясынан бир убакытта карама-каршы багытта эки жүк поезди жолго чыкты жана 3 сааттан кийин алардын ортосундагы аралык 270 км болду. Эгерде поезддерден бири 50 км/саат ылдамдык менен аракеттенген болсо, анда экинчи поезддин ылдамдыгын тап.

457. Үйдө эки бөлмө болуп, бөлмөлөрдөн биринин узуну 5 м, туурасы 3 м, экинчисиники 4 м жана 3 м. Эгерде 1 м^2 полго 100 г сыр сарпталса, бул эки бөлмөнүн полун сырдоо үчүн канча сыр керек болот?

458. $24\,708 \cdot 4 - 24\,708 : 4$ | $(24\,708 \cdot 4 - 24\,708) : 4$

459. Саякатчылар 65 км/саат ылдамдык менен 2 саат поездде, андан кийин 40 км/саат ылдамдык менен 3 саат автобуста жүрүштү. Ошол убакыттын ичинде алар канча аралыкты өтүшкөн?

460.

43 м 08 см = см

8 мин 7 с = с

3 саат 30 мин = мин

3 844 кг = т кг

784 мм = см мм

906 см = дм см

- 461.** Бир пункттан бир убакытта карама-каршы багытта эки жөө адам жолго чыкты. Биринин ылдамдыгы 4 км/саат, экинчисиники 5 км/саат. 2 сааттан кийин жөө адамдардын ортосундагы аралык канча болот?

$$4 \cdot 2 + 5 \cdot 2$$

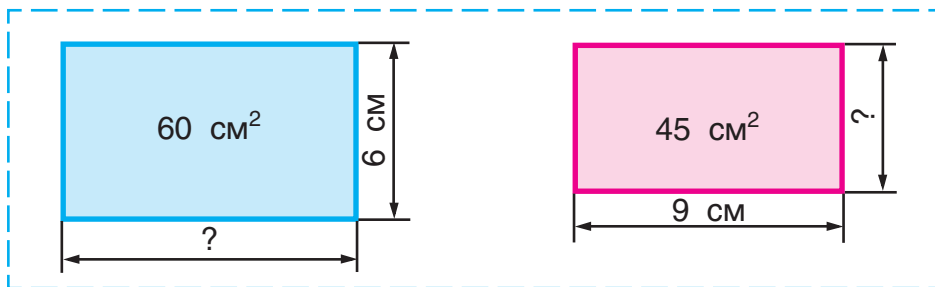
$$(4 + 5) \cdot 2$$

Чыгаруунун эки усулун тең түшүндүр.

- 462.** Тик бурчтук формасындагы бактын узундугу 40 м, ал эми анын туурасы болсо андан 10 м ге кыска. Бактын аянтынын үчтөн бир бөлүгүн алма дарактары, калган бөлүгүн башка мөмөлүү дарактар ээлеген. Башка мөмөлүү дарактар канча аянтты ээлеген?

- 463.** Айылдан шаарды көздөй жөө адам жана аны менен бир убакытта шаардан кыштакты көздөй велосипедчи жолго чыкты. Айыл менен шаардын ортосундагы аралык 34 км. Жөө адам менен велосипедчи 2 сааттан кийин жолугушту. Жөө адам 4 км/саат ылдамдык менен жүргөн болсо, велосипедчинин ылдамдыгын тап.

- 464.** Тик бурчтуктун аянты менен жактарынан бири белгилүү болгондо, анын экинчи жагы кандай табылганын түшүндүр:

$$x \cdot 6 = 60$$

$$x = 60 : 6$$

$$x = 10$$

Жообу: 10 см.

$$9 \cdot x = 45$$

$$x = 45 : 9$$

$$x = 5$$

Жообу: 5 см.

465.

Эки буудай оруучу комбайн 4 саатта 448 т буудай орду. Бир ушундай комбайн 5 саатта канча тонна буудай орот?

466.

$$81\ 147 : 3$$

$$14\ 079 \cdot 8$$

$$19\ 251 : 9$$

$$245\ 351 - 245\ 351$$

$$308\ 479 + 56\ 814$$

$$24\ 906 + 28\ 408$$

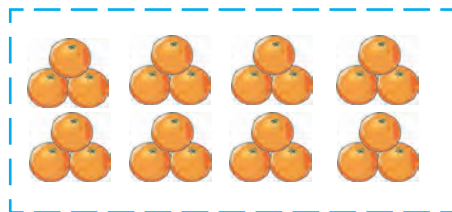
$$597 : 597$$

$$0 : 6\ 349$$

$$7\ 184 \cdot 0$$

Нөлдөр менен аяктаган сандарга көбөйтүү

467. Канча апельсин бар экендигин аныктоону түрдүү усулдардан пайдаланып түшүндүрүп бер:

$$3 \cdot (4 \cdot 2) = 24$$

$$(3 \cdot 4) \cdot 2 = 24$$

$$(3 \cdot 2) \cdot 4 = 24$$

Санды көбөйтүндүгө көбөйтүүнү түрдүү усулдар менен аткарууга болот:

$$1) 7 \cdot (8 \cdot 5) = 7 \cdot 40 = 280$$

Көбөйтүндүнү эсептөө жана аны санга көбөйтүү.

$$2) 7 \cdot (8 \cdot 5) = (7 \cdot 8) \cdot 5 = 56 \cdot 5 = 280$$

$$3) 7 \cdot (8 \cdot 5) = (7 \cdot 5) \cdot 8 = 35 \cdot 8 = 280$$

Санды экинчи көбөйтүүчүгө көбөйтүү жана натыйжаны биринчи көбөйтүүчүгө көбөйтүү.

468. 1) Эсепте:

$$6 \cdot (5 \cdot 4) = 6 \cdot 20 = \square$$

$$6 \cdot (5 \cdot 4) = (6 \cdot 5) \cdot 4 = \square$$

$$6 \cdot (5 \cdot 4) = (6 \cdot 4) \cdot 5 = \square$$

2) Мисалдарда эмне үчүн бирдей натыйжа алынганын түшүндүр.

469. Натыйжаны ыңгайлуу усул менен эсепте:

$$17 \cdot (10 \cdot 2)$$

$$25 \cdot (2 \cdot 4)$$

$$14 \cdot (3 \cdot 5)$$

470. Туюнтмаларды белги жана амалдардын жардамында жаз жана алардын маанилерин тап:

1) 7 км 308 м жана 9 сандарынын тийиндисин 2 ге бөлүү;

2) 8 кг 480 г жана 8 сандарынын тийиндисин 3 кө көбөйтүү.

$$\text{Ү л г ү: } (3 \text{ 544 м } 66 \text{ см} : 7) : 2 = 253 \text{ м } 19 \text{ см}$$

$$3 \text{ 544 м } 66 \text{ см} = 354 \text{ 466 см}$$

$$\begin{array}{r} \underline{354 \text{ 466}} \quad | \quad \underline{7} \\ \underline{35} \quad \quad | \quad 50 \text{ 638} \\ - \quad 44 \quad \quad \\ \underline{\quad 42 \quad} \\ - \quad 26 \quad \quad \\ \underline{\quad 21 \quad} \\ - \quad 56 \quad \quad \\ \underline{\quad 56 \quad} \\ 0 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} \underline{50 \text{ 638}} \quad | \quad \underline{2} \\ \underline{4} \quad \quad | \quad 25 \text{ 319} \\ - \quad 10 \quad \quad \\ \underline{\quad 10 \quad} \\ - \quad 6 \quad \quad \\ \underline{\quad 6 \quad} \\ - \quad 3 \quad \quad \\ \underline{\quad 2 \quad} \\ - \quad 18 \quad \quad \\ \underline{\quad 18 \quad} \\ 0 \end{array}$$

$$25 \text{ 319 см} = 253 \text{ м } 19 \text{ см}$$

471. Сүт саткан аял ар биринде 3 литрден 3 банка сүт сатты. Эгерде 1 литр сүт 700 сум турса, банкалардагы бардык сүт канча сум турат?

472. $243\,600 : 7$

$1\,804 \cdot 2 \cdot 10 + 8\,631$

$114\,300 : 6$

$320 \cdot 4 \cdot 100 - 29\,075$

473. Эсептөө усулун түшүндүр:

$$19 \cdot 40 = 19 \cdot (4 \cdot 10) = (19 \cdot 4) \cdot 10 = 76 \cdot 10 = 760$$

$$24 \cdot 15 = 24 \cdot (5 \cdot 3) = (24 \cdot 5) \cdot 3 = 120 \cdot 3 = 360$$

$$24 \cdot 15 = 24 \cdot (5 + 10) = 24 \cdot 5 + 24 \cdot 10 = 120 + 240 = 360$$

474. Чыгарууну аякта, эсептөө усулдарын салыштыр:

$$14 \cdot 50 = 14 \cdot (5 \cdot 10) = \square$$

$$16 \cdot 18 = 16 \cdot (10 + 8) = \square$$

$$14 \cdot 12 = 14 \cdot (10 + 2) = \square$$

$$16 \cdot 80 = 16 \cdot (8 \cdot 10) = \square$$

475. 473-көнүгүүдөгү эсептөө усулдарынан пайдаланып төмөнкү мисалдарды чыгар:

$$12 \cdot 20$$

$$12 \cdot 15$$

$$14 \cdot 60$$

$$14 \cdot 17$$

476. Бир алманын массасы 100 г болуп, ал экинчи алманын массасынан 2 эсе аз. Эки алманын массасын тап.

477. Эсепте:

$$75 \text{ м } 24 \text{ см} : 9$$

$$6 \text{ сум} : 5 \text{ тыйын}$$

$$6 \text{ кг } 375 \text{ г} : 5$$

$$70 \text{ дм} : 2 \text{ см}$$

478. 127 432 жана 93 599 сандарынын суммасын жана айырмасын тап.

479. «Тегерекчелүү» мисалдарды чыгар:

$$605 + 29\,897$$

$$30\,502 - 13\,478$$

$$5\,445 : 9$$

$$17\,024 \cdot 6$$

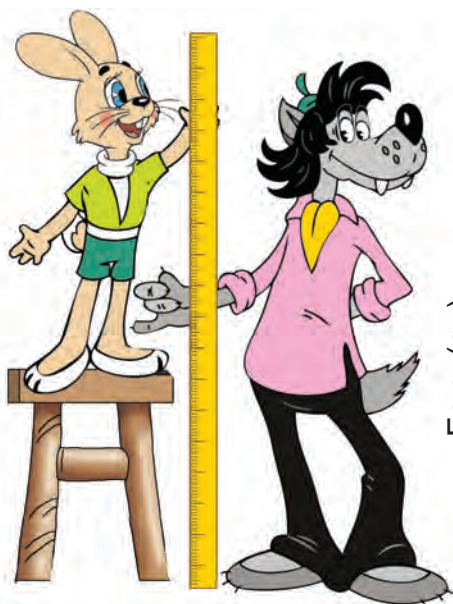

$$34\,048 - 28\,603$$

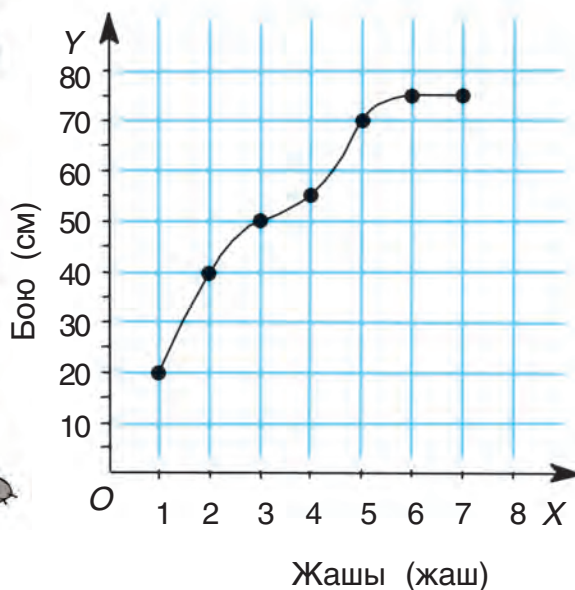
$$102\,144 : 3$$

Графиктер

480. Жыл сайын Карышкырдын туулган күнүндө Коён анын боюн сантиметрде ченеп, белгилеп коёт.

Карышкырдын боюнун өсүү графиги

Карышкырдын боюнун өсүү графигин көрүп чык жана суроолорго жооп бер.

Эмне үчүн чекиттер бири-бири менен ийри сызыктар жардамында туташтырылган?

Карышкыр 1 жашка чыкканда анын бою кандай болгон? 3 жаштачы? 4 жаштачы? 6 жаштачы?

Акыркы бир жылда Карышкырдын бою өстүбү?

Карышкырдын бою 40 см болгондо, ал канча жашта болчу? 50 см болгондочу? 70 см болгондочу? 75 см болгондочу?

Карышкыр:

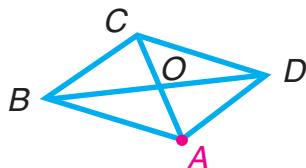
а) 1 жаштан 3 жашка чейин;

б) 3 жаштан 7 жашка чейин канча сантиметр өскөн?

481. Капта 48 кг сабиз бар болчу. 4 күн ар жолу бирдейден сабиз алынгандан кийин капта 32 кг сабиз калды. Күнүгө каптан канча килограммдан сабиз алынган?

482. $37\,009 - 1\,108 \cdot 8 + 4\,508$ 2 т : 8 кг

483. Чокуларынан бири A чекитинде болгон көп бурчтукту айт.

484. Теңдемелерди чыгар:

$$654 + x = 810$$

$$720 - x = 426$$

$$35 \cdot x = 0$$

$$x : 27 = 0$$

485. $3\,725 : 5$ $61\,376 : 8$ $108\,120 : 4$

486. Геологдор 144 км жол жүрүштү. Алар баштап 60 км/саат ылдамдык менен 2 саат машинада жүрүштү, андан кийин калган жолду 8 км/саат ылдамдык менен атта басып өтүштү. Алар канча убакыт атта жүрүшкөн?

487. Көбөйтүү усулун түшүндүр:

$$425 \cdot 40 = 425 \cdot (4 \cdot 10) = 425 \cdot 4 \cdot 10 = 17\,000$$

$$47 \cdot 800 = 547 \cdot (8 \cdot 100) = 547 \cdot 8 \cdot 100 = 437\,600$$

мын алмурут дарактары ээлеген. Алмурут дарактары ээлеген майдандын аянтын аныкта.

495. Теңдемелерди чыгар:

$$54 \cdot x + 96 = 204$$

$$780 : (x - 7) = 78$$

$$\text{Ү л г ү: } (139 - x) : 8 = 14$$

$$139 - x = 148$$

$$139 - x = 112$$

$$x = 139 - 112$$

$$x = 27$$

Текшерүү

$$(139 - 27) : 8 = 14$$

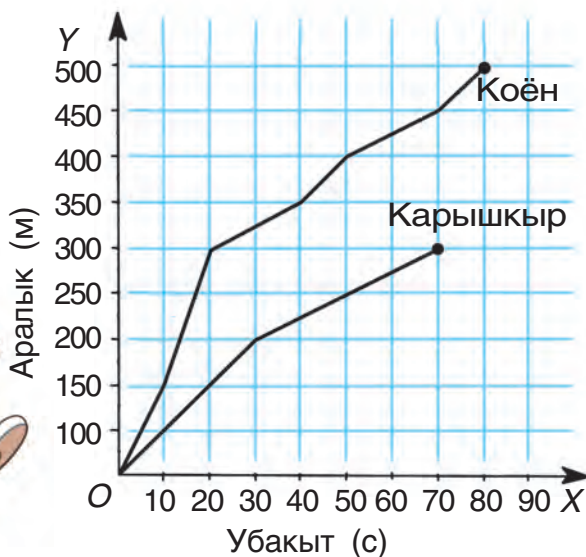
$$112 : 8 = 14$$

$$14 = 14$$

496. Карышкыр менен Коён чуркоо мелдешин өткөрүштү. Карышкыр менен Коёндун кыймыл графигин көрүп чык жана суроолорго жооп бер.

Кыймыл графиги

Карышкыр менен Коён кандай аралыкты чуркап өтүүгө тийиш эле?

Алардан кайсы бири мараага чейин жетип келди?

500. Түшүндүрүү менен чыгар:

$$4\,800 \cdot 40$$

$$1\,840 \cdot 30$$

$$2\,040 \cdot 400$$

501. Оозеки эсепте жана жоопторун гана жаз:

$$400 \cdot 30$$

$$250 \cdot 200$$

$$400 \cdot 600$$

$$7\,000 \cdot 40$$

$$90 \cdot 200$$

$$60 \cdot 900$$

$$300 \cdot 700$$

$$50 \cdot 2\,000$$

502. Кинотеатрдын чоң залында ар биринде 28 отургучтан 30 катар, кичине залында ар биринде 18 отургучтан 20 катар бар. Кинотеатрдын эки залында бардыгы болуп канча отургуч бар?

503. $6\,845 + 34 \cdot (91 - 89)$ | $10\,332 : 4 + 36\,846 : 9$

504.

Теңдемелерди чыгар:

$$760 - x = 312$$

$$x : 10 = 230$$

$$x \cdot 10 = 450$$

$$670 : x = 670$$

505. Чыгар жана натыйжаны текшер:

$$56\,792 + 42\,009$$

$$80\,014 - 72\,935$$

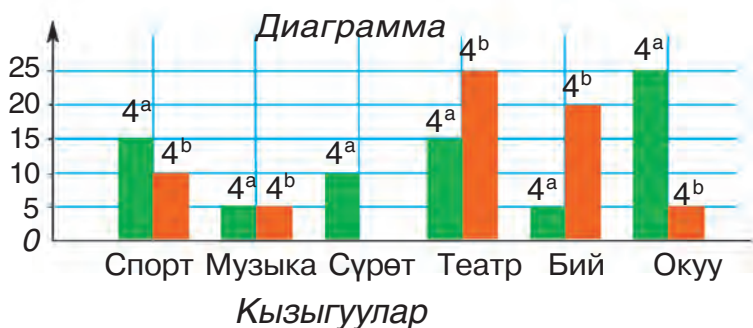
Диаграммалар. Жадыбалдар

506. Карышкыр менен Коён өздөрүнүн мектебиндеги төртүнчү класс окуучуларынын кызыгуулары жөнүндө маалымат чогултушту. Алар натыйжаларды жадыбалга жазып, Аюуга беришти.

Кызыгуу	Класс	
	4 ^a	4 ^b
Спорт	15	10
Музыка	5	5
Сүрөт	10	—
Театр	15	25
Бий	5	20
Окуу	25	5

Аюу натыйжаларды төмөнкүдөй туюнтту.

Эмне үчүн Аюу диаграммадан пайдаланууну чечти?

Диаграмманы көрүп чык жана суроолорго жооп бер.

Кайсы класстын окуучулары театрда көбүрөөк кызыгышат? Спорткочу? Окуугачы? Бийгечи? Кайсы класста бир да окуучу сүрөт тартууга кызыкпайт?

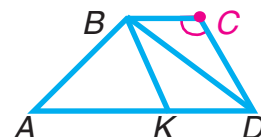
Ар бир класста канча окуучу музыкага кызыгат? Газета, журнал, маалыматнаама, энциклопедияларда ар түрдүү маалыматтарды берүү үчүн **жадыбалдар, диаграммалар** жана **графиктерден** пайдаланылат. Алар маалыматтарды кыска жана көргөзмөлүү жеткирүүгө жардам берет.

507. Велосипедчи түшкө чейин 3 саат, түштөн кийин 2 саат жолдо болду. Ал түшкө чейин 42 км жол жүрдү. Эгерде велосипедчи түштөн кийин ылдамдыгын 2 км ге ашырган болсо, анда ал бардыгы болуп канча километр жол жүргөн?

508. $13\,048 : 4 \cdot 2 - 756 - 2\,875$ $46\,949 : 7$

509. 1) C бурчун ичине алган бардык фигураларды жаз.

2) BCD жана BKD үч бурчтуктары үчүн жалпы болгон жакты жаз.

510.

Тигүү фабрикасында 3 күн күндө 112 ден көйнөк тигилди. Кийинки 5 күндүн ар биринде 126 дан көйнөк тигилди. Бардыгы болуп канча көйнөк тигилген?

511. Мисалдарды чыгар, чыгаруунун тууралыгын көбөйтүү менен текшер:

$14\,812 : 4$ $351\,540 : 7$

512. Түшүндүрүү менен чыгар:

$809 \cdot 60$ $826 \cdot 400$ $410 \cdot 200$

513. $408 \cdot 300$ | $1\,75 \cdot 230$ | $49\,700 : 7$ | $581 \cdot 200 : 7$

514. Квадрат сантиметрлерде туюнт:

3 дм^2 4 м^2 900 мм^2

515. $(53 + 28) \cdot (24 - 19)$ | $8\,115 : 5 - 1\,806 : 3$

516. Бирдей эки автобуста 56 отургуч бар. Ошондой 5 автобуста канча отургуч бар?

517. Дүкөнгө телевизор, магнитофон жана компьютер алып келишти. Алардын биргеликтеги саны 296 ны түзөт. Ошолордон 78 и магнитофон, компьютер болсо магнитофондон 2 эсе көп, калгандары телевизор. Дүкөнгө канча телевизор алып келишкен?

518. $286 \cdot 300$ | $63 \cdot 500 : 3$ | $954 \cdot 40$ | $21\,420 : 9$

519. Маселелерди чыгар, алардын шарттарын жана чыгарылыштарын салыштыр.

1) Дүкөндө бир күндө 8 банка чиенин жана ошондой 10 банка алманын вареньееси сатылды, мында алманын вареньееси чиенин вареньеесине караганда 4 кг га көп сатылды. Бир күндө ар бир вареньееден канча килограммдан сатылган?

2) Дүкөндө бир күндө 16 кг чиенин вареньееси жана 20 кг алманын вареньееси сатылды, мында алманын вареньееси чиеникине караганда 2 банкага көп сатылды. Эгерде банкалар бирдей болсо, ар бир вареньееден канча банкадан сатылган?

520. Бир жөөктөн 3 кап, экинчи жөөктөн 4 кап картошка алынды. Бардык картошканын массасы 315 кг. Ар бир жөөктөн канча килограммдан картошка алынган?

521. $9\,583 : 7$ | $20\,364 : 3$ | $100\,040 - 3\,805 \cdot 8$

522. Велосипедчи 3 саат жол жүргөндөн кийин, дагы 48 км жол жүрүшү керек. Эгерде бардык жол 84 км болсо, ал кандай ылдамдык менен жүргөн?

$$204\,012 : 6 \quad | \quad 7 \cdot 27\,004 \quad | \quad 361\,809 : 3 \quad | \quad 9 \cdot 12\,030$$

524. Барабардыктардын тууралыгын түшүндүр:

$$6 \cdot 8 \cdot 5 = 5 \cdot 6 \cdot 8$$

$$7 \cdot 9 \cdot 4 = 7 \cdot (9 \cdot 4)$$

$$35 \cdot 4 \cdot 10 \cdot 3 = 35 \cdot 10 \cdot 4 \cdot 3$$

$$6 \cdot 2 \cdot 9 \cdot 5 = (6 \cdot 9) \cdot (2 \cdot 5)$$

Эсте сакта! Көбөйтүүчүлөрдүн ордун түрдүүчө усулдар менен алмаштырууга жана топтоштурууга болот.

Мисалы: $7 \cdot 2 \cdot 500 \cdot 9 = (7 \cdot 9) \cdot (500 \cdot 2)$

525. Көбөйтүндү кандай эсептелгенин түшүндүр:

$$50 \cdot 49 \cdot 2 = 49 \cdot 50 \cdot 2 = 49 \cdot 100 = 4\,900$$

$$7 \cdot 25 \cdot 8 \cdot 4 = (7 \cdot 8) \cdot (25 \cdot 4) = 56 \cdot 100 = 5\,600$$

526. Ыңгайлуу усул менен эсепте:

$$9 \cdot 25 \cdot 7 \cdot 4 \quad | \quad 16 \cdot 7 \cdot 10 \cdot 5 \quad | \quad 45 \cdot 4 \cdot 2 \cdot 5 \quad | \quad 25 \cdot 8 \cdot 9 \cdot 4$$

527. Бирдей болгон 4 бөлүк ак жип жана 6 бөлүк ошондой көгүлтүр жип бирдей баада сатып алынды. Бардык жиптер үчүн 9 600 сум төлөндү. Бир бөлүк жип канча сум турат? Бардык ак жиптер канча сум турат? Бардык көгүлтүр жиптер канча сум турат?

528. Эгерде $a = 6\,412$ жана $b = 4$ болсо, $a \cdot b$ жана $a : b$ туюнтмаларынын маанисин тап.

529. Амалдарды аткар:

$$35\,532 : 9 \cdot 4 + 15\,618 \cdot 3$$

$$(294\,883 - 49\,295 - 294) : 7$$

$$60\,001 - 13\,284 : 9$$

$$21\,476 : 7$$

$$16\,272 : 8$$

$$24\,348 : 6$$

530. Эки шаардан бири-бирин көздөй бир убакытта эки велосипедчи жолго чыкты. Жолугушканга чейин биринчиси 24 км, ал эми экинчиси болсо 2 эсе көп аралыкты басып өттү. Төмөнкү туюнтмалар эмнени билдирет?

1) $24 \cdot 2$ | 2) $24 \cdot 2 + 24$ | 3) $24 \cdot 2 - 24$

531. Бир дүкөнгө 18 ящик, экинчисине ошондой 15 ящик жашылча алып келишти. Экинчи дүкөнгө биринчисине караганда 24 кг га аз жашылча алып келишти. Ар бир дүкөнгө канча килограммдан жашылча алып келишкен?

532. Фергана жана Кокон шаарларынын ортосундагы аралык 170 км. Бул шаарлардан бири-бирин көздөй бир убакытта эки мотоциклчи жолго чыкты. Биринчи мотоциклчи жалпы жолдун ондон бир бөлүгүн, экинчиси бештен бир бөлүгүн басып өттү. Ошол убакытта алар жолугушабы? Эгерде жолугушпаса, алар ошол убакытта бири-биринен кандай аралыкта болушкан?

533. $36\,016 : 2 + 50\,045 : 5$ | $8\,016 : 8 - 816 : 8$
 $1\,327 \cdot 4 + 1\,027 \cdot 6$ | $407 \cdot 5 - 9\,018 : 9$

534. Эгерде $a = 884$ болсо, $(a \cdot 9 - a : 2) \cdot 3$ туюнтманын маанисин тап.

535. $1\,307 \cdot 2$ | $37\,206 : 3$ | $6\,010 \cdot 8$ | $2\,418 : 6$
 $20\,418 \cdot 3$ | $672 : 3$ | $6\,408 : 2$ | $6\,008 \cdot 3$

536. Чыгар жана натыйжаны текшер:

$256\,008 + 300\,174$ | $90\,021 - 44\,536$

Нөлдөр менен аяктаган сандарга бөлүү

- 537.** 12 коёнду түрдүү усулдар менен барабар топторго кандай бөлүүгө болорун түшүндүр: Эми 12 санын 3 жана 2 сандарынын көбөйтүндүсүнө бөлүүнүн түрдүү усулдарын түшүндүр:

1) $12 : (3 \cdot 2) = 12 : 6 = 2$

Көбөйтүндү эсептелет жана сан ошол көбөйтүндүгө бөлүнөт.

2) $12 : (3 \cdot 2) = (12 : 2) : 3 = 6 : 3 = 2$

Сан экинчи көбөйтүүчүгө бөлүнөт жана натыйжа биринчи көбөйтүүчүгө бөлүнөт.

3) $12 : (3 \cdot 2) = (12 : 3) : 2 = 4 : 2 = 2$

12 саны биринчи көбөйтүүчүгө бөлүнөт жана натыйжа экинчи көбөйтүүчүгө бөлүнөт.

- 538.** Эсепте:

$30 : (3 \cdot 5) = 30 : 15 = \square$

$30 : (3 \cdot 5) = (30 : 3) : 5 = \square$

$30 : (3 \cdot 5) = (30 : 5) : 3 = \square$

$28 : (7 \cdot 2) = 28 : 14 = \square$

$28 : (7 \cdot 2) = (28 : 7) : 2 = \square$

$28 : (7 \cdot 2) = (28 : 2) : 7 = \square$

Эмне үчүн ар бир мамычада бирдей натыйжалар алынганын түшүндүр.

539. Натыйжаны ыңгайлуу усул менен эсепте:

$$\begin{array}{|l|l|l|} \hline 80 : (5 \cdot 4) & 140 : (4 \cdot 7) & 360 : (10 \cdot 2) \\ \hline 90 : (6 \cdot 3) & 270 : (9 \cdot 6) & 7\,200 : (100 \cdot 9) \\ \hline \end{array}$$

540. Саякатчылар 90 км жолду өтүүнү болжошкон. Бир күн жолдо болушкандан кийин алар дагы биринчи күнү өткөн жолдорунун жарымынча жол жүрүү керектигин билип калышты. Саякатчылар дагы канча километр жол жүрүшү керек?

541. Китеп 100 беттен турат. Окуучу кыз биринчи күнү анын 75 бетин, ал эми экинчи күнү болсо биринчи күнү окуганынын бештен бир бөлүгүн окуду. Окуучу кыз китептин дагы канча бетин окушу керек?

542.
$$\begin{array}{|l|l|l|} \hline 620 \cdot 400 & 50\,050 - 8\,000 & 490 \cdot 40 : 8 \\ \hline 780 \cdot 90 & 3\,600 \cdot 30 & 20\,881 : 7 \\ \hline \end{array}$$

543. Бөлүү кандай аткарылганын түшүндүр:

$$\begin{aligned} 240 : 60 &= 240 : (10 \cdot 6) = 240 : 10 : 6 = 4 \\ 640 : 16 &= 640 : (8 \cdot 2) = 640 : 8 : 2 = 40 \\ 5\,600 : 700 &= 5\,600 : (100 \cdot 7) = 5\,600 : 100 : 7 = 8 \end{aligned}$$

544. Чыгарууну оозеки түшүндүр:

$$800 : 40 \quad | \quad 2\,400 : 30 \quad | \quad 4\,200 : 600$$

545.
$$\begin{array}{|l|l|l|l|} \hline 280 : 70 & 540 : 36 & 300 : 15 & 1\,400 : 700 \\ \hline 720 : 90 & 490 : 70 & 720 : 45 & 6\,300 : 900 \\ \hline \end{array}$$

546. Устаканада 1 971 м кездеме бар болчу. 1 095 м кездеме аялдардын костюмун тигүү үчүн сарпталды. Балдардын костюмуна аялдардын костюмуна сарпталгандын бештен бир бөлүгү сарпталды. Канча кездеме калган?

547. Тигүүчү биринчи күнү 3 бирдей жаздык кап, экинчи күнү болсо 4 ошондой жаздык кап тикти. Ал бардыгы болуп 14 м кездеме сарптады. Тигүүчү биринчи күнү канча метр кездеме сарптаган?

548. $2\,340 \cdot 80 - 164\,840$ $16\,130 : 10 \cdot 9$
 $2\,943 + 205\,480 : 8$ $5\,600 : 700 \cdot 4$

549. Калдыктуу бөлүү кандай аткарылганын карап чык:

1) $274 : 10$ 2) $457 : 100$
 $274 : 10 = 27$ (калд. 4). $457 : 100 = 4$ (калд. 57)

Түшүндүрүү:

274 саны 10 го калдыксыз бөлүнбөйт.
 270 ти 10 го бөлсөк, тийинди 27, калдык 4 болот.

457 саны 100 гө калдыксыз бөлүнбөйт. 400 дү 100 гө бөлсөк, тийинди 4, калдык 57 болот.

Текшерүү:

$27 \cdot 10 + 4 = 274$ $4 \cdot 100 + 57 = 457$

550. Тийинди жана калдыкты тап. Текшер:

$386 : 10$	$6\,247 : 100$	$72\,835 : 1\,000$
$1\,254 : 10$	$53\,913 : 100$	$263\,924 : 1\,000$

Ар бир бөлүнүүчүдө, тийиндиде боло турган цифралардын астына бирден, калдыкта боло турган цифралардын астына экиден сызык сыз. Эмнени билдиң?

551. Бирдей 5 канистрада 90 л бензин бар болчу. Бир автомобилге 54 л бензин, экинчисине 36 л бензин куюлду. Биринчи автомобилге канча канистра бензин куюлду? Экинчисинечи?

552. $x : 20 = 180 : 9$ | $100 + x \cdot 20 = 240$ | $60 + 360 : x = 100$

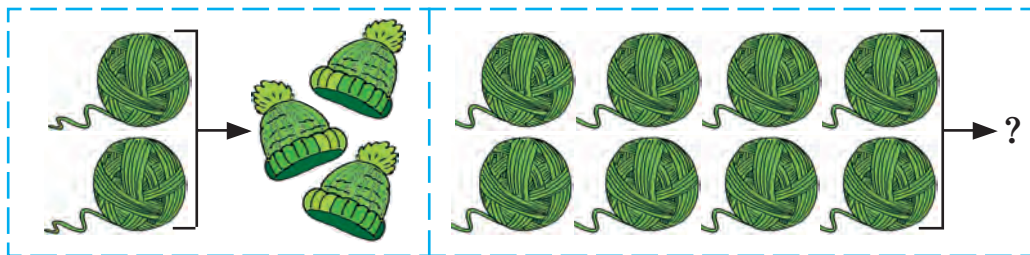
553. Эгерде $a = 300$ болсо, $160 \cdot a - a \cdot 8$ туюнтманын маанисин тап.

554. 6 койдон бир жылда 36 кг жүн алынат. 24 кг жүн канча койдон алынат?

555. $(827 + 453) \cdot 70$	$10\,297 : (403 - 396)$
$580 \cdot (356 + 244)$	$425 \cdot 2 \cdot 600$
$(50\,103 - 35\,073) : 9$	$50 \cdot 76 \cdot 2 \cdot 10$

556. Эки түрмөк жүн жиптен 3 калпакча токууга болот. 8 түрмөк ошондой жиптен канча калпакча токууга болот?

Түшүндүрүү: Ар бир жуп түрмөк жиптен 3 калпакча чыгышы белгилүү. Эгерде биз 8 түрмөктө канча жуп түрмөк бар экендигин билсек, маселени чыгара алабыз. Биринчи суроону төмөнкүдөй туюнтууга болот: 8 түрмөктө канча жуп түрмөк бар? Маселе чыгарууну аякта.

557. 1) 10 литр сүттөн 2 кг каймак алынат. 50 литр сүттөн канча килограмм каймак алынат?

2) 100 кг ундан 135 кг нан бышырылат. 500 кг ундан канча килограмм нан бышырылат?

558. Наабайканага түшкө чейин 4 200 кг жана түштөн кийин 2 800 кг ун алып келишкен. Бардык ун 100 кап болду. Наабайканага түшкө чейин канча кап жана түштөн кийин канча кап ун алып келишкен?

559. Калдыктуу бөлүүнү аткар жана текшер:

 2 783 : 10 48 509 : 100 317 461 : 1 000

560. Теңдеме түз жана чыгар:

- 1) белгисиз сандан 380 ди кемиткенде 70 алынат;
- 2) белгисиз санды 60 ка көбөйтүрүлгөндө 540 алынат;
- 3) белгисиз санды 10 го бөлгөндө тийиндиде 700 алынат.

561. $38\,412 : 6$ $840\,192 : 6$ $709 \cdot 6 - 13\,200 : 100$
 $24\,056 : 8$ $751\,410 : 9$ $53\,060 : 10 + 478 \cdot 2$

562. 1) Чыгарууну түшүндүр, натыйжаны эсепте:

$$540 : 90 = 540 : (9 \cdot 10) = 540 : 10 : 9 = \square$$

$$7\,200 : 800 = 7\,200 : (8 \cdot 100) = 7\,200 : 100 : 8 = \square$$

2) Калдыктуу бөлүүнү минтип аткарууга болот:

$$\begin{array}{r} 41860 \\ - 3606 \\ \hline 58 \end{array} \qquad \begin{array}{r} 2510600 \\ - 24004 \\ \hline 110 \end{array}$$

Түшүндүрүү:

418 ди 60 ка бөлүү керек.

Бөлөбүз: 418 ди адегенде 10го, алынган санды (41 ди) 6 га бөлөбүз. 6 чыгат.

Көбөйтөбүз: 6 ны 60 ка. 360 алынат.

Кемитебиз: 360 ты 418 ден. 58 калат.
58 — бул калдык.

Калдыкты бөлүүчү менен салыштырабыз: 58 кичине 60 тан.

Демек, бөлүү туура аткарылган.

Жообун окуйбуз: тийинди 6, калдык 58.

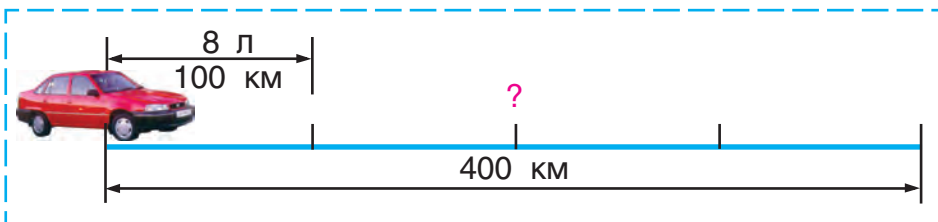
Текшерүү: $58 < 60$, $6 \cdot 60 + 58 = 418$.

563. 2 510 ду 600 гө кандай бөлгөнүңдү жазууга карап түшүндүр.

564. Калдыктуу бөлүүнү аткар:

157 : 30 | 174 : 50 | 670 : 300 | 1 900 : 600

565. «Neksiya» автомобили 100 км жолго 8 л бензин сарптайт. Ал 400 км жолго канча литр бензин сарптайт?

566. Окуучулардын эки тобу 8 себет сабиз терди. Биринчи топ 39 кг, экинчи топ 65 кг сабиз терди. Ар бир топ канча себеттен сабиз терген?

567. $167\,004 + 320 \cdot 3 : 4$

$7\,720 : 8 \cdot 30$

$910\,000 - 548 \cdot 2 : 8$

$2\,682 : 9 \cdot 60$

568. 1) $5\,520 : 80$ бөлүү кандай аткарылганын көрүп чык:

$\begin{array}{r} 5520 \overline{) 80} \\ \underline{480} \\ 720 \\ \underline{720} \\ 0 \end{array}$	$\begin{array}{r} 14160 \overline{) 40} \\ \underline{120} \\ 216 \\ \underline{200} \\ 160 \\ \underline{160} \\ 0 \end{array}$
---	--

Түшүндүрүү: $5\,520$ ны 80 ге бөлүү керек.

552 ондук – **биринчи толуксуз бөлүнүүчү**.

Демек, тийиндиде ондуктар жана бирдиктер, башкача айтканда 2 цифра болот.

Бөлөбүз: 552 ни 80 ге. Ал үчүн 55 ти 8 ге бөлөбүз, 6 чыгат — тийиндиде ошончо ондук болот.

Көбөйтөбүз: 80 ди 6 га, 480 чыгат — ошончо ондукту бөлдүк.

Кемитебиз: 480 ди 552 ден, 72 чыгат — ошончо ондук бөлүнбөдү.

Калдыкты бөлүүчү менен салыштырабыз: 80 ден кичине ондуктар калды ($72 < 80$).

720 бирдик — **экинчи толуксуз бөлүнүүчү**.

Бөлөбүз: 720 ны 80 ге. Ал үчүн 72 ни 8 ге бөлөбүз. 9 чыгат — тийиндиде ошончо бирдик болот.

Көбөйтөбүз: 80 ди 9 га, 720 чыгат. Бардык бирдиктер бөлүндү.

Жообун окуйбуз: тийинди 69 га барабар. Текшерүү кандай аткарылганын түшүндүр.

$$12\,350 : 50$$

574. Бөлүү кандай аткарылганын түшүндүр:

575. $32\,800 : 800$ $42\,300 : 900$ $249\,500 : 500$

576. Мектептин короосунан гүлзар үчүн 60 м^2 жер ажыратылды. Бул жалпы короонун бештен бир бөлүгүн түзөт. Жалпы мектеп короосунун аянты канча?

577. Ташбака менен үлүл карама-каршы багытта аракеттенип жатышат. Эгерде ташбаканын ылдамдыгы 22 см/мин , ал эми үлүлдүн ылдамдыгы 14 см/мин болсо, 2 минуттан кийин алардын ортосундагы аралык канча болот?

578. Эгерде $c = 308$, $d = 90$; $c = 627$, $d = 400$; $c = 7060$, $d = 8$ болсо, $c \cdot d$ туюнтмасынын маанисин тап.

579. $55\,140 : 630 + 560 \cdot 400 \mid 720 - (300 - 420 : 6)$

580. 72 л бензин 4 канистрага теңден куюлду. 90 л бензинди куюу үчүн ошондой канистрадан канча керек болот?

581. 1) Чыгарууну түшүндүр:

$\begin{array}{r} 28800 \mid 80 \\ - 240 \mid 360 \\ \hline - 480 \\ 480 \\ \hline - 0 \\ 0 \\ \hline 0 \end{array}$	$\begin{array}{r} 364200 \mid 600 \\ - 3600 \mid 607 \\ \hline - 420 \\ 0 \\ \hline - 4200 \\ 4200 \\ \hline 0 \end{array}$	$\begin{array}{r} 285600 \mid 70 \\ - 280 \mid 4080 \\ \hline - 56 \\ 0 \\ \hline - 560 \\ 560 \\ \hline - 0 \\ 0 \\ \hline 0 \end{array}$
--	---	--

2) Мисалдарды чыгаруунун кыскараак жазылышын түшүндүр:

$$\begin{array}{r|l} 28800 & 80 \\ \underline{240} & 360 \\ \underline{480} & \dots \\ \underline{480} & \\ 0 & \end{array}$$

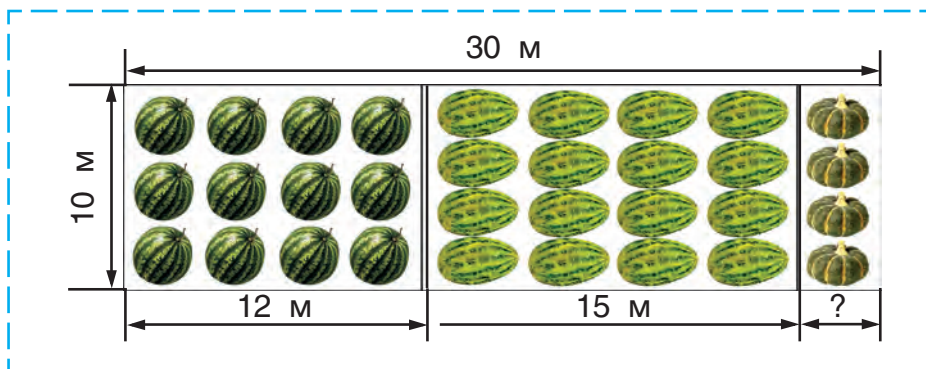
$$\begin{array}{r|l} 364200 & 600 \\ \underline{3600} & 607 \\ \underline{4200} & \dots \\ \underline{4200} & \\ 0 & \end{array}$$

$$\begin{array}{r|l} 285600 & 70 \\ \underline{280} & 4080 \\ \underline{560} & \dots \\ \underline{560} & \\ 0 & \end{array}$$

582. $78\,400 : 800$ | $69\,680 : 40$ | $27\,720 : 30$

583. Окуучу кыз биринчи китепти 7 саатта, экинчисин 5 саатта окуп чыкты. Эгерде биринчи китеп экинчисине караганда 40 бетке көп болсо, окуучу кыз бир саатта канча бет китеп окуган?

584. Эгин аянтынын берилген өлчөмдөрү боюнча дарбыз үчүн, коон жана ашкабак үчүн ажыратылган аянтты тап.

585. Узуну 5 см, туурасы 4 см болгон тик бурчтук чий. Анын аянтын тап.

586. Туюнтмаларды салыштыр:

$$420 \cdot 5 \cdot 10 \square 420 \cdot 50$$

$$650 \cdot 10 + 650 \cdot 3 \square 650 \cdot 30$$

587. Чыгарууну түшүндүр:

$\begin{array}{r} 284200\cancel{700} \\ - 2800\cancel{406} \\ \hline 4200\cancel{000} \\ - 4200\cancel{000} \\ \hline 0 \end{array}$	$\begin{array}{r} 41600\cancel{40} \\ - 40\cancel{1040} \\ \hline 160\cancel{000} \\ - 160\cancel{000} \\ \hline 0 \end{array}$
--	---

588. Амалдарды аткар жана текшер:

$$276\,300 : 900 \quad | \quad 44\,400 : 60 \quad | \quad 102\,000 : 300$$

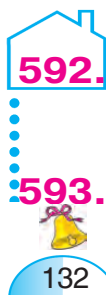
589. Бир айылдан эки атчан бир убакытта карама-каршы багытта жолго чыкты. Бул атчандардан биринин ылдамдыгы 14 км/саат, ал эми экинчисинин ылдамдыгы 12 км/саат. Атчандар 4 саат жолдо болушса, $14 + 12$; $14 \cdot 4$; $12 \cdot 4$; $14 \cdot 4 + 12 \cdot 4$; $(14 + 12) \cdot 4$ туюнтмалары боюнча эмнени билип алууга болот.

590. Жалпы аянты 1750 м^2 болгон эки талаага мөмөлүү дарак тигилди. Бир талаага 20 түп жана экинчи талаага 30 түп дарак тигилди. Эгерде ар бир даракка бирдей өлчөмдө жер ажыратылган болсо, ар бир талаанын аянтын тап.

591. $160 : 4 + 6 \cdot 2$ туюнтманын маанисин тап. Анын мааниси 32 ге барабар болушу үчүн кашааларды кандай коюу керек? 10 го барабар болушу үчүнчү? 92 ге барабар болушу үчүнчү?

592. 28 м кездемеден 7 көйнөк тигүүгө мүмкүн болсо, 56 м кездемеден канча көйнөк чыгат?

593. $350 \cdot 30 : 70 \quad | \quad 354\,000 : 200 \cdot 8 \quad | \quad 85 \cdot 5 \cdot 0$

594. Чыгарууну түшүндүр. Тийинди менен калдыкты көрсөт:

$$\begin{array}{r|l} 2419 & 50 \\ \underline{200} & 48 \\ 419 & \\ \underline{400} & \\ 19 & \end{array}$$

Текшерүү:

1) $19 < 50$

2) $\begin{array}{r} \times 48 \\ 50 \\ \hline 2400 \end{array}$

3) $2\,400 + 19 = 2\,419$

4) $48 \cdot 50 + 19 = 2\,419$

595. Калдыктуу бөлүүнү аткар жана текшер:

$3\,333 : 40$

$1\,307 : 20$

$20\,200 : 300$

596. Теңдемелер түз жана чыгар:

1) 70 санын бир нече жолу чоңойтуп, 630 алынды. 70 саны канча жолу чоңойтулган?

2) 720 саны бир нече жолу азайтырылды жана 80 алынды. Мында 720 саны канча жолу азайтырылган?

597. 3 алма 25 сум турат. Ошондой 6 алма канча турат?

598.

Эки жөө адам бир убакытта бир айылдан карама-каршы багытта жолго чыгышты жана 3 сааттан кийин алардын ортосундагы аралык 33 км болду. Эгерде алардан биринин ылдамдыгы 5 км/саат болсо, анда экинчисинин ылдамдыгын тап.

599.

Амалдарды аткар жана текшер:

$38\,960 : 80$

$780 : 60$

$34\,500 : 300$

$83 \cdot 700$

Эки жана үч орундуу санга көбөйтүү

601.

Бардык калемдер канча?

Калемдердин жалпы санын эки усулда табууга болот:

1 - усул

$$4 \cdot (3 + 2) = 4 \cdot 5 = 20 \text{ (калем)}$$

2 - усул

$$4 \cdot (3 + 2) = 4 \cdot 3 + 4 \cdot 2 = 12 + 8 = 20 \text{ (калем)}$$

Чыгарылыштарды салыштыр жана санды суммага кантип көбөйтүүгө болорун түшүндүр.

Эсте сакта! Санды суммага түрдүү усулдар менен көбөйтүүгө болот:

1) сумманы эсептеп, андан кийин санды чыккан суммага көбөйтүүгө болот;

2) бул санды ар бир кошулуучуга башка-башка көбөйтүрүп, алынган натыйжаларды кошсо болот.

601. Эсептөөнүн усулдарын түшүндүр:

$$7 \cdot (6 + 2) = 7 \cdot 8 = 56$$

$$7 \cdot (6 + 2) = 7 \cdot 6 + 7 \cdot 2 = 42 + 14 = 56$$

602. Ыңгайлуу усул менен эсепте:

$$3 \cdot (4 + 10) \quad | \quad 8 \cdot (5 + 3) \quad | \quad 2 \cdot (40 + 7) \quad | \quad 15 \cdot (7 + 3)$$

603. Фермер жалпы массасы 1 828 кг болгон эки бирдей уй жана төрт бирдей өгүз сатты. Бир уйдун массасы 286 кг. Бир өгүздүн массасы канча?

604. Туюнтмаларды салыштыр:

$$7 \cdot 2 + 7 \cdot 8 \dots 7 \cdot 10$$

$$16 \cdot 10 + 16 \cdot 4 \dots 16 \cdot 40$$

 605. $12\,460 : (3\,079 - 3\,059) \cdot 50$
 $(811 - 12\,720 : 30) : 9$

 606. $740 \cdot 300 - 85\,800 : 60$

$$574\,350 : 70 + 64 \cdot 700$$

607. Көбөйтүү кандай аткарылганын түшүндүр:

$$14 \cdot 13 = 14 \cdot (10 + 3) = 14 \cdot 10 + 14 \cdot 3 = 140 + 42 = 182$$

$$60 \cdot 12 = 60 \cdot (10 + 2) = 60 \cdot 10 + 60 \cdot 2 = 600 + 120 = 720$$

608. Натыйжаларды эсепте жана эсептөөнүн усулдарын салыштыр:

$$45 \cdot 18 = 45 \cdot (10 + 8) = 45 \cdot 10 + 45 \cdot 8 = \dots$$

$$45 \cdot 80 = 45 \cdot (8 \cdot 10) = 45 \cdot 8 \cdot 10 = \dots$$

609. Чарбага жардам берүү үчүн жогорку класстардан 50 окуучу алма тергени чыкты жана ар бир окуучу 20 себеттен алма терди. Эгерде бир себетке 10 кг алма батса, окуучулар бардыгы болуп канча килограмм алма теришкен?

Маселени түрдүү усулдар менен чыгар.

610. Тракторчу жумушту саат 6 дан 30 минут өткөндө баштап, 20 дан 15 минут өткөндө аяктады. Ал 1 саат 45 минут эс алды. Тракторчу канча саат иштеген?

611. Бош чакмактарды толтур:

$$4 \text{ км } 060 \text{ м} = \square \text{ м}$$

$$1 \text{ саат } 40 \text{ мин} = \square \text{ мин}$$

$$8 \text{ т } 9 \text{ ц} = \square \text{ ц}$$

$$374 \text{ см} = \square \text{ м } \square \text{ см}$$

612. $227\,340 : 6 \cdot 4 - 7\,500 : 30$ $30 \cdot 70$ $18 \cdot 13$

$$496\,072 : 8 \cdot 5 - 212\,400 : 60$$

$$30 \cdot 17$$

$$18 \cdot 30$$

613. 1) 39 саны 58 ге кантип көбөйтүлгөнүн түшүндүр:

$$39 \cdot 58 = 39 \cdot (50 + 8) = 39 \cdot 50 + 39 \cdot 8 = 2\,262$$

а)

$$\begin{array}{r} 39 \text{ } 312 - \text{биринчи} \\ \times 8 \text{ толуксуз} \\ \hline 312 \text{ көбөйтүндү} \end{array}$$

б)

$$\begin{array}{r} 39 \text{ } 1\,950 \text{ же} \\ \times 50 \text{ } 195 \text{ онд.} - \text{экинчи} \\ \hline 1950 \text{ толуксуз көбөйтүндү} \end{array}$$

в)

$$\begin{array}{r} + 3122 \\ 1950 \\ \hline 2262 \end{array}$$

2262 саны 39 менен 58
дердин көбөйтүндүсү

Чыгарууну минтип
жазууга болот:

			3	9
			5	8
			3	1
			1	9
			5	0
			2	2
			6	2

Кыскача минтип
жазылат:

			3	9
			5	8
			3	1
			1	9
			5	0
			2	2
			6	2

Текшерүү:

			5	8
			3	9
			5	2
			1	7
			4	
			2	2
			6	2

Түшүндүрүү: 39 ду 58 ге көбөйтүү керек.

Көбөйтөбүз: 39 ду 8 ге, **биринчи толуксуз көбөйтүндү** 312 ни алабыз.

Көбөйтөбүз: 39 ду 50 ге, **экинчи толуксуз көбөйтүндү** 1 950 нү алабыз. Экинчи то-

луксуз көбөйтүндүнүн аягында нөлдү жаз-

бастык кабыл алынган. Ошондуктан экинчи толуксуз көбөйтүндүнү (195 онд.) ондуктардын астынан баштап жазабыз.

Толуксуз көбөйтүндүлөрдү кошобуз.

Жообун окуйбуз: 2 262. Бул—39 жана 58 сандарынын көбөйтүндүсү.

Текшерүү кандай аткарылганын түшүндүр.

2) Берилген жазуулар боюнча 49 ду 74 кө, 68 ди 35 ке жана 91 ди 26 га кантип көбөйтүлгөнүн түшүндүр. Ар бир учурда толуксуз көбөйтүндүнү жана акыркы натыйжаны айт:

$\begin{array}{r} \times 49 \\ 74 \\ \hline 196 \\ + 343 \\ \hline 3626 \end{array}$	$\begin{array}{r} \times 68 \\ 35 \\ \hline 340 \\ + 204 \\ \hline 2380 \end{array}$	$\begin{array}{r} \times 91 \\ 26 \\ \hline 546 \\ + 182 \\ \hline 2366 \end{array}$
--	--	--

614. Көбөйтүр жана текшер:

$32 \cdot 59$

$72 \cdot 27$

$64 \cdot 28$

$41 \cdot 84$

615. Бир дүкөнгө 3, экинчисине болсо 4 бирдей түрмөк кездеме алып келишти. Эки дүкөнгө бардыгы болуп 672 м кездеме алып келишти. Ар бир дүкөнгө канча метрден кездеме алып келишкен?

616. Бирдей 18 цистернада куду ошондой 11 цистернадагыга караганда 350 т га көп мунайзат бар. 18 цистернада канча мунайзат бар?

617. Кардарда 1 000 сум акча бар болчу. Ал 190 сумдан 3 кг алма жана ошол баада 2 кг по-

мидор сатып алды. Анда канча акча калды?
Маселени түрдүү усулдар менен чыгар.

618. $64\ 080 : 9 \cdot 70$

$956 \cdot 400 : 80$

$26 \cdot (37 - 72 : 6)$

$57 : 19 \cdot 70$

619. Көбөйтүндүнү кантип тапканыңды түшүндүр:

$\begin{array}{r} \times 84 \\ 39 \\ \hline 756 \\ + 252 \\ \hline 3276 \end{array}$	$\begin{array}{r} \times 523 \\ 96 \\ \hline 3138 \\ + 4707 \\ \hline 50208 \end{array}$	$\begin{array}{r} \times 1942 \\ 34 \\ \hline 7768 \\ + 5826 \\ \hline 66028 \end{array}$
--	--	---

620. $78 \cdot 54$ | $856 \cdot 43$ | $406 \cdot 59$ | $7\ 268 \cdot 19$

Мисалдардын чыгарылышын төмөнкү план боюнча түшүндүр:

- 1) Бирдиктердин санына көбөйтүрүп, биринчи толуксуз көбөйтүндүнү аламын.
- 2) Ондуктардын санына көбөйтүрүп, экинчи толуксуз көбөйтүндүнү аламын.
- 3) Аларды кошуп, натыйжаны окуймун.
- 4) Жообун окуймун.

621. Тик бурчтук формасындагы спорт аянтчаларынын жадыбалда берилген өлчөмдөрүнөн пайдаланып, аянттарын эсепте:

Тик бурчтуктун жактары	Аянтчалар	
	футбол	баскетбол
Узуну	100 м	26 м
Туурасы	60 м	14 м

- 622.** Янгиабaddан Ташкентке чейин 122 км. Автобус Янгиабaddан жолго чыгып, 48 км/саат ылдамдык менен 2 саат жүрдү. Ташкентке чейин дагы канча километр жол калды?

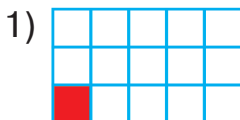

623.

c	8	10	17	93	246	732
$37 \cdot c$						

Бөлчөктөр

- 624.** Сүрөттө кандай фигуралар көрсөтүлгөн?

Тик бурчтуктар бири-биринен эмнелери менен айырмаланат?

Ар бир тик бурчтук канча барабар (бирдей) бөлүктөргө бөлүнгөн.

Чындыгында да биринчиси 15, экинчиси 6, үчүнчүсү бөлүккө бөлүнгөн.

Ар бир сүрөттө тик бурчтуктун кандай бөлүгү боёлгон?

Туура, биринчи сүрөттө тик бурчтуктун **он бештен бир бөлүгү**; экинчисинде **алтыдан бир бөлүгү** боёлгон жана у. с. **Бирок муну кандай математиклык белги менен жазууга болот?**

Ал үчүн математиктер **бөлчөктөр** деп аталган сандарды ойлоп табышкан. Бөлчөктөрдү жазуу үчүн цифралар менен сызыктардан пайдаланылат. Сызыктын астына бир бүтүн нерсе, фигура же маани канча барабар бөлүккө бөлүнгөнүн көрсөткөн сан жазылат. Бул сан **бөлүм** деп аталат. Сызыктын үстүндөгү сан ошондой бөлүктөн канча алынганын көрсөтөт. Бул сан **алым** деп аталат.

Эми биз биринчи сүрөттө тик бурчтуктун $\frac{1}{15}$

бөлүгү, экинчисинде $\frac{1}{6}$ бөлүгү, үчүнчүсүндө

бөлүгү боёлгонун көрүп турабыз. Демек, эгерде биринчи тик бурчтуктун эки бөлүгү боёлсо,

анда «Тик бурчтуктун $\frac{2}{15}$ бөлүгү боёлгон» дейилет.

Эгерде үч бөлүгү боёлсо, анда «Тик бурчтуктун $\frac{3}{15}$ бөлүгү боёлгон» дейилет. Эгерде

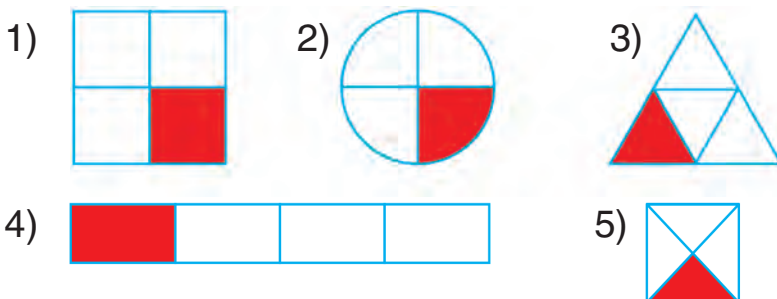
тик бурчтуктун бардык бөлүктөрү боёлсо, анда биринчисинде $\frac{15}{15}$, экинчисинде $\frac{6}{6}$, «үчүн-

чүсүндө болсо $\frac{12}{12}$ жана у. с. бөлчөк алынат.

Эсте сакта! Эгерде ар бир тик бурчтуктун бардык бөлүктөрүн боёсок, анда бир бүтүн тик бурчтук алынат. Ошондуктан алым менен бөлүмү бирдей болгон ар кандай бөлчөк 1 ге барабар болот:

$$\frac{15}{15} = 1; \quad \frac{6}{6} = 1; \quad \frac{12}{12} = 1.$$

625. Сүрөттөр эмнеси менен бири-бирине окшойт?

626. AB кесиндини чене.

Ойлоп көр! Кесиндинин $\frac{1}{10}$ бөлүгү эмнеге барабар.

Жазуулар туура болушу үчүн чекиттердин ордуна кандай узундук өлчөмдөрүн жазуу керек?

$$1 \dots = \frac{1}{10} \dots \quad 1 \dots = 10 \dots$$

Эгерде төмөнкүдөй жазуу алынса, анда тапшырма туура аткарылган болот:

$$1 \text{ см} = \frac{1}{10} \text{ дм} \quad 1 \text{ дм} = 10 \text{ см}$$

627. Сантиметрдин $\frac{1}{10}$ бөлүгү эмнеге барабар?

$$\frac{1}{10} \text{ см} = \dots \text{ мм.}$$

Метрдин $\frac{1}{10}$ бөлүгү эмнеге барабар? $\frac{1}{10} \text{ м} = \dots \text{ дм.}$

1 м алынышы үчүн 1 км ди канча бирдей бөлүккө бөлүү керек? Туура барабардыкты жаз.

$$1 \text{ м} = \frac{\square}{\square} \text{ км.}$$

628. $8\,491 \cdot 73$

$94\,720 : 80 \cdot 96 + 89\,994$

629. $69 \cdot 74$
 $92 \cdot 55$

$45\,040 : 80 - 18\,240 : 60$
 $283 \cdot 50 + 384 \cdot 200$

630. Бир саанчы уйдан 4 чака, ал эми экинчи саанчы болсо 6 чака сүт саап алды. Биринчи саанчы экинчи саанчыдан 16 л ге аз сүт сааган. Ар бир саанчы уйлардан канча литрден сүт саап алышкан?

631. Ар бир бөлчөккө туура келген сүрөттү танда жана бул эмнени билдиришин түшүндүр:

$\frac{2}{6}, \frac{3}{4}, \frac{5}{7}, \frac{8}{9}, \frac{1}{4}, \frac{1}{9}, \frac{2}{7}, \frac{4}{6}, \frac{7}{7}.$

632. Төмөнкү сүйлөмдөрдү теңдеме түрүндө жаз жана бул теңдемелерди чыгар:

а) 4 907 саны x тен
1 425 ке көп.

в) s саны 3 004 тен 68 ге
аз.

б) x саны 1 562 ден
837 ге көп.

г) 5 007 саны k дан
2 001 ге аз.

633. Тамгалардын кандай маанилеринде барабар-сыздыктар туура болот:

$5 \cdot x > 20$

$20 - a < 15?$

634. Жадыбалдан пайдаланып, үч жөнөкөй маселе түз, аларды чыгар:

Тик бурчтук- тун узуну	Тик бурчтук- тун туурасы	Тик бурчтук- тун аянты
16 дм	?	64 дм ²
9 м	8 м	?
?	5 см	75 см ²

635. 1) Болот 9 калем, ал эми Жолдош болсо куду ошондой 5 калем сатып алды. Сатып алгандары үчүн Болот Жолдошко караганда 400 сумга көп төлөдү. Бир калем канча сум турат?

2) Болот 9 калем, Жолдош болсо куду ошондой 5 калем сатып алды. Сатып алгандары үчүн Болот Жолдошко караганда 400 сумга көп төлөдү. Болот менен Жолдош ар бир сатып алгандары үчүн канча сумдан төлөшкөн?

636. Маселени чыгар:

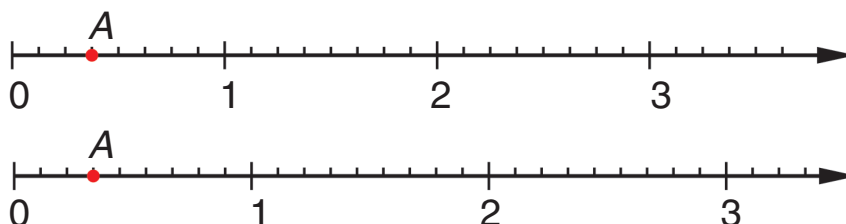
Үй куруу үчүн 294 460 кыш керек болот. Ошол кыштын төрттөн бир бөлүгү алып келинди. Дагы канча кыш алып келүү керек?

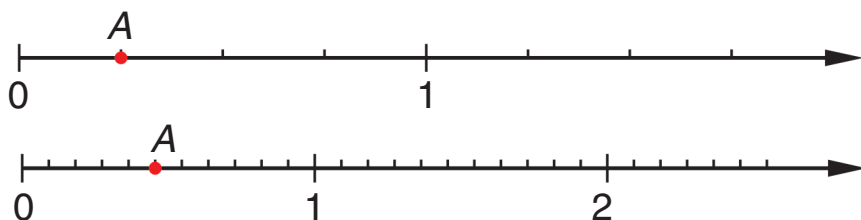
637. Теңдемелерди чыгар:

$$x : 40 = 6\,840$$

$$728\,100 : x = 900$$

638. Ар бир сандуу шоолада А чекити менен белгиленген бөлүктөрдү жаз.

Ойлоп кѐр! Адегенде 0 дѐн 1 ге чейин болгон кесиндинин канча бирдей бѐлүктѐргѐ бѐлүнгѐнүн аныкта. Андан кийин 0 дѐн А чекитине чейин канча ошондой бѐлүк бар экендигин кѐрүп чык жана бѐлчѐктү жаз.

Математикада 0 дѐн 1 ге чейин болгон кесинди бирдик кесинди деп аталат.

639. Мисалдардын чыгарылышын кѐрүп чык жана түшүндүр:

$\begin{array}{r} \times 7300 \\ 54 \\ \hline + 292 \\ 365 \\ \hline 394200 \end{array}$	$\begin{array}{r} \times 9007 \\ 89 \\ \hline + 81063 \\ 72056 \\ \hline 801623 \end{array}$	$\begin{array}{r} \times 4080 \\ 36 \\ \hline + 2448 \\ 1224 \\ \hline 146880 \end{array}$
--	--	--

640. $4280 \cdot 57$

$8040 \cdot 36$

$19750 : 50 \cdot 92$

641. Бир топто 42 окуучу, экинчисинде биринчисиндегиге караганда 8 ге аз, үчүнчүсүндѐ болсо экинчисиндегиге караганда 4 кѐ кѐп окуучу бар. Үчүнчү топто канча окуучу бар?

642.

Устада узуну 65 см, туурасы 76 см болгон айнек бар болчу. Андан узундугу 52 см жана туурасы 37 см болгон тик бурчтук форма кыркып алынгандан кийин калган айнектин аянтын эсепте.

643. Теңдемелерди чыгар:

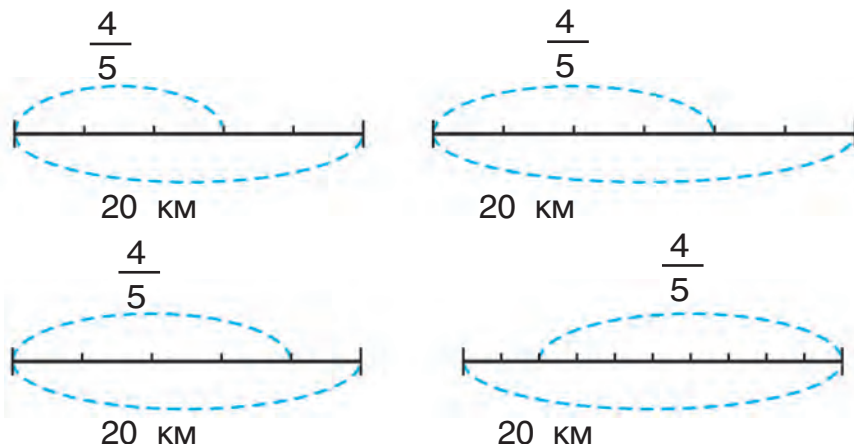

$$620 - x = 80 \quad | \quad x + 120 = 400 \quad | \quad x : 9 = 14 \quad | \quad 30 \cdot x = 270$$

644. Шаардан айылга чейин болгон аралык 20 км.

Бул аралыктын $\frac{4}{5}$ бөлүгүнө асфальт төшөлдү.

Ошол шаарга туура келген схеманы танда.

Сен канча схеманы тандадың? Эмне үчүн?

645. Тик бурчтуктун узуну 8 см, туурасы 4 см.

Ошол тик бурчтук аянтынын $\frac{3}{8}$ бөлүгүн тап

Маселенин чыгарылышын Манзура төмөнкүдөй жазды:

1) $8 \cdot 4 = 32$ (см²);

2) $32 : 8 \cdot 3 = 12$ (см²).

Мурат болсо төмөнкүдөй:

1) $8 \cdot 4 = 32$ (см²);

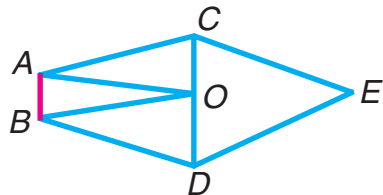
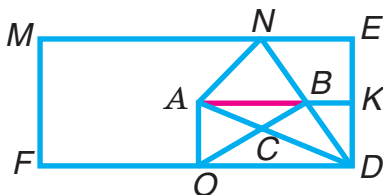
2) $32 : 8 = 4$ (см²);

3) $4 \cdot 3 = 12$ (см²).

Мурат экинчи амалды аткаруу үчүн эмнени тапканын түшүндүр.

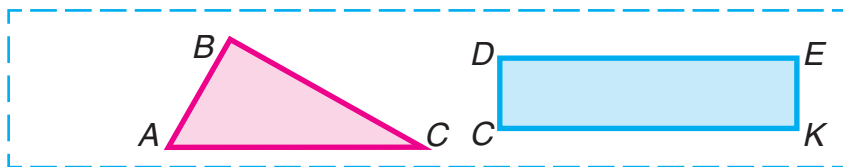
646. $2\,250 : 90 + 8\,420 : 20 \quad | \quad 900\,100 - (735 - 184) \cdot 80$

647. AB кесинди жагы болгон фигуралардын аттарын айт:

648.	$456 \cdot 26$	$4\,027 \cdot 53$	$320 \cdot 75 : 800$
	$970 \cdot 82$	$6\,580 \cdot 44$	$46\,800 : 90 \cdot 48$

649. а) Үч бурчтуктун периметрин;
б) тик бурчтуктун аянтын эсепте:

650. Жайкы лагерде бир айда ар түрдүү дан продуктуларынан 83 кг сарпталды. Күрүч 36 кг, гречка андан 2 эсе аз сарпталды. Сарпталган продуктулардын калганын маш түздү. Канча килограмм маш сарпталган?

651. $30\,815 + 6\,050 \cdot 20 : 50$ $900 - 700 : (37 + 33) \cdot 6$

652. Теңдемелерди чыгар:

$$900 - x \cdot 40 = 660$$

$$x : 20 = 4\,800 : 48$$

653. Жүк вагонунда 60 т буудай бар. Түшкө чейин буудайдын $\frac{2}{3}$ бөлүгү вагондон түшүрүлдү. Вагондо канча тонна буудай калды?

654. $(1\ 245 + 483) \cdot 50$ | $(4\ 804 - 1\ 336) : 4$ | $780 : 30$
 $1\ 245 + 483 \cdot 50$ | $4\ 804 - 1\ 336 : 4$ | $910 : 70$

655. Бөлүүнү аткар жана жообун көбөйтүү менен текшер:

$6\ 200 : 50$ | $67\ 140 : 90$ | $379\ 060 : 20$

656. 375 санын эки орундуу санга көбөйтүүнү, ошондой эле бул санды үч орундуу санга көбөйтүүнү көрүп чык:

Ар бир мисалда толуксуз көбөйтүндү кандай алынганын түшүндүр жана алардын аттарын окуп бер.

Экинчи мисалда үчүнчү толуксуз көбөйтүндүнүн жазылышын түшүндүр.

375 жана 459 сандарынын көбөйтүндүсүн айт.

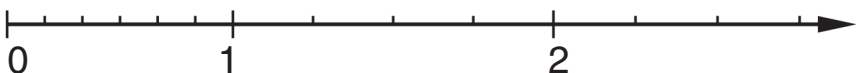
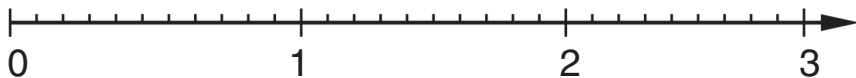
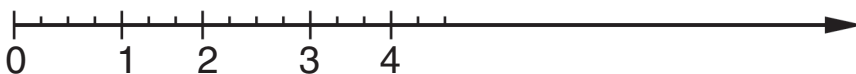
$\times 375$	$\times 375$
$\underline{59}$	$\underline{459}$
$+ 3375$	$+ 3375$
$+ 1875$	$+ 1875$
$\underline{22125}$	$\underline{1500}$
	$\underline{172125}$

657. Көбөйтүүнү түшүндүрүп аткар:

$392 \cdot 458$ | $645 \cdot 384$ | $972 \cdot 418$ | $727 \cdot 641$

658. Окуучу сабакка даярдануу үчүн бир күндө орточо 1 саат 50 минут убакыт сарптайт. Ошол окуучу сабак даярдоо үчүн 6 күндө канча убакыт сарптайт?

659. Сандуу шоолаларды сүрөттөөдө жол коюлган катарды тап.

660. Фабрикада 1 069 даана 18 барактуу жана 2 405 даана 12 барактуу дептер даярдалды. Бардык дептерлерде канча барак бар?

661. Эгерде $s = 68$; $s = 145$ болсо, анда $376 \cdot s$ туюнтманын маанисин эсепте.

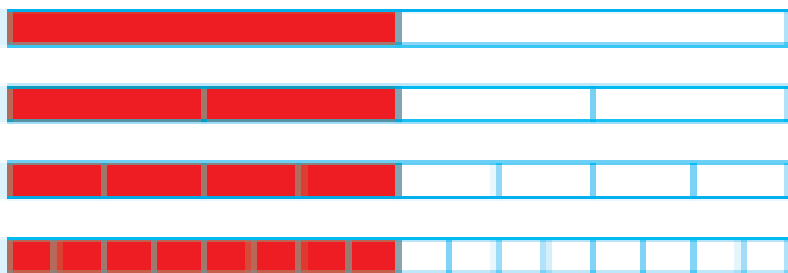
662. Көбөйтүрүү кандай аткарылганын көрүп чык:

$\begin{array}{r} \times 690 \\ 435 \\ \hline + 345 \\ 207 \\ \hline 276 \\ \hline 300150 \end{array}$	$\begin{array}{r} \times 804 \\ 723 \\ \hline + 2412 \\ 1608 \\ \hline 5628 \\ \hline 581292 \end{array}$
--	---

663. Түшүндүрүү менен чыгар:

$$305 \cdot 621 \quad | \quad 620 \cdot 387 \quad | \quad 7820 \cdot 15 \quad | \quad 402\,750 \cdot 90$$

664. Ар бир сүрөттө тик бурчтуктун кандай бөлүктөрү боёлгон?

Бардык жазылган барабардыктарды туура дегенге болобу?

$$\frac{1}{2} = \frac{2}{4}; \frac{1}{2} = \frac{4}{8}; \frac{2}{4} = \frac{4}{8}; \frac{4}{8} = \frac{8}{16}; \frac{2}{4} = \frac{8}{16}.$$

- 665.** Тигүүчүлүк фирмасына 2 топ кездеме алып келишти. Бир топто 88 метр жана экинчи топто 108 метр кездеме болуп, алардан бирдей аялдар көйнөктөрү тигилди. Эгерде бир топтон экинчи топко караганда 5 ке аз көйнөк тигилген болсо, ар бир топтон канчадан көйнөк тигилгенин эсепте.

- 666.** Тик бурчтук формасындагы мектеп короосунун узуну 32 м, ал эми туурасы болсо 24 м болуп, анын үчтөн бир бөлүгүн спорт аянтчасы ээлеген. Калган бөлүгү жолдор менен гүлзарлардан турат. Жолдор менен гүлзарлардын аянты канча квадрат метр?

- 667.** Периметри берилген тик бурчтуктун периметрине барабар болгон башка тик бурчтук чий:

668. Көбөйтүү кандай аткарылганын көрүп чык:

$$\begin{array}{r} \times 672 \\ 508 \\ \hline + 3360 \\ \hline 341376 \end{array} \quad \begin{array}{r} \times 849 \\ 530 \\ \hline + 4245 \\ \hline 449970 \end{array} \quad \begin{array}{r} \times 607 \\ 309 \\ \hline + 1821 \\ \hline 187563 \end{array}$$

Ар бир мисалдагы толуксуз көбөйтүндүлөрдү айт.

Эмне үчүн мындай учурларда эки гана толуксуз көбөйтүндү жазылышын түшүндүр.

669. Түшүндүрүү менен чыгар:

$$524 \cdot 607 \quad | \quad 321 \cdot 940 \quad | \quad (256\,389 + 396\,519) : 3$$

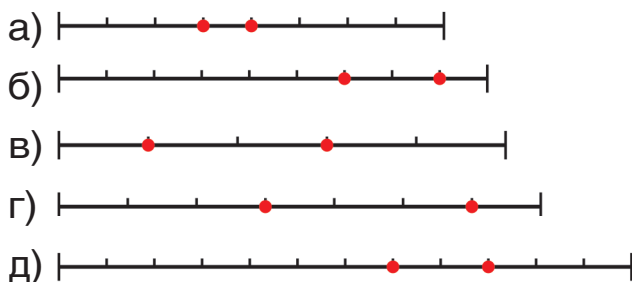
670. Эки оператор бирдей убакыттын ичинде компьютерде 99 бет текст жазды. Биринчи оператор саатына 5 бет, экинчиси 6 бет жаза алса, ар бир оператор канча беттен жазган?

671. Бир самолёт 2 саат, экинчиси болсо 5 саат учту. Экинчи самолёт биринчисине караганда 2100 км ге көп аралыкты учуп өттү. Эгерде самолёттордун ылдамдыгы бирдей болсо, алардын ар бири кандай аралыкты өткөн?

672. Жазуулар туура болушу үчүн бөлчөктөрдүн арасына салыштыруу ($>$ же $<$) белгилеринен ылайыктүүсүн кой:

$$\frac{1}{5} \dots \frac{3}{5}, \frac{8}{9} \dots \frac{6}{9}, \frac{7}{12} \dots \frac{9}{12}, \frac{4}{8} \dots \frac{3}{8}, \frac{3}{7} \dots \frac{6}{7}.$$

Ар бир бөлчөктөр жуптугуна туура келген сүрөттү танда:

673. Керектүү сандарды кой:

$$4 \text{ дм}^2 = \square \text{ см}^2$$

$$250 \text{ см}^2 = \square \text{ дм}^2 \square \text{ см}^2$$

$$300 \text{ см}^2 = \square \text{ дм}^2$$

$$2 \text{ дм } 6 \text{ см} = \square \text{ см}$$

674. Калдыктуу бөлүүнү аткар:

$$350 : 80 \quad | \quad 800 : 90 \quad | \quad 600 : 70 \quad | \quad 290 : 40$$

675. Маселелердин чыгарылышын салыштыр:

1) Буудай орууда бир күндө бир жүк машина айдоочусу 5 жолу, экинчи айдоочу 3 жолу каттады жана ар жолу бирдей санда дан ташылды. Эгерде биринчи айдоочу экинчи айдоочуга караганда 10 т га көп буудай ташыган болсо, ар бир айдоочу канчадан буудай ташыган?

2) Бир айдоочу бир күндө 25 т жана экинчиси 15 т буудай ташыды. 1-айдоочу 2-айдоочуга караганда 2 ге көп каттаган болсо, ар бир айдоочу канча жолудан каттаган?

676. 1) 100 л сүттөн 8 кг быштак алынат. 5000 л сүттөн канча быштак алууга болот?

2) 3 м чыт үчүн төлөнгөн акча 14 м даки үчүн төлөнгөн акчага барабар. Эгерде бир метр чыт 400 сум турса, бир метр даки канча турушун тап.

Көбөйтөбүз: 98 ди 7 ге көбөйтөбүз. 686 алынат. Демек, 7 цифрасы туура тандалган. Аны тийиндиге жазабыз.

2) Экинчи мисалдын чыгарылышын түшүндүр. Үчүнчү мисалда бөлүүдө калдык кандай алынганын түшүндүр.

3) Жазуу боюнча 225 саны 75 ге кандай бөлүнгөнүн түшүндүр.

$$\begin{array}{r} 225 \overline{) 75} \\ \underline{225} \\ 0 \end{array}$$

682. $564 : 94$ $390 : 78$ $252 : 84$ $261 : 29$

683. 84 балта даярдоо үчүн 75 кг болот сарпталды. Ошондой 336 балта даярдоо үчүн канча болот керектелет?

684. Эгин аянты тик бурчтук формасына ээ. Анын узуну 40 м, туурасы болсо 30 м. Аянттын бештен бир бөлүгүн жер-жемиш эгиндери, калган бөлүгүн картошка ээлеген. Картошка талаасынын аянтын тап.

685. $(200\,000 - 8\,325 \cdot 4) : 100$ $87 \cdot 93$ $604 \cdot 12$

686. Калдыктуу бөлүү кандай аткарылганын карап чык:

$\begin{array}{r} 483 \overline{) 78} \\ \underline{468} \\ 15 \end{array}$	$\begin{array}{r} 592 \overline{) 84} \\ \underline{588} \\ 4 \end{array}$	$\begin{array}{r} 291 \overline{) 92} \\ \underline{276} \\ 15 \end{array}$
---	--	---

Эки орундуу санга калдыктуу бөлүүдө да куду калдыксыз бөлүүдөгү сыяктуу ой жүргүртүлөт.

Бөлөбүз: 614 тү 80 ге. Ал үчүн 61 ди 8 ге бөлөбүз, 7 чыгат. Бул сыноо цифрасы болгондуктан аны текшерип көрөбүз.

Көбөйтөбүз: 83 тү 7 ге. 581 алынат. 7 цифрасы туура табылган. Аны тийиндиге жазабыз.

Кемитебиз: 614 төн 581 ди, 33 чыгат. Бул — калдык. Калдыкты бөлүүчү менен салыштырабыз: $33 < 83$.

Демек, бөлүүнү улантууга болот.

Бирдиктерди бөлөбүз: 33 ондук — бул 330 бирдик, дагы 2 бирдик, бардыгы 332 бирдик. Бул экинчи толуксуз бөлүнүүчү.

Түшүндүрүүнү улант.

Экинчи мисалдын чыгарылышын түшүндүр.

693. Бөлүүнү түшүндүрүү менен аткар:

Берилген пландан пайдалан:

1) Биринчи толуксуз бөлүнүүчүнү айт. Тийиндиге канча цифра болушун аныкта.

2) Тийиндинин биринчи цифрасын кантип тапканыңды айт.

3) Экинчи толуксуз бөлүнүүчүнү айт.

4) Тийиндинин экинчи цифрасын кантип тапканыңды айт.

5) Тийиндинин цифраларын туура тапканыңды текшер.

1 176 : 49 | 5 096 : 56 | 350428 : 700

694. Маселелерди чыгар, чыгарылыштарын салыштыр:

1) Тегирменге 39 кап буудай жана 27 кап арпа алып келишти. Тегирменге арпага кара-

ганда 840 кг га көп буудай алып келишкен. Буудайлуу жана арпалуу каптар бирдей массага ээ болсо, анда тегирменге канча килограмм буудай жана канча килограмм арпа алып келишкен?

2) Тегирменге бирдей каптарда 2 730 кг буудай жана куду ушундай каптарда 1 890 кг арпа алып келишти. Буудай арпага караганда 12 капка көп алып келинди. Канча кап буудай жана канча кап арпа алып келишкен?

695. Дүкөнгө ар бири 50 кг дан 4 кап ун алып келишти. Бардык ун 2 кг дан кылып пакеттерге салынды. Канча пакет керек болгон?

696. $124\,440 : 60$ | $228\,090 : 30$ | $4\,273 \cdot 83$ | $3\,148 \cdot 75$

697. 693-көнүгүүдө берилген пландан пайдаланып, бөлүү кандай аткарылганын түшүндүр:

$$\begin{array}{r} \begin{array}{r} \text{— } 44\,748 \\ \text{— } 36 \\ \hline 87 \\ \text{— } 72 \\ \hline 154 \\ \text{— } 144 \\ \hline 108 \\ \text{— } 108 \\ \hline 0 \end{array} \quad \begin{array}{r} | 36 \\ \hline 1243 \end{array} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} \begin{array}{r} \text{— } 162\,288 \\ \underline{126} \\ 362 \\ \underline{336} \\ 268 \\ \underline{252} \\ 168 \\ \underline{168} \\ 0 \end{array} \quad \begin{array}{r} \text{— } 42 \\ \hline 3864 \end{array} \end{array}$$

698. $23\ 115 : 67$ $93\ 342 : 94$ $293\ 017 : 71 \cdot 39$

699. План боюнча токарь 27 күндө 756 тетик даярдоого тийиш болчу. Эгерде токарь күндө 36

дан тетик даярдаган болсо, анда ал планын аткара алганбы? Маселедеги маалыматтар боюнча дагы эмнелерди билүүгө болот?

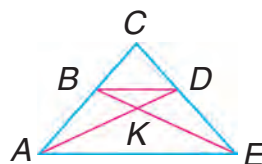
700. x тамгасына төмөнкү барабарсыздык туура болгондой кандай эң чоң маанини берүүгө болот:

$$600 - x > 150 ?$$

701. Тик бурчтуктун узуну 4 дм, туурасы болсо андан 1 дм 5 см ге кыска. Тик бурчтуктун периметрин жана аянтын тап. (Жактарынын узундугун сантиметрлерде туюнт.)

702. 1) BD кесинди жалпы жак болгон беш фигураны айт.

2) AE жагы кайсы фигуралар үчүн жалпы болот?

703. Бөлүү убагында тийиндинин сыноо цифрасы кээде туура келбей калат, анда аны өзгөртүү керек болот.

Түшүндүрүү: 184 тү 23 кө бөлүү керек.

Бөлөбүз: 184 тү 20 га. Ал үчүн 18 ди 2 ге бөлөбүз, 9 чыгат. 9 – сыноо цифрасы, аны текшерип көрөбүз.

Көбөйтөбүз: 23 тү 9 га, 207 чыгат, бул 84 төн чоң, демек, тийиндиде 9 дан кичине цифраны алуу керек.

8 ди текшеребиз. 23 тү 8 ге көбөйтүрсөк, 184 чыгат. 8 цифрасы туура келет. Демек, тийинди 8.

704. Түшүндүрүү менен чыгар:

$$273 : 39 \quad | \quad 288 : 48 \quad | \quad 168 : 28 \quad | \quad 259 : 37$$

705. Көчөнүн узуну 600 м, ал эми туурасы болсо 12 м. Ошол көчөгө асфальт төшөлдү. Ар 100 м² ге 3 т дан асфальт кетти. Бүткүл көчөгө канча асфальт керек болгон?

706. Туюнтма түз жана анын маанисин эсепте:

- 1) 407 жана 374 сандарынын көбөйтүндүсүн 10 578 ге азайтыр;
- 2) 2 148 жана 1 954 сандарынын айырмасын 37 ге көбөйтүр;
- 3) 1 357 жана 983 сандарынын суммасын 26 эсе чоңойтур.

707. Районго 2 жүк поездинде 1 824 т курулуш материалы алып келинди. Биринчи поездде 24 вагон, экинчи поездде болсо 33 вагон бар болчу. Ар бир поездде канча тоннадан курулуш материалы алып келинген?

708. $256\,302 : 87 \quad | \quad 181\,366 : 59 \quad | \quad 483 \cdot 250 : 75$

709. $45\text{ кг } 050\text{ г} : 85\text{ г} \quad | \quad 3\text{ м} : 25\text{ см} \quad | \quad 10\text{ т} - 10\text{ кг}$
 $52\text{ м } 03\text{ см} : 43\text{ см} \quad | \quad 2\text{ т} : 25\text{ кг} \quad | \quad 10\text{ м} - 10\text{ см}$

710. Маселелерди чыгар жана чыгарылыш усулдарын салыштыр.

- 1) Бир айдоочу жүк машинасында 128 ц, экинчи айдоочу болсо 224 ц кум алып келди. Биринчи айдоочу 3 жолу аз каттады. Ар бир айдоочу канча жолудан каттаган?

2) Эки айдоочу жүк машиналарында кум алып келишти. Биринчиси 7 жолу, экинчиси 4 жолу каттады. Биринчи айдоочу 96 ц ге көп кум алып келди. Ар бир айдоочу канчадан кум алып келген?

711. Теңдемелерди чыгар:

$$x : 12 = 2040 \quad | \quad 174 : x = 29 \quad | \quad 36 \cdot x = 3600$$

712. Эгерде $b = 896$ м; $b = 3104$ кг болсо, $b : 32$ туюнтмасынын маанисин эсепте.

713. Барабардыкты текшер:

$$1428 : 42 = 2856 : 84$$

$$5408 - 936 = 5208 - 736$$

714.	$34872 : 8$	$2814 : 67$	$8900 : 50$
	$10297 : 7$	$936 : 26$	$41925 : 65$

715. Маселелерди чыгар жана чыгарылыштарын салыштыр:

1) Атчан бирдей ылдамдык менен 65 км жүрдү. Ал токтогонго чейин 3 саат, токтогондон кийин дагы 2 саат жүрдү. Атчан токтогонго чейин жана токтогондон кийин канча километр жүргөн?

2) Атчан токтогонго чейин 39 км, токтогондон кийин 26 км жүрдү. Ал жолдо 5 саат болду. Эгерде атчан бирдей ылдамдык менен жүргөн болсо, токтогонго чейин канча саат, токтогондон кийин канча саат жүргөн?

716.	$9210 : 30$	$7410 : 13$	$243144 : 72$
-------------	-------------	-------------	---------------

717. Калдыктуу бөлүүнү аткар:

$314 : 47$	$605 : 64$	$584 : 83$
------------	------------	------------

718. Кашааларды кой, барабардыктар туура болсун:

$$160 : 5 + 3 \cdot 5 = 100 \qquad 160 : 5 + 3 \cdot 5 = 8$$

$$160 : 5 + 3 \cdot 5 = 175$$

719. Туюнтмаларды салыштыр:

$$47 \cdot 10 + 47 \cdot 3 \text{ жана } 47 \cdot 10 \cdot 3$$

$$720 : 10 : 6 \text{ жана } 720 : 60$$

720. Эки поезд бир убакытта бири-бирин көздөй жолго чыкты. 1-поезддин ылдамдыгы 65 км/саат, 2-поезддин ылдамдыгы 70 км/саат. Эгерде жолугушканга чейин 2-поезд 280 км жүргөн болсо, 1-поезд канча жол жүргөн?

Ой жүгүртүүлөр

721. 1) Бөлүү кандай аткарылганын түшүндүр:

$\begin{array}{r} - 42320 \overline{) 46} \\ \underline{414} \\ - 92 \dots \\ 92 \\ \underline{ 0} \\ 0 \\ \underline{ 0} \\ 0 \end{array}$	$\begin{array}{r} - 21708 \overline{) 27} \\ \underline{216} \\ - 10 \dots \\ 0 \\ \underline{ 0} \\ - 108 \\ 108 \\ \underline{ 0} \\ 0 \end{array}$	$\begin{array}{r} - 190228 \overline{) 38} \\ \underline{190} \\ - 2 \dots\dots \\ 0 \\ \underline{ 0} \\ - 22 \\ 0 \\ \underline{ 0} \\ - 228 \\ 228 \\ \underline{ 0} \\ 0 \end{array}$
--	--	---

2) Жогорудагы эсептөөлөр салыштырмалуу кандай кыска жазылганын көрүп чык:

$\begin{array}{r} - 42320 \overline{) 46} \\ \underline{414} \\ - 92 \dots \\ 92 \\ \underline{ 0} \\ 0 \\ \underline{ 0} \\ 0 \end{array}$	$\begin{array}{r} - 21708 \overline{) 27} \\ \underline{216} \\ - 108 \\ 108 \\ \underline{ 0} \\ 0 \end{array}$	$\begin{array}{r} - 190228 \overline{) 38} \\ \underline{190} \\ - 228 \\ 228 \\ \underline{ 0} \\ 0 \end{array}$
--	---	--

722. $39\ 520 : 52$ $30\ 668 : 34$
 $164\ 807 : 29$ $9\ 483 : 29$

723. Велосипедчи бир саат 14 км/саат, эки саат 15 км/саат жана дагы бир саат 12 км/саат ылдамдык менен жүрдү.

Маселенин шарттарынан пайдаланып, төмөнкү туюнтмалар эмнени билдиришин түшүндүр:

- 1) $1 + 2 + 1$; 2) $14 + 15 \cdot 2 + 12$;
 3) $(14 + 15 \cdot 2 + 12) : (1 + 2 + 1)$

724. Февраль айынын 24 иш күнүндө фабрика 5184 жуп бут кийимин жана март айынын 27 иш күнүндө 6426 жуп бут кийимин иштеп чыгарды. Фабрика март айында февралга караганда ар күнү канчага көп бут кийим иштеп чыгарган?

725. 1) Ой жүгүртүү менен таанышабыз

Түлкүнүн ой жүгүртүүсү туурабы же туура эмеспи?

2) Ар бир ой жүгүртүү туурабы же жокпу:
Ташкент—Өзбекстандын борбору.

Февраль 30 күндөн турат.

11—эң кичине эки орундуу сан.

1—эң кичине сан эмес.

Беш үчтөн чоң.

$5 \cdot 8 = 40$ экендиги туура эмес.

$9 + 6 = 15$ экендиги туура эмес.

Бир ойдун туура же туура эмес экендиги жөнүндө айтылган жай сүйлөм **ой жүгүртүү** деп аталат. Каалагандай башка сүйлөм ой жүгүртүү боло албайт.

726. Жадыбалды толтур:

a	408	1080	1632	2592	7344
$a \cdot 32$					
$a : 24$					

727. Периметри 12 см болгон квадрат чий. Ошол квадраттын аянтын эсепте.

728. Түшүндүрүү менен чыгар:

$149\,850 : 37$ | $393\,470 : 49$ | $120\,600 : 18$

729. $325\,080 : 54$ | $401\,200 : 17$ | $300\,000 - 609 \cdot 235$

730. Маселерди чыгар жана чыгарылыштарын салыштыр:

1) Тигүүчү биринчи күнү 10 фартук, экинчи күнү 8 фартук тикти. Бардык фартуктар үчүн 36 м кездеме сарпталды. Тигүүчү күнүгө канча метрден кездеме сарптаган?

2) Тигүүчү 2 күндө 18 фартук тикти. Ал биринчи күнү 20 м, экинчи күнү болсо 16 м кездеме сарптады. Тигүүчү биринчи күнү канча фартук тиккен? Экинчи күнүчү?

731. Сүйлөмдөрдү оку. Алардан кайсылары ой жүгүртүү болот?

Эгерде 3 тү 8 ге көбөйтсөк, 32 алынат.

$$48 : 6 = 8.$$

Саат канча болду?

Бүгүн ким келген жок?

Мен музыка мектебинде окуймун.

Мен — мыктымын.

$$18 - 6 > 3.$$

Тынчтыкты сакта!

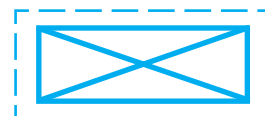
Жаңы жылың менен!

732. Тик бурчтуктун аянты 360 см^2 , жактарынан бири (узуну) 30 см. Периметри ошол тик бурчтуктун периметрине барабар болгон квадраттын аянтын тап.

733. Жадыбал боюнча жөнөкөй маселелер түз жана аларды чыгар.

Тик бурчтуктун узуну	Тик бурчтуктун туурасы	Тик бурчтуктун аянты
?	8 см	80 см^2
30 см	?	150 см^2
40 см	10 см	?

734. Сүрөттө канча үч бурчтук берилген?

735. 1) Бөлүү кандай аткарылганын көрүп чык:

$\begin{array}{r} 2226 \overline{) 318} \\ \underline{222} \\ 0 \end{array}$	$\begin{array}{r} 1410 \overline{) 235} \\ \underline{141} \\ 0 \end{array}$
--	--

Түшүндүрүү: 2226 санын 318 ге бөлүү керек.

Бөлөбүз: Тийиндинин цифрасын табуу оңой болсун үчүн 2226 ны 318 ге эмес, 300 ге бөлөбүз.

Бөлөбүз: 2226 ны 300 ге, ал үчүн 22 ни 3 кө бөлөбүз, тийиндиде 7 алынат. Бул сыноо цифрасы, аны текшеребиз.

Көбөйтөбүз: 318 ди 7 ге, 2226 алынат. Демек, 7 цифрасы туура табылган.

2) 1410 саны 235 ке кандай бөлүнгөнүн түшүндүр.

736. 1) Бөлүүнү түшүндүрүү менен аткар:

$$5216 : 652 \quad | \quad 6489 : 927 \quad | \quad 7506 : 834 \quad | \quad 2548 : 637$$

2) Ушундай түшүндүрүү менен тийинди жана калдыкты тап:

$$986 : 252 \quad | \quad 792 : 164 \quad | \quad 3816 : 5244 \quad | \quad 4335 : 736$$

737. Маселелерди оку. Туюнтмалар кайсы маселе үчүн жазылган жана алар эмнени билдиришин айт.

1) Тик бурчтуктун узуну 15 см, туурасы болсо 3 эсе кыска. Тик бурчтуктун периметрин жана аянтын тап.

2) Тик бурчтуктун узуну 15 см, туурасы болсо 3 см ге кыска. Тик бурчтуктун периметрин жана аянтын тап.

Чыгарылышы:

$$15 : 3$$

$$(15 + 15 : 3) \cdot 2$$

$$15 \cdot (15 : 3)$$

$$15 - 3$$

$$(15 + (15 - 3)) \cdot 2$$

$$15 \cdot (15 - 3)$$

738. Бош чакмактарды толтур:

$$4 \text{ км } 050 \text{ м} = \square \text{ м}$$

$$3 \text{ сутка } 12 \text{ саат} = \square \text{ саат}$$

$$6 \text{ т } 840 \text{ кг} = \square \text{ кг}$$

$$240 \text{ с} = \square \text{ мин.}$$

739.

$$17\,052 : 28$$

$$14\,700 : 42$$

$$108\,120 : 53$$

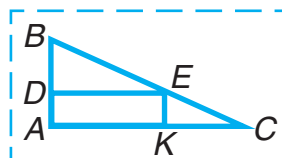
$$212\,520 : 69$$

$$5\,085 : 565$$

$$7\,128 : 891$$

740.

Чиймеде канча тик бурчтук бар? Канча төрт бурчтук бар? Канча үч бурчтук бар?

741. 1) Бөлүү кандай аткарылганын көрүп чык:

$\begin{array}{r} 8932 \overline{) 319} \\ \underline{638} \\ 2552 \\ \underline{2552} \\ 0 \end{array}$	$\begin{array}{r} 12780 \overline{) 284} \\ \underline{1136} \\ 1420 \\ \underline{1420} \\ 0 \end{array}$
---	---

Түшүндүрүү: 8932 ни 319га бөлүү керек. Тийиндиде эки цифра болот, анткени $893 > 319$.

Ондуктарды бөлөбүз: 893 ондук — биринчи толуксуз бөлүнүүчү.

Бөлөбүз: 893 тү 300 гө, 2 чыгат. 2 — сыноо цифрасы. Аны текшерип көрөбүз.

Көбөйтөбүз: 319 ду 2 ге, 638 алынат. 2 цифрасы туура келет. Аны тийиндиге жазабыз.

Кемитебиз: 893 төн 638 ди, 255 калат. Калдыкты бөлүүчү менен салыштырабыз: $255 < 319$.

Демек, бөлүүнү улантса болот.

Бирдиктерди бөлөбүз: 255 онд. — бул 2550 бирдик, дагы 2 бирдик. Бардыгы болуп 2552 бирдик. Бул — экинчи толуксуз бөлүнүүчү.

Бөлүүнү улант.

2) 12 780 саны 284 кө кандайча бөлүнгөнүн түшүндүр.

742. $14\ 625 : 325$ | $45\ 216 : 628$ | $62\ 856 : 873$

743. $36\ 648 : 18$ $186\ 217 : 31 + 209 \cdot 216$
 $151\ 034 : 26$ $252\ 324 : 489 : 43 + 908$

744. Саякатчылар күн бою 22 км жол жүрүштү. Алар 3 саат 4 км/саат ылдамдык менен жүрүштү. Калган жолду 5 км/саат ылдамдык менен өтүштү. Саякатчылар канча саат жолдо болушкан?

745. Тик бурчтуктун узуну 10 см, туурасы болсо узунунан 7 эсе чоң. Тик бурчтуктун аянты канчага барабар?

746. Эгерде $a = 306$ болсо, анда $452 \cdot a$ туюнтманын маанисин тап.

747. Бөлүүнү аткар жана чыгарылышын текшер:
 $140\,954 : 473$ | $199\,375 : 625$ | $557\,768 : 452$

748. Жадыбалдагы маалыматтар боюнча түзүлгөн ар бир туюнтма эмнени билдиришин түшүндүр:

Аралык	45 км	60 км
Кыймыл убакыты	3 саат	3 саат

$$\begin{array}{lll} 45 : 3 & 45 + 60 & (45 + 60) : 3 \\ 60 : 3 & 60 - 45 & (60 - 45) : 3 \end{array}$$

749. Эки поезд бир убакытта бири-бирин көздөй жолго чыкты. Биринчи поезд 70 км/саат, экинчиси 64 км/саат ылдамдык менен жүрдү. Экинчи поезд жолугушканга чейин 192 км жолду басып өттү. Биринчи поезд жолугушканга чейин кандай аралыкты басып өткөн?

750. Теңдемелерди чыгар:

$$x : 14 - 6\,045 = 5\,533 \qquad 30\,336 : x + 537 = 921$$

751. 1) Центнерлерде туюнт: 65 т, 800 кг, 300 кг.

2) Дециметрлерде туюнт: 70 см, 2 м, 16 м.

752. 4 т – 5 ц 240 кг + 700 кг

5 саат – 12 мин 450 м + 500 м

3 мин – 40 с 7 дм – 9 см

753. Тийиндинин биринчи цифрасын сыноодо 10 саны алына турган абалда сыноо цифрасын аныктоо усулун карап чык:

1080135	135	135
10808	× 9	× 8
0	1215	1080

Түшүндүрүү: 1 080 ди 135 ке бөлүү керек.

Бөлөбүз: 1 080 ди 100 гө, 10 чыгат, бирок 10 саны тийиндинин сыноо цифрасы боло албайт, анткени разрядда эң чоң бирдик 9. 9 ду алабыз.

Көбөйтүрөбүз: Тешеребиз: 135 ти 9 га көбөйтүрөбүз, 1 215 чыгат, бул 1 080 ден чоң, демек, тийинди 9 дан кичине болууга тийиш. 8 ди текшерип көрөбүз.

Текшеребиз: 135 ти 8 ге көбөйтүрөбүз, 1 080 чыгат. Тийинди 8.

754. $1\,026 : 171$ $15\,168 : 237$ $125\,256 : 408$

755. Окуучулар эки жерге помидор көчөтүн тигишти. Биринчи жерге экинчисине караганда 720 түпкө көп көчөт тигилди. Эгерде биринчи жердин аянты 500 м^2 жана экинчи жердин аянты 320 м^2 болсо, ар кайсы жерге канча түптөн помидор көчөтү тигилгенин эсепте.

756. Кыш кыноочу эки уста чогуу иштеп, 119 920 кыш кынашты. Биринчи уста 17 күн иштеди жана ар күнү 2 860 тан кыш кынады. Калган кышты экинчи уста 23 күндө кынады. Экинчи уста ар күнү канчадан кыш кынаган?

757. Кашааларды коюп чык, натыйжада барабар-
дыктар туура болсун:

$$180 : 5 + 4 \cdot 5 = 56$$

$$180 : 5 + 4 \cdot 5 = 100$$

758.

$$14\ 824 : 436$$

$$57\ 342 : 114$$

$$356 \cdot 802$$

$$92\ 232 : 427$$

$$66\ 447 : 321$$

$$604 \cdot 520$$

759. Чакмактардын ордуна $>$, $<$, же $=$ белгилери-
нен ылайыктуусун кой:

$$7\text{ км } 046\text{ м } \square 460\text{ м}$$

$$32\ 020\text{ кг } \square 32\text{ т } 020\text{ кг}$$

760. Бөлүү кандай аткарылганын түшүндүр:

$\begin{array}{r} 181632258 \\ - 1806 \\ \hline 1032 \\ - 1032 \\ \hline 0 \end{array}$	$\begin{array}{r} 180480376 \\ - 1504 \\ \hline 3008 \\ - 3008 \\ \hline 0 \end{array}$
---	---

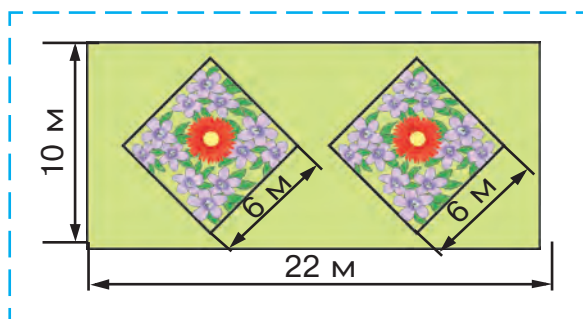
761. $498\ 681 : 827$ | $145\ 070 : 163$ | $163\ 449 : 381$

762. Мектеп үчүн телевизор, магнитофон жана компьютер сатып алынып, бардыгына 408 000 сум төлөндү. Эгерде телевизордун баасы 112 000 сум, телевизор менен магнитофон биргеликте 211 000 сум турса, магнитофон канча турат жана компьютер канча турат?

763. 1) Күйүүчү май куюу тармагынан бир убакытта карама-каршы багытта эки автомобиль жолго чыкты. Алардан биринин ылдамдыгы 60 км/саат, экинчисиники 70 км/саат. 3 сааттан кийин алардын ортосундагы аралык канча километр болот?

2) Маселени өзгөрт, анын чыгарылышы $(390 - 70 \cdot 3) : 3 = 60$ (км/саат) болсун.

764. Тик бурчтук формасындагы аянттын узуну 22 м, ал эми туурасы 10 м. Ошол аянттын ортосунда квадрат формасындагы бирдей эки гүлзар ажыратылды. Эгерде гүлзардын (квадраттын) жагы 6 м болсо, калган жердин аянтын тап.

765. $936 : 117$ | $872 : 218$ | $2\,562 : 427$ | $7\,254 : 806$

766. Теңдеме түзүп чыгар:

1) Эгерде 1873 санын белгисиз санга азайтырсак, 227 алынат.

2) Эгерде белгисиз санды 60 эсе азайтырсак, 137 алынат.

767. Калдыктуу бөлүү кандай аткарылганын түшүндүр:

$\begin{array}{r} 3948684 \\ - 336 \\ \hline 588 \\ - 588 \\ \hline 6 \end{array}$	$\begin{array}{r} 290709765 \\ - 2295 \\ \hline 6120 \\ - 6120 \\ \hline 9 \end{array}$
--	---

768. Калдыктуу бөлүүнү аткар:

$$133\ 253 : 47 \quad | \quad 835\ 679 : 214 \quad | \quad 715\ 536 : 345$$

769. 26 кг 372 г : 38 – 22 кг 088 г : 44

770. Велосипедчи 4 саатта 40 км жол жүрдү. Кайра тартканда анын ылдамдыгы саатына 2 км ге аз болду. Кайра тартканда ал канча саат сарптады?

Төмөнкү туюнтмалардын кайсы бири маселенин чыгарылышына туура келет:

$$(40 : 4 - 2) + 40; \quad | \quad 40 : (40 : 4 - 2); \quad | \quad 40 : 4 + 2?$$

771.

Мектеп устаканасы үчүн баштап 15, андан кийин 8 балкача алынды. Кийинки жолу мурдагыдан 1120 сумга аз акча төлөндү. Бир балкача канча турат?

772.

$$275 \cdot 48 - 6\ 306$$

$$947 + 38\ 753 : 271$$

$$52\ 200 : 600 \cdot 64$$

$$7\ 800 : 300 \cdot 98$$

773. Бычуучулар 1 айда 7 236 дм² булгаарыны үнөмдөштү. Эгерде ар бир жуп бут кийимге 18 дм² ден булгаары сарпталса, үнөмдөлгөн булгаарыдан дагы канча жуп бут кийим тигүүгө болот?

774. Жумушчу план боюнча 21 иш күнүндө бардыгы болуп 945 тетик даярдоого тийиш болчу. Бирок ал планды мөөнөтүнөн мурда – 15 иш күнүндө аткарды. Жумушчу ар күнү пландагыдан канчага көп тетик даярдаган?

775. Ортолорундагы аралык 520 км болгон эки шаардан эки поезд бир эле убакытта бири-бирин көздөй жолго чыкты жана 4 сааттан кийин жолугушту. Поезддерден биринин ыл-

дамдыгы 60 км/саат. Төмөнкү туюнтмалар эмнени билдирет:

1) $520 : 4$

3) $60 \cdot 4$

2) $520 : 4 - 60$

4) $520 - 60 \cdot 4$

776. 1) Мисалдын туура аткарылганын текшерип көр. Эмне үчүн амалдар мындай тартипте аткарылган?

$$1\ 508 \cdot 98 + 53\ 119 - (4\ 085 - 34\ 354 : 89) = 197\ 204$$

$\begin{array}{r} -\ 34354 \mid 89 \\ \underline{267} \\ -\ 765 \\ \underline{712} \\ -\ 534 \\ \underline{534} \\ 0 \end{array}$	$\begin{array}{r} -\ 4085 \\ \underline{386} \\ 3699 \end{array}$	$\begin{array}{r} \times \ 1508 \\ 98 \\ \hline +\ 12064 \\ 13572 \\ \hline 147784 \end{array}$	$\begin{array}{r} +\ 147784 \\ 53119 \\ \hline 200903 \end{array}$	$\begin{array}{r} -\ 200903 \\ \underline{3699} \\ 197204 \end{array}$
--	--	---	---	---

2) Мисалдарды чыгар:

$(988 + 2\ 715 \cdot 38) : 19$ $(1\ 000 - 10\ 586 : 79) \cdot 25$

777. $7\ 552 : 472$

$2\ 002 : 143$

$7\ 448 : 931$

$5\ 453 : 287$

$6\ 600 : 264$

$5\ 446 : 389$

778. Бакта түшкө чейин 444 кг, түштөн кийин 348 кг алмурут терилди. Терилген алмуруттар 12 кг дан кылып ящиктерге салынды. Канча ящик керек болгон?

779. Маселелерди чыгар жана чыгарылыштарын салыштыр:

1) Окуучулар эки участкатон 234 кг жашылча жыйнап алышты. Биринчи участкатун аянты

48 м², ал эми экинчисинин аянты 30 м². Ар бир участкадон канча килограммдан жашылча жыйнап алынган?

2) Окуучулар бир участкадон 144 кг, экинчи участкадон 90 кг жашылча жыйнап алышты. Участоктордун жалпы аянты 78 м². Ар бир участкадон аянтын тап.

780. $(47\,926 + 50\,378) : (2\,101 - 1\,845) \quad | \quad 556\,928 : 304$

781. Жүк машинасына жалпы массасы 3 115 кг болгон 17 мотоцикл жана 24 мотороллер жүктөлдү. Эгерде бир мотоциклдин массасы 107 кг болсо, мотороллердин массасын тап.

782. Барабарсыздыктар түз жана аларды текшер:

- 1) 7 020 жана 90 сандарынын тийиндиси 5 030 жана 4 961 сандарынын айырмасынан чоң.
- 2) 704 жана 42 сандарынын көбөйтүндүсү 26 470 жана 3 704 сандарынын суммасынан кичине.

783. Мурда токарь колдо, бир иш күнүндө 78 тетик даярдаган. Учурда автоматтын жардамында бир иш күнүндө 14 820 ушундай тетик даярдайт. Токардын учурдагы эмгек өнүмдүүлүгү мурдагыга караганда канча эсе көп?

784. $30\,000 - 33\,781 : 83 + 8\,076$

$63\,094 + 4\,060 \cdot 84 - 6\,285$

785. Атасы менен эки уулу 24 түп көчөт отургузшту. Ата эки уулу канча көчөт отургузган болсо, ошончо көчөт отургузду. Уулдары

болсо өз ара бирдей санда көчөт отургузушкан. Ар бир уул канчадан көчөт отургузган?

786. Көп кабаттуу үйдөгү терезелерге айнек салуу үчүн 486 айнек сарпталды. Эс алуу үйүндөгү терезелерге 432 айнек иштетилди. Эс алуу үйүндө көп кабаттуу үйгө караганда терезелер 9 га аз. Бардыгы болуп канча терезеге айнек салынган?

787. $26 \text{ т } 496 \text{ кг} : 46$ $202 \text{ м } 02 \text{ см} : 37$

788. $736 \text{ 200} : 18 - 640 \text{ 096} : 32 + 9 \text{ 876} : 12$

789. Бир дүкөнгө 432 кг конфет бирдей 27 кутуда алып келинди. Экинчи дүкөнгө куду ушундай кутуларда 848 кг конфет алып келинди. Экинчи дүкөнгө канча куту конфет алып келинген?

790. $10 \text{ 920} : 39 + 608 \cdot 34$ $362 \cdot 298$
 $18 \text{ 495} : 27 + 475 \cdot 18$ $302 \text{ 841} : 627$

791. Тик бурчтук формасындагы аянтчанын узуну 85 м, ал эми туурасы 64 м. Ошол аянтчага курулган үй 160 м^2 аянтты ээлейт. Эгерде калган жердин жарымы бак болсо, бактын аянтын тап.

792. Чиркемелүү автомашинада 1 080 ц сабизди ташуу керек. Ар жолу машинага 30 ц жана чиркемеге андан 2 эсе аз сабиз жүктөлөт. Бардык сабизди ташуу үчүн ошол машина канча жолу каттоого тийиш?

793. 1) Аэропорттон бир убакытта эки самолёт карама-каршы жактарга карай учуп кетти. 10 минуттан кийин алардын ортосундагы аралык

270 км болду. Эгерде 1-самолёттун ылдамдыгы 15 км/мин болсо, 2-самолёттун ылдамдыгын тап.

2) $600 : 6 - 55$ туюнтмасы боюнча жогорудагыга окшош маселе түз.

794. $127\,410 : 274 + 307\,200 : 480 - 1\,085 : 31$

795. Дүкөндө бир күндө 24 кг алманын жана 40 кг бий алманын кыямы сатылды. Эгерде банкалар бирдей жана бий алманын кыямы 8 банкага көп сатылганы белгилүү болсо, ар бир кыямдан канча банкадан сатылган?

796. $48\,984 : 52 \quad | \quad 8\,820 : 28 \quad | \quad 10\,000 - 284 \cdot 35$
 $91\,375 : 43 \quad | \quad 1\,904 : 34 \quad | \quad 9\,999 + 8 \cdot 4\,356$

797. Курулушка 120 т кум алып келүү үчүн бир жүк машинасы 40 жолу катташы керек. Башка машина болсо бул кумду 24 жолу каттаганда ташыйт. Эгерде эки машина чогуу иштесе, ошончо кумду ташуу үчүн алар канча жолудан катташы керек?

798. Спортчулар жатаканасында 128 баскетболчу, алардан 2 эсе аз футболчу турат. Эгерде бир кабатта 24 төн спортчу турса, жатакана канча кабаттуу экендигин тап.

799. Поездге 756 чыптанын бардыгы сатылды. Жүргүнчүлөрдүн 36 адамдан турган бир бөлүгү 9 купелүү вагондо, калгандары болсо 8 плацкарттуу вагондо кете турган болушту. Ар бир вагондо канчадан жүргүнчү бар?

800. Теңдемелерди чыгар:

$$x \cdot 36 = 4\,968 \cdot 7$$

$$920 : x = 1$$

$$x : 74 = 132$$

$$340 - x = 0$$

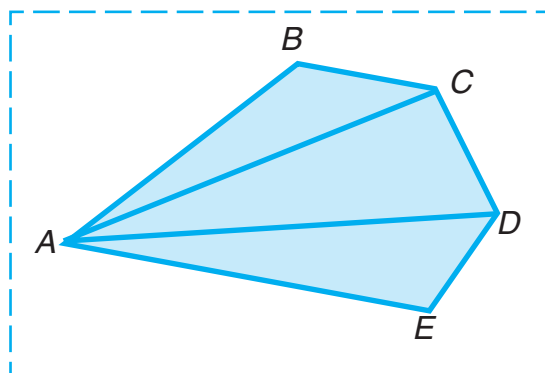
870.

$$280 \cdot 96 : 42$$

$$156\,750 : 75$$

$$10\,100 - 43\,268 : 58 \cdot 6$$

- 871.** 1) чокусу A чекитинде болгон бурчтарды;
 2) чокусу D чекитинде болгон бурчтарды;
 3) AD жак юардыгына жалпы болгон көп бурчтуктарды айт:

872. Чыны заводунда бир уста 1 920 чыныга, экинчиси 1 935 чыныга гүлдүн сүрөтүн чийди. Эгерде бир күндө бир уста 320 чыныга, экинчи уста 215 чыныга гүл чийсе, кайсы уста ишти тез бүтүргөн жана канча күн мурда бүтүргөн?

874. 1 440 тетик даярдоо керек. Бир жумушчу бул тетиктерди 20 саатта, башка жумушчу болсо 30 саатта даярдашы мүмкүн. Эки жумушчу биргеликте бул жумушту канча саатта аткарат?

805. Квадраттардын ордунда кайсы цифралар болушу керек?

$$\begin{array}{r} 43848 \overline{) 87} \\ \underline{435} 5\square 4 \\ 348 \\ \underline{348} \\ 0 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 112144 \overline{) 16} \\ \underline{112} 7\square\square 9 \\ 144 \\ \underline{144} \\ 0 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 389120 \overline{) 64} \\ \underline{384} 6\square 8\square \\ 512 \\ \underline{512} \\ 0 \end{array}$$

806. Эсептөөлөрдөгү каталарды тап, аларды оңдо:

$$\begin{array}{r} 32900 \overline{) 94} \\ \underline{282} 35 \\ 470 \\ \underline{470} \\ 0 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 51414 \overline{) 57} \\ \underline{513} 92 \\ 114 \\ \underline{114} \\ 0 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 6544 \overline{) 16} \\ \underline{48} 3109 \\ 17 \\ \underline{16} \\ 144 \\ \underline{144} \\ 0 \end{array}$$

807. Дүкөндө 96 аялдар жана 75 эркектер костюму бар болчу. Күн бою аялдар костюмунун жарымы, эркектер костюмунун үчтөн бир бөлүгү сатылды. Кайсы костюмдан көп жана канчага көп сатылган?

808. $11\,359 : 37$ $7 \cdot 829 - 6 \cdot 493$

Бардык өтүлгөндөрдү кайталоо үчүн көнүгүүлөр

1. Мисалдарды чыгар жана текшер:

$$692\,503 + 243\,497$$

$$720\,002 - 362\,701$$

2. $(20\,385 - 14\,923) + (6\,000 - 4\,947)$

3. $62 \cdot 24 \cdot 35$ | $64 : 16 \cdot 85 \cdot 12$ | $89 \cdot 65 - 74 \cdot 32$

4. $856 \cdot 48$ | $904 \cdot 82$ | $926 \cdot 184$ | $805 \cdot 426$
 $2\,550 : 34$ | $49\,192 : 52$ | $90\,628 : 326$ | $216\,320 : 416$

5. Натыйжаны эсепте жана чыгарылышын текшер:

$$60\,718 + 5\,967$$

$$20\,016 - 9\,324$$

$$707 \cdot 38$$

$$9\,312 : 48$$

6. Калдыктуу бөлүүнү аткар жана чыгарылышын текшер:

$$12\,856 : 42$$

$$68\,032 : 54$$

$$308\,119 : 67$$

7. $50\,000 - (223 \cdot 89 + 14\,807 : 67) : 4$

8. $369 \cdot 428 : 492 + 56\,224 : 112$

9. Эгерде:

1) $a = 640$; $a = 720$ болсо, $a + 640$ жана $a - 640$;

2) $a = 1$; $a = 2$ болсо, $410 : a$ жана $410 \cdot a$

туюнтмаларынын маанилерин тап.

10. Туянтмаларды салыштыр:

$$280 : 10 : 7 \text{ жана } 280 : 70$$

$$620 : (10 : 2) \text{ жана } 620 : 10 : 2$$

11. Ар бир мисалды барабардык көрүнүшүндө жаз:

- 1) 7 саны 9 дан 2 ге аз;
- 2) 6 саны 1 ден 5 ке көп;
- 3) 13 саны 7 ден 6 га көп;
- 4) 4 саны 12 ден 8 ге аз;
- 5) 8 саны 4 төн 2 эсе чоң;
- 6) 12 саны 4 төн 3 эсе чоң;
- 7) 6 саны 12 ден 2 эсе кичине;
- 8) 4 саны 20 дан 5 эсе кичине.

12. Теңдемелер түз жана аларды чыгар.

- 1) Эгерде белгисиз сан 45 ке чоңойтуулса, 100 алынат.
- 2) Эгерде белгисиз сан 7 эсе чоңойтуулса, 490 алынат.

13. Туюнтмаларды жаз, алардын маанилерин эсепте:

- 1) 231 жана 14 сандарынын суммасын 5 эсе азайтуу;
- 2) 890 жана 615 сандарынын суммасына 1512 жана 216 сандарынын тийиндисин кошуу.

14. Кашааларды коюп чык, натыйжада барабардыктар туура болсун:

$$98 - 14 : 2 + 5 = 47$$

$$98 - 14 : 2 + 5 = 86$$

15. Маселелерди жана алардын чыгарылыштарын салыштыр:

- 1) Дасторкондо 6 нан бар эле. Дагы бир нече нан коюлгандан кийин 14 нан болду. Канча нан коюлган?
- 2) Дасторконго 14 нан коюш керек эле. 6 нан коюлду. Дагы канча нан коюу керек?

3) Дасторконго 6 нан коюлгандан кийин дагы 8 нан коюу калды. Бардыгы болуп канча нан коюу керек эле?

16. Ортолорундагы аралык 14 км болгон эки топ бир убакытта бири-бирин көздөй жолго чыкты жана 2 сааттан кийин жолугушту. Топтордон бири 4 км/саат ылдамдык менен жүргөн. Төмөнкү туюнтмалардын маанисин түшүндүр:

1) $14 : 2$

3) $4 \cdot 2$

2) $14 : 2 - 4$

4) $14 - 4 \cdot 2$

5) $(14 - 4 \cdot 2) : 2$

17. Баасы 2 630 сум болгон кездемеден 6 м сатып алуу үчүн 15 780 сум жетеби?

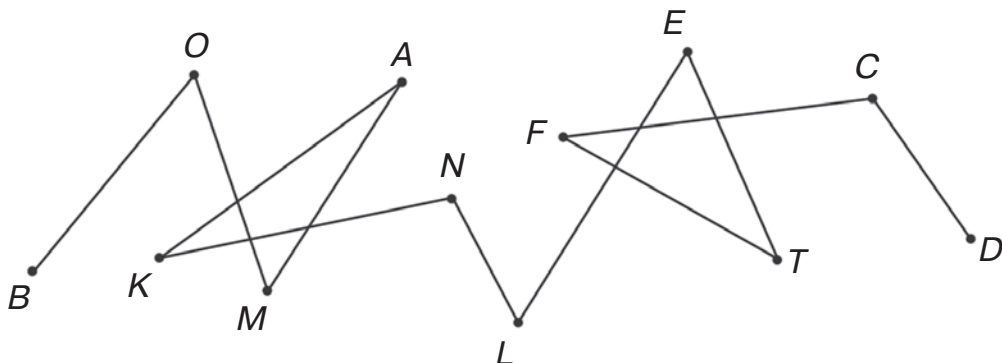
18. Бульдозер 3 сааттын ичинде 234 м^2 жолду тегиздеди. Эгерде ушундай өнүмдүүлүк менен иштесе, бульдозер 10 саатта канча жолду тегиздейт?

19. Белгилүү өзбек акыны Мукимий 1851-жылы төрөлгөн жана 1903-жылы кайтыш кылган. Ал канчанчы кылымда төрөлгөн жана канча жыл жашаган?

20. Ремонтчулардын тобу 66 бөлмөнү ремонттоого тийиш болчу. Үйдүн ар бир кабатында 6 дан бөлмө бар. Бир нече кабат ремонттолгондон кийин дагы 24 бөлмө калды. Канча кабат ремонттолуп бүткөн?

21. Эгерде мотоцикл айдоочусу 76 км/саат ылдамдык менен жүрсө, ортолорундагы аралык 230 км болгон эки шаардын арасын 3 саатта өтө алабы?

- 22.** Бир жөөктөн 38 ц, ал эми экинчи жөөктөн 3 эсе көп кызылча чогултуп алынды. Бардык кызылчанын төрттөн бир бөлүгү базага жөнөтүлдү. Базага канча центнер кызылча жөнөтүлгөн?
- 23.** Сынык сызык канча учка жана канча муунга ээ?

Окуу жылынын аягында ар бир окуучу төмөнкү көрүнүштөгү көнүгүүлөрдү аткара алууга тийиш

- Сандарды оку: 1 945, 63 081, 38 804.
- Сандарды цифра менен жаз: жыйырма тогуз миң эки жүз элүү алты; он сегиз миң бир жүз тогуз; алты жүз миң жети.
- Амалдарды аткар:

$70\,300 - 36\,810$	$4\,209 \cdot 56$	$37 \cdot 204$
$43\,098 + 29\,708$	$3\,528 : 24$	$9\,760 : 16$

4. Оозеки эсепте:

$38 + 45$

$91 - 68$

$24 \cdot 3$

$72 : 6$

$57 + 0$

$16 \cdot 0$

5. 4-тапшырмадагы туюнтмаларды «сумма», «айырма», «көбөйтүндү», «тийинди» сөздөрүн колдоо менен оку.

6. Теңдемелерди чыгар:

$24 \cdot x = 7\,320$

$x + 548 = 725$

7. 742 санын разряддык кошулуучулардын суммасы көрүнүшүндө жаз.

8. Амалдарды аткар: $168 : 28 + (183 - 97)$.

9. Төмөнкү төрт учурдун кайсы биринде амалдарды аткаруу тартиби туура берилген:

$$\text{а) } 640 : 8 - 2 \cdot 30 + 16$$

$$\text{б) } 640 : 8 - 2 \cdot 30 + 16$$

$$\text{в) } 640 : 8 - 2 \cdot 30 + 16$$

$$\text{г) } 640 : 8 - 2 \cdot 30 + 16$$

10. Салыштыр:

а) 1 329 жана 1 330;

б) 888 жана 909;

в) 3 405 жана 3 045

11. Тапшырмалардын кайсы биринде жооп 100 дөн чоң болот:

а) $32 \cdot 3$

б) $185 - 86$

в) $306 : 3$

12. Эсептөөлөрдү аткарбай, салыштыр:

а) $27 + 64$ жана $64 + 27$

г) $318 + 48$ жана $318 \cdot 48$

б) $56 \cdot 38$ жана $38 \cdot 56$

д) $24 \cdot 526$ жана $25 \cdot 526$

в) $66 \cdot 1$ жана $66 \cdot 0$

е) $990 : 33$ жана $990 : 34$

- 13.** Биринчи күнү китепканадан 140 китеп, экинчи күнү болсо 65 ке көп китеп алынды. Эки күндө китепканадан канча китеп алынган?
- 14.** Шаарлардын ортосундагы аралык 390 км. Поезд биринчи шаардан экинчисин көздөй жолго чыкты. Саатына 65 км ылдамдык менен 4 саат жүргөндөн кийин поезд дагы канча жол жүрүшү керек болот?
- 15.** Бирдей үч ящикте 39 кг кара өрүк бар. 104 кг кара өрүктү салуу үчүн ошондой ящиктерден канча керек болот?
- 16.** Окуучулар 55 дарак көчөтүн отургузушту. Көчөттөрдүн 27 син мектептин багына, калгандарын болсо ар бир катарга 7 ден кылып спорт аянтчасынын тегерегине отургузушту. Спорт аянтчасынын тегерегине канча катар көчөт отургузушкан?
- 17.** Эгиндерди сугаруу үчүн 39 челек суу камдап коюлду. Ар бир жөөккө 4 челектен суу куюлгандан кийин дагы 3 челек суу ашып калды. Канча жөөк сугарылган?
- 18.** Китеп 140 беттүү. Лола китептин жарымын жана дагы 5 бет окуду. Лола дагы канча бет окушу керек?
- 19.** Класста 32 окуучу бар. Класстын төрттөн бир бөлүгү үч баасыз окуйт. Канча окуучу үч баасыз окуйт?
- 20.** Жактары 5 чакмак жана 10 чакмактан турган тик бурчтук чий. Тик бурчтуктун жарымын штрихте.

21. Бала өзүндө бар акчанын үчтөн бири — 120 сумга дептер сатып алды. Балада баштап канча сум болгон?

22. 8 015 м 8 км 150 м

180 ц 1 т 8 ц

200 мин 4 саат

23. Төрт бурчтук чий жана анын жактарынын узундуктарын чене.

24. Мектеп короосунун узуну 28 м, туурасы болсо 23 метр. Мектептин айланасын курчоо үчүн канча метр узундуктагы дубал керек?

25. Дүкөнгө ар биринде 45 кг дан 9 кап ун алып келинди. Бир күндө 2 кг дан 20 пакет жана 3 кг дан 15 пакет ун сатылды. Төмөнкү туюнтмалар эмнени билдиришин түшүндүр:

$$45 \cdot 9$$

$$2 \cdot 20$$

$$3 \cdot 15$$

$$2 \cdot 20 + 3 \cdot 15$$

26. Эмгек сабагы үчүн түстүү кагаз барактары даярдалды. Эгерде 40 окуучунун ар бирине 3 барактан берилсе, дагы 25 барак кагаз калат. Канча барак кагаз даярдалган?

27. Арифметикалык амалдардын тартиби жөнүндөгү эрежелерди эсте жана төмөнкү туюнтмалардын маанилерин эсепте:

$$867 - 349 + 360 : 9$$

$$240 : 3 + 150 \cdot 3 - 294$$

$$743 + 180 - 98 \cdot 9$$

$$80 \cdot 2 : 4 + (230 + 170)$$

Шыктуу окуучулар үчүн тапшырмалар

1. Оозеки эсепте:

$$640 : 80$$

$$800 : 40$$

$$17 \cdot 5$$

$$360 : 90$$

$$380 - 80$$

$$60 + 370$$

$$370 + 30 \cdot 4$$

$$86 - 0$$

$$280 - 80 : 20$$

$$34 \cdot 0$$

2. Амалдарды аткар:

$$836 : 4 \cdot 17 - 189 + 1\,546$$

$$(5\,011 - 23 \cdot 65) : 12$$

$$462 \cdot 208 : 154 + 2\,382 - 1\,371$$

$$10\,000 + 210\,656 : 232 \cdot 10 + 1\,180$$

3. Эсептөөлөрдү оозеки аткарып, жоопторун гана жаз:

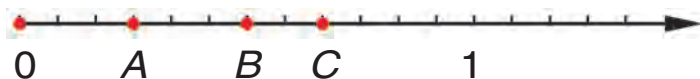
$$64 \cdot 10 : 40 \cdot 7$$

$$650 : 5 - 120 + 60$$

$$600 : 100 \cdot 30 : 18$$

$$360 \cdot 2 : 90 \cdot 14 - 12$$

4. Сандуу шоолада чекиттер менен белгиленген тамгаларды жаз.

Сабыр тапшырманы төмөнкүдөй аткарды:

Жообу: 1) $A\left(\frac{3}{12}\right); B\left(\frac{6}{12}\right); C\left(\frac{8}{12}\right).$

Кабыл болсо минтип аткарды:

Жообу: 2) $A\left(\frac{1}{4}\right); B\left(\frac{1}{2}\right); C\left(\frac{2}{3}\right).$

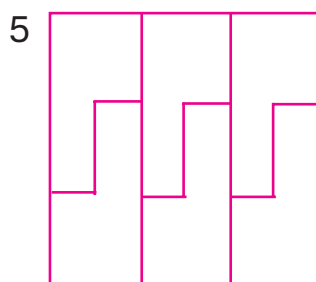
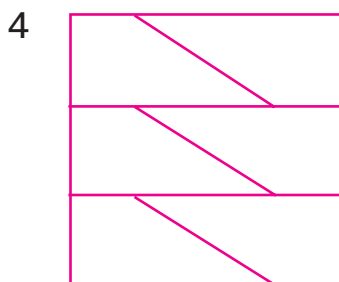
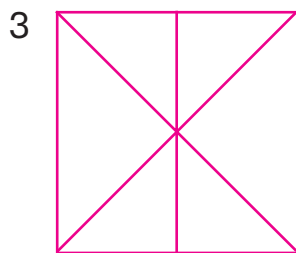
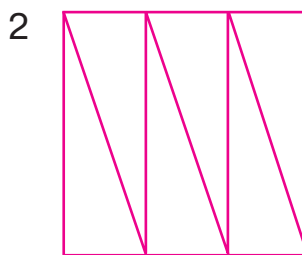
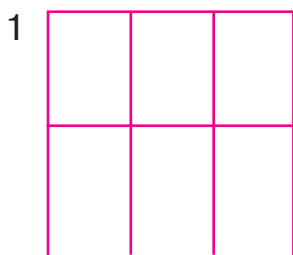
5. Уста 8 саатта 96 тетик даярдады. Анын шакирти 6 саат эмгектенип ошондой тетиктен 54 тү даярдады. Алар чогуу эмгектенишип, 2 саатта канча тетик даярдашат?
6. Вагондон 380 ц көмүр түшүрүлдү. Ошондон кийин вагондо түшүрүлгөндөн 119 ц ге көп көмүр калды. Баштап вагондо канча көмүр болгон?
7. Бир велосипедчи саатына 12 км ылдамдык менен 48 км жол жүрдү. Экинчиси болсо ошол аралыкты саатына 16 км ылдамдык менен басып өттү. Биринчи велосипедчи экинчи велосипедчиге караганда канча саат көп жол жүргөн?
8. 45 л чиенин ширеси беш литрлүү жана 45 л кулпунайдын ширеси үч литрлүү банкаларга куюлду. Кайсы ширеге көбүрөөк банка керек болду?
9. Жаныштын апасы 4 үч литрлүү банкада чиенин жана куду ушундай 6 банкада кулпунайдын кыямын даярдады. Жаныштын апасы бардыгы болуп канча литр кыям даярдаган?

- 10.** Тик бурчтуктун узуну 8 дм, ал эми туурасы болсо 3 дм. Эгерде тик бурчтуктун узуну 2 эсе чоңойтурулса, анын аянты канчага чоңоёт?
- 11.** Дүкөнгө ар бир ящикте 20 дан бардыгы болуп 1340 бөтөлкө минералдык суу жана ар биринде 10 дон бөтөлкө болгон ошончо ящик мөмөнүн ширесин алып келишти. Дүкөнгө канча бөтөлкө мөмөнүн ширесин алып келишкен?
- 12.** Быштак даярдай турган ар бир ящикте 16 кг дан болгон 2048 жана ар биринде 18 кг дан болгон 216 кг быштак жөнөтүүгө даярдалды. Канча ящик быштак даярдалган?
- 13.** Сеит спорт мелдешинде бийиктикке секирди. Секирген бийиктиги өзүнүн боюнан 34 см ге төмөн жана карындашынын боюнан 1 м 5 см ге бийик болсо, Сеиттин боюн тап.
- 14.** Шарф, жемпер жана бир жуп мээлей 1 кг 200 г жүндөн токулду. Шарфка мээлейге караганда 100 г га көп жана жемперге караганда 400 г га аз жүн иштетилди. Ар бир буюмга канча граммдан жүн сарпталган?
- 15.** Наргиза менен Жылдызда 99 фотосүрөт бар болчу. Назира альбомдун ар бир бетине 5 тен, Жылдыз болсо 6 дан фотосүрөт чаптады. Эгерде альбомдордун беттери бирдей болсо, ар бир альбомго канчадан фотосүрөт чаптоого болот?
- 16.** Кайыктар токтой турган эки жерде бирдей санда кайыктар турат. Алардан 25 и сууга түшкөндөн кийин биринчи жерде 10, экинчи-

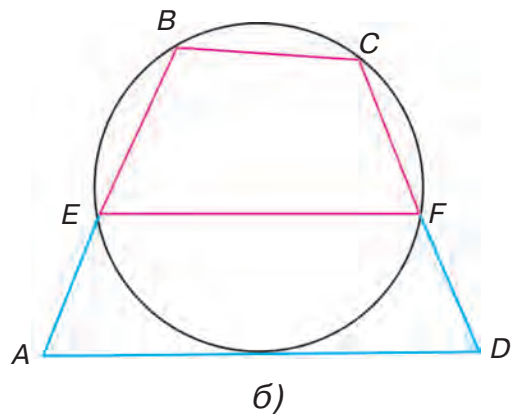
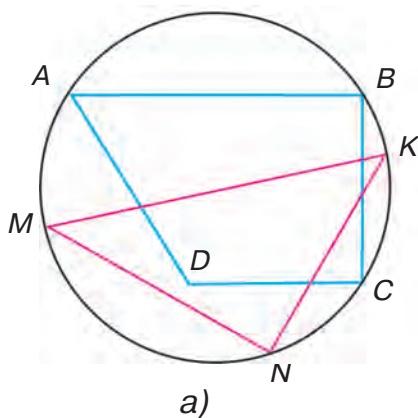
синде болсо 5 кайык калды. Ал жерде баштап канчадан кайык болгон?

17. Баштап бардык алмалардын жарымы, андан кийин дагы 3 өөсү желгенден кийин, талиңкеде 12 алма калды. Баштап талиңкеде канча алма болгон?

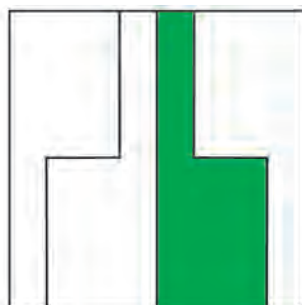
18. Бул фигураларда эмне жалпы? 3-фигура башкаларынан эмнеси менен айырмаланат?

19. Көп бурчтуктардан кайсы бири айланага ичтен сызылган?

20. Ар бир фигуранын кандай бөлүгү боёлгон?

1–4- КЛАССТАРДЫН МАТЕМАТИКА КУРСУНАН НЕГИЗГИ МААЛЫМАТТАР

Арифметикалык амалдар

	Амалдын аты. Белгиси	Туюнтма жана анын аты	Берилген жана изделген сандардын аты
$+$	Кошуу «+» (кошуу белгиси)	$29 + 65$ 29 жана 65 сандарынын суммасы	$+$ 29 – кошулуучу 65 – кошулуучу 94 – сумма
$-$	Кемитүү «-» (кемитүү белгиси)	$123 - 84$ 123 жана 84 сандарынын айырмасы	$-$ 123 – кемүүчү 84 – кемитүүчү 39 – айырма
$\cdot$ $\times$	Көбөйтүү « $\cdot$ » же « $\times$ » (көбөйтүү белгиси)	$97 \cdot 3$ 97 жана 3 сандарынын көбөйтүндүсү	$\times$ 97 – көбөйтүүчү 3 – көбөйтүүчү 291 – көбөйтүндү
$:$ $\div$	Бөлүү « $:$ » жана « $\div$ » (бөлүү белгиси)	$72 : 8$ 72 va 8 сандарынын тийиндиси	$:$ 72 – бөлүнүүчү 8 – бөлүүчү 9 – тийинди $\div$ 24 $\overline{) 5}$ – бөлүүчү 20 $\overline{) 4}$ – тийинди 4 – калдык 24 – бөлүнүүчү

Амалдардын аткарылуу тартиби

Сандуу туюнт- ма касиеттери	Амал аткаруу- нун тартиби	Мисалдар
«+» жана «-» же «x» жана «:» нү өз ичине алса	Тартиби менен (солдон оңго)	$\overset{1}{48} : \overset{2}{6} \cdot \overset{3}{2} : 4 = 4$ $\overset{1}{100} - \overset{2}{70} + \overset{3}{5} - 4 = 31$
«+» жана «-» нү гана эмес, ошон- дой эле «x» жана «:» нү да өз ичине алса	Баштап берил- ген тартип ме- нен «x» же «:» (солдон оңго), андан кийин «+» же «-» (солдон оңго) аткарылат	$\overset{3}{240} - \overset{1}{80} : \overset{2}{4} \cdot 7 = 100$ $\overset{2}{180} + \overset{3}{120} - \overset{1}{90} \cdot 3 = 30$ $\overset{1}{630} : \overset{3}{9} + \overset{4}{20} - \overset{2}{7} \cdot 5 = 55$ $\overset{1}{320} : \overset{3}{8} - \overset{2}{150} : 5 = 10$
Бир же бир нече жуп кашаалар катышса	Баштап кашаа- луу туюнтма- лардын маани- си эсептелет, андан кийин 1 жана 2-эрежелер боюнча атка- рылат	$\overset{3}{900} - (\overset{1}{200} \cdot \overset{2}{4} + 60) = 40$ $\overset{3}{70} \cdot (\overset{1}{36} - \overset{2}{30} + 4) = 700$ $\overset{3}{40} + (\overset{1}{820} - \overset{2}{800}) \cdot 5 = 140$ $\overset{3}{3} \cdot (\overset{1}{77} - \overset{4}{75}) - (\overset{2}{13} - 9) = 2$

Кошуу амалынын касиеттери

Сөз менен туюнтулушу	Мисалдар
Кошулуучулардын орду алмашса да сумма өзгөрбөйт	$7 + 6 = 6 + 7$ $48 + 15 + 3 = 15 + 3 + 48$
Эки жанаша кошулуучуну алардын суммасы менен ооштурса болот	$(40 + 28) + 2 = 40 + (28 + 2)$

Көбөйтүү амалынын касиеттери

Сөз менен туюнтулушу	Мисалдар
Көбөйтүүчүлөрдүн орду алмашса да көбөйтүндү өзгөрбөйт	$3 \cdot 8 \cdot 10 = 3 \cdot 10 \cdot 8$
Эки жанаша көбөйтүүчүнү алардын көбөйтүндүсү менен оштурса болот	$9 \cdot (7 \cdot 10) = (9 \cdot 7) \cdot 10$
Сумманы санга көбөйтүүдө ар бир кошулуучуну ошол санга көбөйтүрүп, чыккан натыйжаларды кошууга болот	$(6 + 5) \cdot 8 = 6 \cdot 8 + 5 \cdot 8$

Кошуу жана кемитүүдөгү көз карандылык

Амал	Мисалдар	Сөз менен туюнтулушу
Кошуу	$\begin{array}{r} 18 + 70 = 88 \\ 88 - 18 = 70 \\ 88 - 70 = 18 \end{array}$	Эгерде суммадан бир кошулуучу кемитилсе, экинчи кошулуучу алынат
Кемитүү	$\begin{array}{r} 45 - 31 = 14 \\ 14 + 31 = 45 \end{array}$	Эгерде айырмага кемитүүчү кошулса, кемүүчү алынат
	$45 - 14 = 31$	Эгерде кемүүчүдөн айырма кемитилсе, кемитүүчү алынат

Кошуу жана кемитүүнү текшерүү

Амал	Текшерүү усулдары	
	I усул	II усул
Кошуу	Кемитүү менен	Кошуу менен
$\begin{array}{r} + 132 \\ 547 \\ \hline 679 \end{array}$	$\begin{array}{r} - 679 \\ 547 \\ \hline 132 \end{array}$	$\begin{array}{r} + 547 \\ 132 \\ \hline 679 \end{array}$

Кемитүү $\begin{array}{r} - 903 \\ 285 \\ \hline 618 \end{array}$	Кошуу менен $\begin{array}{r} + 618 \\ 285 \\ \hline 903 \end{array}$	Кемитүү менен $\begin{array}{r} - 903 \\ 618 \\ \hline 285 \end{array}$
--	--	--

Көбөйтүү жана бөлүүдө сандардын ортосундагы көз карандылык

Амал	Мисалдар	Сөз менен туюнтулушу
Көбөйтүү	$\begin{array}{l} 7 \cdot 6 = 42 \\ 42 : 6 = 7 \\ 42 : 7 = 6 \end{array}$	Эгерде көбөйтүндү көбөйтүүчүлөрдүн бирине бөлүнсө, экинчи көбөйтүүчү алынат
Бөлүү	$\begin{array}{l} 28 : 7 = 4 \\ 4 \cdot 7 = 28 \end{array}$	Эгерде тийинди бөлүүчүгө көбөйтүрүлсө же бөлүүчү тийиндиге көбөйтүрүлсө, бөлүнүүчү алынат
	$28 : 4 = 7$	Эгерде бөлүнүүчү тийиндиге бөлүнсө, бөлүүчү алынат

Көбөйтүү жана бөлүүнү текшерүү

Амал	Текшерүүнүн усулдары	
	I усул	II усул
Көбөйтүү $\begin{array}{r} \times 43 \\ 25 \\ \hline 215 \\ + 86 \\ \hline 1075 \end{array}$	Бөлүү менен $\begin{array}{r} - 1075 \overline{)43} \\ \underline{86} \\ - 215 \\ \underline{215} \\ 0 \end{array}$	Көбөйтүү менен $\begin{array}{r} \times 25 \\ 43 \\ \hline 75 \\ + 100 \\ \hline 1075 \end{array}$

Бөлүү $\begin{array}{r} \text{— } 612 \overline{) 34} \\ \underline{34} \\ \text{— } 272 \\ \underline{272} \\ 0 \end{array}$	Көбөйтүү менен $\begin{array}{r} 34 \\ \times 18 \\ \hline 272 \\ + 34 \\ \hline 612 \end{array}$	Бөлүү менен $\begin{array}{r} \text{— } 612 \overline{) 18} \\ \underline{54} \\ \text{— } 72 \\ \underline{72} \\ 0 \end{array}$
---	---	---

0 саны менен амалдар

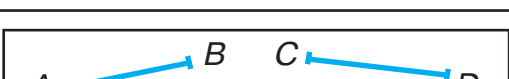
Амал	Тамгада жазылышы	Сөз менен туюнтулушу. Мисалдар
Кошуу	$a + 0 = a$ $0 + b = b$	Эгерде кошулуучулардан бири 0 гө барабар болсо, сумма экинчи кошулуучуга барабар болот: $7 + 0 = 7$ $316 + 0 = 316$ $0 + 928 = 928$
Кемитүү	$c - 0 = c$	Эгерде сандан 0 кемитилсе, ошол сандын өзү калат: $65 - 0 = 65$ $349 - 0 = 349$
	$k - k = 0$	Эгерде кемүүчү менен кемитүүчү бири-бирине барабар болсо, айырма 0 гө барабар болот: $946 - 946 = 0$ $78 - 78 = 0$
Көбөйтүү	$0 \cdot b = 0$ $c \cdot 0 = 0$ $c \cdot b \cdot 0 = 0$	Эгерде көбөйтүүчүлөрдөн бири 0 гө барабар болсо, көбөйтүндү да 0 гө барабар болот: $0 \cdot 912 = 0$ $348 \cdot 0 = 0$ $564 \cdot 0 \cdot 9 = 0$

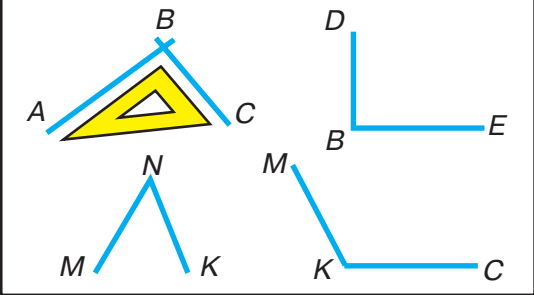
Бөлүү	$0 : b = 0$ $(b \neq 0)$ 0 гө бөлүүгө болбойт	Эгерде 0 кандайдыр санга бөлүнсө, 0 алынат: $0 : 54 = 0$ $0 : 987 = 0$ $b : 0$
-------	--	---

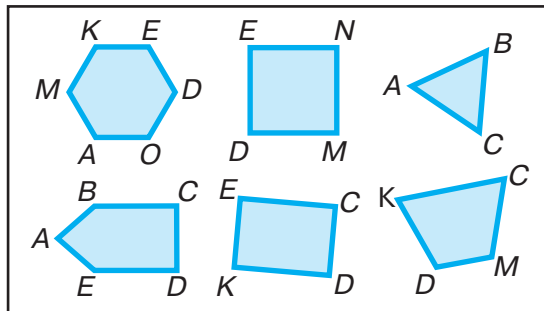
1 саны менен көбөйтүү жана бөлүү

Амал	Тамгада жазылышы	Сөз менен туюнтулушу. Мисалдар
Көбөйтүү	$1 \cdot a = a$ $b \cdot 1 = b$	Эгерде эки көбөйтүүчүдөн бири 1 ге барабар болсо, көбөйтүндү экинчи көбөйтүүчүгө барабар болот: $1 \cdot 89 = 89$ $359 \cdot 1 = 359$
Бөлүү	$k : 1 = k$	Эгерде сан 1 ге бөлүнсө, ошол сандын өзү алынат: $34 : 1 = 34$ $642 : 1 = 642$
	$c : c = 1$ $c \neq 0$	Эгерде бөлүнүүчү менен бөлүүчү барабар болсо, тийинди 1 ге барабар болот: $89 : 89 = 1$ $598 : 598 = 1$

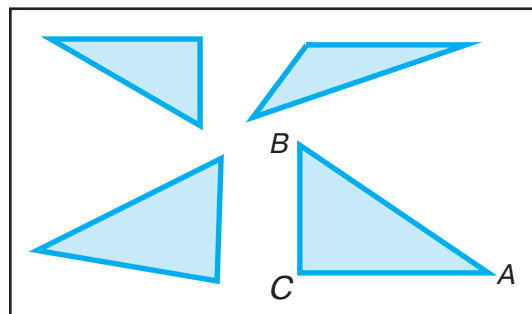
Геометриялык фигуралар жана чоңдуктар

Фигуралар	Аты, белгилениши
	A чекити, C чекити
	a түз сызыгы
	b ийри сызыгы
	c сынык сызык
	AB кесинди, CD кесинди

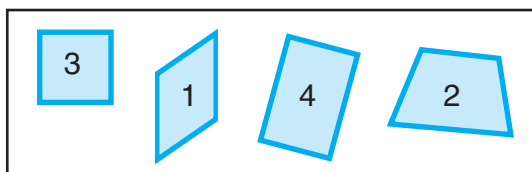
	ABC жана DBE тик бурчтар MNK тар бурч MKC кең бурч
---	---

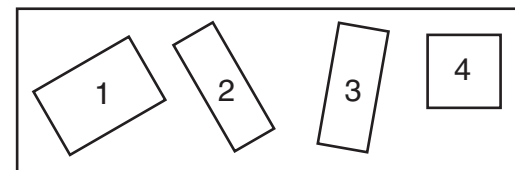
Көп бурчтуктар:
 ABC , $DENM$, $KECD$,
 $KCMD$, $ABCDE$, $MKEDOA$

Үч бурчтуктар:
 A , B , C чекиттер – үч бурчтуктун чокулары
 AB , AC , BC кесиндилер – үч бурчтуктун жактары
 $\angle BAC$, $\angle ABC$, $\angle BCA$ – үч бурчтуктун бурчтары

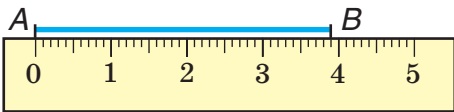

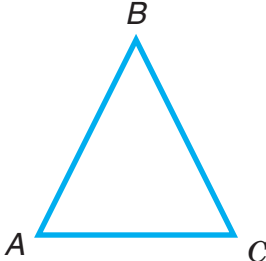
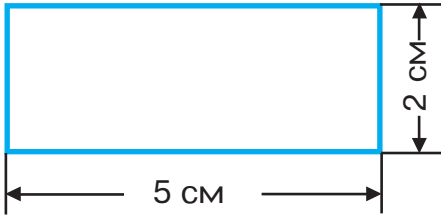
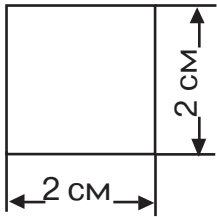
Төрт бурчтуктар:
Бурчтары тик болгон төрт бурчтуктар бар. Аларга *тик бурчтуктар дейилет* (3- жана 4-фигуралар)

Жактары барабар болгон тик бурчтуктар бар. Аларга *квадраттар дейилет*. Чиймедеги 4-фигура — бул квадрат

уландысы

	AB кесиндинин узундугу 3 см 9 мм ге барабар
---	---

Периметр Аянты 	Көп бурчтуктун жактары- нын суммасына анын <i>периметри</i> дейилет ABC үч бурчтуктунун периметри 8 см 4 мм ге барабар $DBEK$ төрт бурчтуктунун периметри 10 см 1 мм ге барабар Тик бурчтуктун аянты: $5 \cdot 2 = 10$ Жообу: 10 см² Квадраттын аянты: $2 \cdot 2 = 4$ Жообу: 4 см²
--	---

уландысы

	O – айлананын борбору
	OC – тегеректин радиусу AB – тегеректин диаметри O – тегеректин борбору

Тиркеме

Микрокалькулятор менен иштегенди үйрөн

Микрокалькулятор – көп орундуу сандар менен арифметикалык амалдарды тез жана оңой аткарган жөнөкөй электрондук эсептөө машинасы.

Ага сандар 0 дөн 9 га чейин топчуларды басып киргизилет. Сандардардын үстүндө төрт арифметикалык амал төмөнкү топчулар аркылуу аткарылат:

– кошуу

– барабардык

– өчүрүү

– көбөйтүү

– бөлүү

– кемитүү

Эки сан менен арифметикалык амал аткаруу, мисалы, $6 + 9$ сумманы табуу үчүн:

1) топчусун басып, биринчи кошулуучу киргизилет, таблодо 6 цифрасы көрүнөт.

2) топчусу басылгандан кийин таблодо 6 санынын көрүнүшү улантылат.

3) топчусу басылат жана экинчи кошулуучу киргизилет, таблодо 9 саны көрүнөт.

4) топчусу басылат жана таблодо жообу көрүнөт. Андан кийин окулат, эгерде керек болсо, жазып алынат.

5) топчусун басып, таблодогу жазуу өчүрүлөт.

Микрокалькулятордон пайдалануу билгичтигинди кошуу жана көбөйтүү жадыбалдарынан мисалдар чыгарып текшер.

1) Туюнтманын маанисин микрокалькулятор жардамында тап:

$$43\,298 + 794 \quad | \quad 9\,004 - 532 \quad | \quad 3\,381 \cdot 32 \quad | \quad 78\,192 : 724$$

2) Микрокалькулятор жардамында амалдарды аткар жана текшер:

$$532\,648 + 189\,583$$

$$805\,732 - 568\,847$$

$$4\,641 \cdot 23$$

$$7\,362 : 18$$

3) Амалдарды аткар:

$$2\,738 + 1\,076 + 5\,687$$

$$435 \cdot 74 : 37$$

$$4\,688 + 3\,385 - 6\,956$$

$$306 \cdot 24 : 72$$

ЖООПТОР

МИҢДИК

3-класста өтүлгөн материалдарды кайталоо жана жалпылаштыруу

4. 146 м. **6.** 108 түп тал. **14.** $a = 1$; $a = 1, 2, 3, 4, 5$; $a > 72$ ($a = 80, 88, \dots$) **16.** 20 китеп. **21.** 30 пакет. **25.** 5 ящик. **30.** 59 китеп. **33.** 68 топчу.

КӨП ОРУНДУУ САНДАР

Ондук эсептөө системасы

38. 594 адам. **42.** а) 805; 850, 508, 580; б) 888, 555, 880, 885, 808, 858, 588, 550, 558, 505, 585, 855, 800, 500.

43. 21, 42, 63, 84.

46. $V + I = VI$

$XI - I = X$

$XVIII - VIII = X$

$X + V = XV$

$XX - X = X$

$XIX - I = XVIII$

$XI - V = VI$

$VII + VIII = XV$

$XVI : II = VIII$

$V \cdot III = XV$

$XII : VI = II$

$IV \cdot V = XX$

48. 107 л.

Көп орундуу сандарды цифралоо

52. 800 дептер. **53.** 60 фотосүрөт. **55.** 705 кг. **58.** 45 ящик. **61.** 6 кг га оор; 2 эсе аз. **66.** 7 жөжө. **73.** 90 гүл. **75.** 160 окуучу. **79.** 330; 16. **81.** 80 см. **86.** 48 кг га көп. **88.** 450 т га көп. **96.** 84 калем. **102.** 30 кг; 5 барак. **103.** 24 см. **107.** 400 кг. **113.** 4000 сум. **114.** 3 түрмөк. **115.** 23 калем.

Төрт арифметикалык амал жана алардын аткарылуу тартиби

118. 17 костюм. **119.** 34 м. **142.** 60 кг. **146.** 160 кг. **148.** 282 кг.

Кошуу жана кемитүү

181. 81 г. **182.** 990 м. **188.** 18. **198.** 960 кг. **201.** 40 сум. **202.** 1095 кг. **204.** 40. **213.** 48 ц. **218.** 6 саат. **226.** 3 жолу. **232.** 1) 17, 2) 26. **239.** 763 батыр. **245.** 140 т. **253.** Экинчиси, 2 жума мурда. **259.** 70 л. **262.** 88 кг. **269.** 1) 6 топчу; 2) 30 жана 24 топчу. **272.** 337 т. **276.** 40 кг жана 20 кг. **277.** 370 пальто. **279.** 180 кг.

Ылдамдык. Убакыт. Аралык

283. 2 975 л. **286.** 20 км/саатка көп. **293.** 1 260 км; 340 км. **295.** 42 км. **300.** 70 бет. **303.** 194 китеп.

Бир орундуу санга көбөйтүү

313. 22 барак. **324.** 100 км, 200 км. **325.** 272 км. **331.** 264 м 60 см. **333.** 9 кг 610 г. **341.** Жеңил машина, 24 км/саатка көп.

Бир орундуу санга бөлүү

349. 3 ящик. **358.** 98 км ге көп. **361.** 3710 сум, 4770 сум. **362.** 66 чыпта. **367.** 9 кг. **368.** 17 см. **374.** 7 күн. **376.** 4 800 сум. **384.** 1) 4 эсе көп. **385.** 30 батыр. **390.** 7 саат. **396.** 25 куту. **403.** 24 пакет, 18 пакет. **413.** 13 м². **419.** 1) 5 саат, 6 саат; 2) 28 бет, 42 бет. **422.** 9 чыпта. **427.** 7 оюнчук, 9 оюнчук. **432.** 39 км/саат, 4 эсе. **440.** 1) 21 км; 2) 3 сааттан кийин; 3) 4 км/саат.

444. 480 км. **445.** 5 сааттан кийин. **446.** 10 км/саат. **448.** 360 машина. **450.** 1) 70 км; 2) 45 км. **451.** 465 км. **455** 116 км. **456.** 1) 270 км; 2) 3 сааттан кийин; 3) 40 км/саат. **457.** 2 кг 700 г. **459.** 250 км. **462.** 800 м². **463.** 13 км/саат. **465.** 280 т.

Нөлдөр менен аяктаган сандарга көбөйтүү

473. 6300 сум. **476.** 300 г. **481.** 4 кг. **486.** 3 саат. **489.** 215 китеп. **493.** 54 м. **497.** 72 см². **507.** 74 км. **510.** 966 көйнөк. **516.** 140 отургуч. **517.** 62 телевизор. **519.** 1) 16 кг, 20 кг; 2) 8 банка, 10 банка. **520.** 135 кг, 180 кг. **522.** 12 км/саат. **527.** 960 сум, 3840 сум, 5760 сум. **531.** 144 кг, 120 кг. **532.** 119 км.

Нөлдөр менен аяктаган сандарга бөлүү

540. 30 км. **541.** 10 бет. **546.** 657 м. **547.** 6 м. **551.** 3 канистра, 2 канистра. **554.** 4 койдон. **556.** 12. **557.** 1) 10 кг. 2) 675 кг. **558.** 60 кап, 40 кап. **565.** 32 л. **566.** 3 себет, 5 себет. **570.** 6 каттам, 10 каттам. **571.** 30 км. **572.** 10 л. **576.** 300 м². **577.** 72 см. **580.** 5 канистра. **590.** 700 м², 1 050 м². **597.** 500 сум. **598.** 6 км/саат.

Эки жана үч орундуу санга көбөйтүү

603. 314 кг. **609.** 10 000 кг. **610.** 12 саат. **615.** 288 м, 384 м. **616.** 900 т. **617.** 50 сум. **622.** 26 км. **630.** 32 л; 48 л. **635.** 1) 100 сум; 2) 900 сум, 500 сум. **636.** 1) 220 845. **641.** 38 окуучу. **642.** 3 016 см². **650.** 29 кг. **658.** 11 саат. **660.** 48 102 барак. **665.**

22 кўйнек, 27 кўйнек. **666.** 512 м². **670.** 45 бет, 54 бет. **671.** 1 400 км, 3 500 км. **675.** 1) 25 т, 15 т; 2) 5 кат там, 3 каттам. **676** 1) 400 кг; 2) 300 сум. **677.** 16 м жана 5 м, 8 м жана 10 м, 4 м жана 20 м, 2 м жана 40 м, 1 м жана 80 м.

Эки жана үч орундуу санга бөлүү

683. 300 кг. **684.** 960 м². **688.** 1 224 оюнчук. **690.** 3 сутка 11 саат. **694.** 1) 2730 кг, 1 890 кг; 2) 39 кап жана 27 кап. **695.** 100 пакет. **699.** Аткарат. **701.** 130 см, 1 000 см². **705.** 216 т. **707.** 768 т, 1 056 т. **710.** 1) 4 каттам, 7 каттам; 2) 128 т, 224 т. **715.** 1) 39 км, 26 км, 2) 3 саат, 2 саат. **720.** 260 км. **724.** 22 жуп. **730.** 1) 20 м, 16 м; 2) 10 сүлгү, 8 сүлгү. **732.** 441 см². **744.** 5 саат. **745.** 700 см². **755.** 2000 көчөт, 1 280 көчөт. **756.** 3 100 кыш. **762.** 99000 сум, 197000 сум. **771.** 160 сум. **773.** 402 жуп. **774.** 18 тетикке көп. **776.** 2) 5 482, 21 650. **778.** 66. **779.** 1) 144 кг, 90 кг; 2) 48 м², 30 м². **781.** 54 кг. **786.** 153. **789.** 53 куту. **791.** 2 640 м². **792.** 24 жолу. **793.** 1) 12 км/мин. **795.** 12 банка жана 20 банка. **797.** 15 жолудан. **803.** Биринчи уста, 3 күн илгери. **804.** 12 саат. **807.** Аялдар костюму 23 кө көп.

МАЗМУНУ

МИҢДИК	3
3-класста өтүлгөн материалдарды кайталоо жана жалпылаштыруу	3
КӨП ОРУНДУУ САНДАР	8
Ондук эсептөө системасы	8
Көп орундуу сандарды цифралоо	12
Түз сызыктардын перпендикулярдуулугу	21
Төрт арифметикалык амал жана алардын аткарылуу тартиби	28
Көп кырдуу	38
Тик бурчтуу параллелепипед. Куб	40
КОШУУ ЖАНА КЕМИТҮҮ	43
Кошуу жана кемитүүнүн жазма усулдары	43
Түз сызыктын параллелдиги	48
Ылдамдык. Убакыт. Аралык	63
КӨБӨЙТҮҮ ЖАНА БӨЛҮҮ	69
Бир орундуу санга көбөйтүү	69
Бир орундуу санга бөлүү	78
Координата бурчу	99

Нөлдөр менен аяктаган сандарга көбөйтүү	108
Графиктер	101
Диаграммалар. Жадыбалдар	116
Нөлдөр менен аяктаган сандарга бөлүү	122
Эки жана үч орундуу сандарга көбөйтүү	134
Бөлчөктөр	139
Эки жана үч орундуу сандарга бөлүү	152
Ой жүгүртүүлөр	160
Бардык өтүлгөндөрдү кайталоо үчүн көнүгүүлөр	178
Окуу жылынын аягында ар бир окуучу төмөнкү көрүнүштөгү көнүгүүлөрдү аткара алууга тийиш	181
Шыктуу окуучулар үчүн тапшырмалар	185
1—4-класстардын математика курсунан негизги маалыматтар	190
Тиркеме. Микрокалькулятор менен иштегенди үйрөнүү ...	199
Жооптор	201

Бикбаева Н. У.
22.1 Математика : жалпы орто билим берүүчү мектептердин
Б53 4-классы үчүн окуу китеби / Н.У. Бикбаева, Э. Янгабаева,
К. М. Гирфанова. — 4-басылышы. — Ташкент : O'qituvchi, 2017.
—208 б.

ISBN 978-9943-22-073-7

УЎК: 51.(075.2)

КБК 22.1я71

NATALYA UMAROVNA BIKBAYEVA,
ENAJON YANGABAYEVA ,
KLARA MUXAMETVALIYEVNA GIRFANOVA

MATEMATIKA

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
4-sinf uchun darslik

Qayta ishlangan va to'ldirilgan
4-nashri

(Qirg'iz tilida)

«O'qituvchi» nashriyot-matbaa ijodiy uyi
Toshkent — 2017

Которгон А. Зулпихаров
Редактору А. Зулпихаров
Сүрөт редактору Г. Шаабдурахимова
Тех.редактору С. Набиева
Компьютерде даярдагандар: А. Зулпихаров,
М. Ибрагимова

Басма үйүнүн лицензиясы АIN№291. 04.11.2016. 2017-жыл 27.06 да
оригинал-макеттен басууга уруксат этилди. Форматы 70×90^{1/16}.
Кегели 13 шпондуу. «Pragmatika Kazakh» гарнитурасы. Офсеттик
басма усулда басылды. Офсеттик кагаз. Басма т. 13,0. Шарттуу б.т.
15,21. Эсеп басма т. 8,92. Нускасы 722. Буюртма №

Өзбекстан Басма сөз жана маалымат агенттигинин «O'qituvchi»
басма-полиграфиялык чыгармачылык үйү. Ташкент — 206, Юнусабад
тумани, Янгишахар көчөсү, 1-үй. Келишим № 35-17.

**Ижарага берилген окуу китебинин абалын
көрсөтүүчү жадыбал**

№	Окуучунун аты, фамилиясы	Окуу жылы	Окуу китеби- нин алынган- дагы абалы	Класс жетек- чиси- нин колу	Окуу китеби- нин тапшы- рыл- гандагы абалы	Класс жетек- чиси- нин колу
1						
2						
3						
4						
5						
6						

**Окуу китеби ижарага берилип, окуу жылынын аягында
кайтарып алынганда жогорудагы жадыбал класс
жетекчиси тарабынан төмөнкү баалоо критерийлеринин
негизинде толтурулат:**

Жаңы	Окуу китебинин биринчи жолу пайдаланууга берилгендеги абалы.
Жакшы	Мукабасы бүтүн, окуу китебинин негизги бөлүгүнөн ажырабаган. Бардык барактары бар, жырылбаган, беттеринде жазуу-чийүүлөрү жок.
Канааттан- дырарлуу	Мукабасы эзилген, четтери жырылган, окуу китебинин негизги бөлүгүнөн ажыраган абалы бар, пайдалануучу тарабынан канааттандырарлуу ремонттолгон. Ажыраган барактары кайра калыбына келтирилген, айрым беттерге чийилген.
Канааттан- дырарлык эмес	Мукабага чийилген, жырылган, негизги бөлүгүнөн ажыраган же таптакыр жок. Беттери жырылган, барактары жетишпейт, сызып, боёп ташталган. Окуу китебин калыбына келтирүүгө болбойт.